

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI**

**DIŞ TİCARETİN DÖVİZ KURU DEĞİŞMELERİNE
DUYARLILIĞI: TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Özlem ZEYBEK TEKİN

**Danışman
Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ**

MANİSA-2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişmelerine Duyarlılığı: Türkiye Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/09/2022

Özlem ZEYBEK TEKİN

ÖZET
Doktora Tezi

Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişmelerine Duyarlılığı: Türkiye Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme

Özlem ZEYBEK TEKİN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

1990' lı yıllardan itibaren daha da etkili olan küreselleşme, bilgi-iletişim teknolojileri ve ulaşımın gelişmesiyle, ülkeler arasındaki en etkin ekonomik araçlardan biri, döviz kuru ve döviz kuru politikaları olmuştur. Uygulanan döviz kuru politikaları başta dış ticaret olmak üzere diğer makroekonomik değişkenler üzerinde de büyük etki yapmaktadır. Bu yüzden döviz kuru politikalarının seçimi ve bu politikaların uygulanması ile ilgili ülke ekonomilerinde önemli sorunlar yaşanmaktadır. Ülkelerin özellikle de dış ticaret yapısına uygun döviz kuru politikaları belirlemesi ve dış ticaretin diğer ülkeler üzerindeki etkisinin ülkeler tarafından iyi şekilde anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler daha çok ihracatlarını arttırmaya yönelik politikalar uygularken, ihracat hacmini arttırmak için birçok makroekonomik değişkenleri de kontrol etmeye çalışmaktadır.

Döviz kurlarındaki değişim oranları ve bu değişimlerin ekonomiler üzerindeki etkileri her ülke için aynı seviyede olmamaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomileri, yapısal farklılıklarından dolayı döviz kurunda yaşanan değişimlerden daha yüksek oranda etkilenmektedir. Bu çalışmada Türkiye dâhil olmak üzere 17 gelişmekte olan ülkenin reel döviz kuru ile dış ticareti arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında dış ticaret kavramları, dış ticaretin nedenleri ve teorileri, dış ticareti etkileyen faktörler, dış ticaret politikalarının amaçları ve araçları, dış ticaretin belirleyicileri ve yaklaşımları son olarak ta Türkiye ekonomisinde dış ticaretin gelişimi ile ilgili konulara değinilmiştir. İkinci kısımda döviz kuru tanımları, çeşitleri ve sistemleri, döviz kurunu etkileyen faktörler, döviz kuru oynaklığı ve Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikaları gibi döviz kuruna ilişkin kavramsal bir analiz yapılmıştır. Son olarak, üçüncü kısımda ise gelişmekte olan ülkeler ve

Türkiye’de reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki, 1996-2020 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri analizi ve zaman serisi analizi yardımıyla test edilmiştir. Öncelikle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılık testi yapılmış ve ülkeler arasında bağımlılığın olduğuna karar verilmiştir. Böylelikle ikinci birim kök testlerinden CADF birim kök testi uygulanmıştır. Uygulama sonucu serilerin $I(1)$ ’de durağan olduğu ve eş-bütünleşme analizinin yapılabilmesi için gerekli koşulun sağlandığı görülmüştür. Serilerin uzun dönemli ilişkisini test etmek için ise ARDL eş-bütünleşme analizi yapılmış ve reel döviz kurundaki artışın, ihracatı teorik beklentilere uyumlu olarak arttırdığı, ithalatı ise azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Reel Döviz Kuru, Dış Ticaret Hadleri, Panel Veri Analizi, ARDL

ABSTRACT

PhDThesis

The Sensitivity of Foreign Trade to Exchange Rate Changes: A Study on Turkey and Developing Countries

**Manisa Celal Bayar University
Social Sciences Institute
Department of Economics**

Supervisor: Cüneyt Yenal KESBİÇ

With the development of globalization, information communication technologies and transportation, which have been more effective since the 1990s, one of the most effective economic tools between countries has been exchange rate and exchange rate policies. The applied exchange rate policies have a great impact on other macroeconomic variables, especially on foreign trade. Therefore, there are important problems in the country's economies regarding the selection of exchange rate policies and the implementation of these policies. It is of great importance that countries determine exchange rate policies that are suitable for their foreign trade structure and that the impact of foreign trade on other countries is well understood by the countries. While developing countries apply policies to increase their exports, they try to control many macroeconomic variables in order to increase their export volume.

The rates of change in exchange rates and the effects of these changes on economies are not at the same level for every country. Developing country economies are more affected by changes in Exchange rates due to their structural differences. In this study, the relationship between the real exchange rate and foreign trade of 17 developing countries, including Turkey, was investigated.

In the first part of the study, the concepts of foreign trade, the causes and theories of foreign trade, the factors affecting foreign trade, the aims and tools of foreign trade policies, the determinants and approaches of foreign trade, and finally the development of foreign trade in the Turkish economy are mentioned. In the second part, a conceptual analysis of the exchange rate, such as the definitions of exchange rate, its types and systems, the factors affecting the exchange rate, exchange rate volatility and the exchange rate policies implemented in Turkey has been made. Finally, in the third part, the relationship between real exchange rate and foreign trade in developing countries and Turkey was tested with the help of panel

data analysis and time series analysis using data from the period 1996-2020. First of all, a cross-section dependency test was performed between the variables and it was decided that there was a dependency between the countries. Thus, the CADF unit root test, which is one of these cond unit root tests, was applied. As a result of the application, it has been seen that the series are stationary in $I(1)$ and provide the necessary condition for cointegration analysis. In order to test the long-term relationship of the series, ARDL cointegration analysis was performed and it was concluded that the increase in the real exchange rate increased exports in line with theoretical expectations and decreased imports.

KEYWORDS: Real Exchange Rate, Foreign Trade Rates, Panel Data Analysis, ARDL

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi, deneyim ve tecrübeleriyle bana daima yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ'e, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli eşim Denizhan TEKİN' e ve öğrenim hayatım boyunca maddi manevi beni her zaman destekleyen yanımda olan beni bu günlere getiren değerli büyüklerim annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özlem ZEYBEK TEKİN

Manisa, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

1.1. Dış Ticaretin Nedenleri	4
1.2. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler.....	6
1.3.Dış Ticaret Teorileri.....	8
1.4. Dış Ticaret Politikalarının Amaçları	21
1.5. Dış Ticaret Politikalarının Araçları	21
1.6. Dış Ticaretin Belirleyicileri ve Yaklaşımlar	22
1.7. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi	24

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURUNA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

2.1.Döviz Kuru Tanımı	37
2.2. Döviz Kuru Çeşitleri	38
2.2.1.Nominal Döviz Kuru.....	38
2.2.2. Reel Döviz Kuru	38
2.2.3.Reel Efektif Döviz Kuru	39
2.3. Döviz Kurunu Etkileyen Faktörler.....	39
2.3.1.Dış Ticaret.....	40
2.3.2. Ödemeler Dengesi.....	41

2.3.3. Enflasyon Oranı	41
2.3.4. Faiz Oranı.....	42
2.3.5. Ekonomik Büyüme	43
2.3.6. Reel Gelir Etkisi.....	43
2.3.7. Politik Faktörler	43
2.3.8. Pandemi Etkileri.....	44
2.3.9. Diğer Göstergeler	44
2.4. Döviz Kuru Sistemlerinin Sınıflandırılması.....	46
2.4.1. Sabit Kur Sistemi	46
2.4.1.1. Devalüasyon	47
2.4.1.2. Marshall-Lerner Koşulu	49
2.4.1.3. J-Eğrisi.....	50
2.4.2. Esnek Kur Sistemi.....	51
2.4.2.1. Yönetimli Dalgalanma (Managed Floating).....	52
2.4.2.2. Serbest Dalgalanma (Free Floating)	53
2.4.3. Alternatif Kur Sistemleri.....	54
2.4.3.1. Parasal Birlik/Dolarizasyon.....	54
2.4.3.2. Para Kurulu.....	54
2.4.3.3. Ayarlanabilir Sabit Kur	55
2.4.3.4. Kaygan Aralık	55
2.4.3.5. Sürünen Bant	55
2.4.3.6. Sürünen Pariteler	56
2.5. Döviz Kuru Oynaklığı.....	56
2.5.1. Döviz Kuru Oynaklığının Sebepleri	57
2.5.2. Döviz Kuru Oynaklığının Sonuçları	61
2.5.2.1. Döviz Kuru Oynaklığının Yatırımlara Etkisi	61
2.5.2.2. Döviz Kuru Oynaklığının Büyümeye Etkisi	62
2.5.2.3. Döviz Kuru Oynaklığı, Ödemeler Bilançosu Etkisi	63
2.5.2.4. Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticarete Etkisi	64
2.6. Döviz Kuru Değişmelerini Açıklayan Teoriler.....	64
2.6.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı	65
2.6.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı	66
2.6.3. Parasal Yaklaşım.....	67

2.6.4. Portfolyo Dengesi Yaklaşımı	68
2.7. Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REEL DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

3.1. AMPİRİK UYGULAMA.....	77
3.1.1. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkiye Yönelik Zaman Serilerinin kullanıldığı Literatür Çalışmaları	77
3.1.1.1. Gelişmekte olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	77
3.1.1.2 Gelişmiş Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	83
3.1.2. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkiye Yönelik Panel Veri Analizi Uygulanan Literatür Çalışmaları	84
3.1.2.1.Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	84
3.1.2.2. Gelişmiş Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	88
3.1.3.Ekonometrik Yöntemler.....	88
3.1.3.1.Zaman Serisi Analizi	89
3.1.3.2.Yatay Kesit Veri	89
3.1.3.3.Panel Veri Analizi	90
3.1.3.4. Birim Kök Testleri: Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) Birim Kök Testi.....	93
3.1.3.5.Panel Eş-Bütünleşme Testleri.....	94
3.1.3.6. Hata Düzeltme Modeli	95
3.2.Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Uygulama: Veri Seti ve Tamamlayıcı İstatistikler	96
3.2.1. Ülke Değişkenlerinin Grafiklerinin Oluşturulması.....	101
3.2.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	109
3.2.3. CADF Birim Kök Testi.....	110
3.2.4.Model 1: İhracat Denklemi	118
3.2.4.1. Uzun Dönem ARDL Modeli	118
3.2.4.2. Hata Düzeltme Modeli	120
3.2.5.Model 2: İthalat Denklemi	121

3.2.5.1. Uzun Dönem ARDL Modeli	121
3.2.5.2. Hata Düzeltme Modeli.....	122
3.3. Türkiye Üzerine Yapılan Ekonometrik Uygulama: Veri Seti ve Tamamlayıcı İstatistikler	123
3.3.1. Analiz Bulguları.....	125
3.3.2.1. Model 1: İhracat Modeli	127
3.3.2.1.1. Uzun Dönem ARDL Modeli	127
3.3.2.1.2. Hata Düzeltme Modeli.....	128
3.3.2.3. Model 2: İthalat Modeli.....	130
3.3.2.3.1. Uzun Dönem ARDL Modeli	130
3.3.2.3.2. Hata Düzeltme Modeli.....	131
3.4. Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Analiz Sonuçlarının Karşılaştırılması..	132
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	135
KAYNAKÇA	138

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Bir Birim Üretim İçin Gerekli İşgünü.....	12
Tablo 2: Bir Ülkenin Bir Günde Üretebildiği Mal.....	12
Tablo 3: 1923-1940 Yılları Dış Ticaret Verileri	25
Tablo 4: 1950-1960 Yılları Dış Ticaret Verileri	26
Tablo 5: 1961-1970 Yılları Dış Ticaret Verileri	27
Tablo 6: 1971-1980 Yılları Dış Ticaret Verileri	28
Tablo 7: 1981-1999 Yılları Dış Ticaret Verileri	29
Tablo 8: 2000-2010 Yılları Dış Ticaret Verileri	32
Tablo 9: 2011-2019 Yılları Dış Ticaret Verileri	34
Tablo 10: Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: KBMG	97
Tablo 11: Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: S/GDP	97
Tablo 12: Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: X+M/GDP	98
Tablo 13: Analizde Kullanılan Veri Seti ve Kaynakları	100
Tablo 14: Değişkenlere Ait Tamamlayıcı İstatistikler	100
Tablo 15: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	110
Tablo 16: İhracat Serisi Birim Kök Testleri.....	111
Tablo 17: İthalat Serisi Birim Kök Testleri.....	112
Tablo 18: Milli Gelir Serisi Birim Kök Testleri.....	113
Tablo 19: İhracattan Arındırılmış Milli Hâsıla Serisi Birim Kök Testleri.....	114
Tablo 20: Reel Döviz Kuru Serisi Birim Kök Testleri.....	115
Tablo 21: Doğrudan Yabancı Yatırımlar Serisi Birim Kök Testleri.....	116
Tablo 22: Dış Gelir Serisi Birim Kök Testleri	117
Tablo 23: Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları.....	119
Tablo 24: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	120
Tablo 25: Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları.....	121
Tablo 26: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	122
Tablo 27: Analizde Kullanılan Veri Seti ve Kaynakları	124
Tablo 28: Değişkenler Ait Tamamlayıcı İstatistikler	125
Tablo 29: Birim Kök Testleri	126
Tablo 30: Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları.....	127
Tablo 31: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	129

Tablo 32: Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları.....	130
Tablo 33: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	131
Tablo 34: İhracat Denklemi Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları.....	132
Tablo 35: İhracat Denklemi Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	133
Tablo 36: İthalat Denklemi Uzun Dönem ARDL testi sonuçları.....	134
Tablo 37: İthalat Denklemi Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	134

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Hecksher- Ohlin Teorisi	14
Şekil 2: Rybczynski Teorisi.....	16
Şekil 3: Ürün Dönemleri.....	18
Şekil 4: J Eğrisi Etkisi	50
Şekil 5: 2002-2009 Türkiye’deki Dolar Kuru Hareketleri	73
Şekil 6: Merkez Bankası Alış Kuru 2010-2021 Türkiye’deki Dolar Kuru Hareketleri	75
Şekil 7: Türkiye’ de 2021 Aralık Günlük Dolar Kuru Hareketleri.....	76
Şekil 8: ARDL Modelin CUSUM ve CUSUM-SQ Stabilite Testleri	129

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:Genişletilmiş Dickey Fuller
AET	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
ARDL	:Havuzlanmış Ortalama Grup
CADF	:Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller
CDS	:Kredi Risk Primi
CIPS	:Cross-Sectional Im Peseran Shin
DYS	:Doğrudan Yabancı Sermaye
DYY	:Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECM	:Hata Düzeltme Modeli
ËİT	: Endüstri İçi Ticaret
EM	:İthalat
EX	:İhracat
FED	:ABD Merkez Bankası
FDI	:Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GDP	:Gayri Safi Milli Hâsıla
GOÜ	:Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH	:Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	:Uluslararası Para Fonu
IPS	:Im, Peseran ve Shin
KİT	:Kamu İktisadi Teşebbüsleri
LLC	:Levin, Lin ve Chu
MADF	:Multivariate Augmented Dickey Fuller
MUT	:Mutlak Üstünlükler Teorisi
OECD	:Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PP	:Philips Perron
PPK	:Para Politikası Kurulu
RER	:Reel Döviz Kuru
SGP	:Satın Alma Gücü Paritesi
SURADF	:Seemingly Unrelated Regression Augmented Dicky Fuller
TCMB	:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	:Türk Lirası

TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	:Tüketici Fiyat Endeksi
USD	:Amerikan Doları
VAR	:Vektör Otoregresif
YF	:Dış Gelir

GİRİŞ

Günlük hayatta hem ülke içinde hem de ülke dışında yaşanan politik ve sosyal olaylar insan yaşamına ekonomik olarak önemli ölçüde etki etmektedir. Herhangi bir bölgede, ülkede veya şehirde başlayan küçük bir kriz bile hane halkı bütçelerini etkilemiş ve dünyadan kopuk yaşamak imkânsız hale gelmiştir. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte döviz krizlerinin sıklaşması ve uluslararası boyutlar taşıması, krizlerin yerel kalmayarak, ilişki içerisinde bulunan ülkelere yayıldığını göstermektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle ekonomilerin birbirine uyum sağlaması ve dışa açık finansal politikalar sebebi ile “döviz kurlarında” yaşanmış olan değişiklikler ülkelerin dış ticaret hacimlerine etki edebilmektedir. Bundan dolayı ülkelerin, uygulanan döviz kuru politikalarının, dış ticarete olan etkilerini kavrayarak, en doğru döviz kuru politikalarını belirlemeleri gerekmektedir. Literatürde döviz kurlarının dış ticaret dengesinin sağlanmasındaki önemini araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Ekonomistlere göre uygulanan her “döviz kuru” politikasının faydasının olduğu gibi olumsuz yönleri de bulunmaktadır.

Döviz kuru belirleme sürecinin tarihsel gelişimine bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra BrettonWoods anlaşmalarıyla birlikte Uluslararası Para Fonu oluşturulmuş ve dünya çapında sabit döviz kuru sistemi kurulmuştur. Bu sistemin amacı, uluslararası mal ve hizmet değişimlerini teşvik etmektir. 1973 yılında “Bretton Woods” sisteminin terk edilmesiyle beraber, “sabit döviz kuru” dönemi sona ermiş ve dalgalı döviz kuruna geçilmiştir. Dalgalı döviz kuruna geçilmesi ve bununla birlikte uluslararası sermaye hareketliliğinin yoğunlaşması, döviz kurunda oynaklık sorununa yol açmıştır. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla artan döviz kuru oynaklığı ise gelecekteki oranlarla ilgili belirsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda, yaşanan belirsizliğin ülkeler arasında yapılan ticaret üzerine etkilerinin araştırılması gerektiği sorunu ortaya çıkmıştır. Teorik olarak, döviz kurunda meydana gelen belirsizliğin ticaret akışları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri söz konusudur (Sekkad, 1997:2). Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin dış ticareti ne yönde etkileyeceğine dair bilgi veren ilk teorik yaklaşım ise dış ticaret esnekliği yaklaşımı olarak açıklanmıştır. Bir ülkenin ihracat ve ithalatının döviz kuruna olan esnekliği veya duyarlılığı “Marshall- Lerner” koşulu ile ifade edilmiştir. Marshall-Lerner koşulu “ithal edilen malların yurtiçi talep esnekliğinin (em) ve ihraç

malların yurtdışı talep esnekliğinin (ex) toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması" şeklinde açıklanmaktadır: $em+ex \geq 1$ 'dir. Bu ifadenin anlamlı ve geçerli olması açısından, esneklikler toplamının önemli ölçüde 1'den büyük olması gerekmektedir (T.C.M.B. 2008:5). Bir ülkede kurun yükselmesi veya düşmesi o ülkenin ticaret yapısı üzerinde de etkili olmaktadır. Marshall-Lerner koşulu ile ifade edilen durum, ex' in (ihraç malları yurtdışı talep esnekliği) 1'den büyük olması halinde kurun yüksek olduğu ortamlarda ucuzlayan mal ve hizmet ihracında uzun dönemde artış olacağını göstermektedir. Aynı şekilde yüksek kur ortamında söz konusu ülkede ithal edilen ürünlerin fiyatı da $em > 1$ koşulu altında yükselecektir. Döviz piyasası denge koşulu $ex+em > 1$ şeklinde ifade edilmektedir.

Hall, Hondroyannis, Swamy, Ulan ve Tavlas (2010), döviz kuru oynaklığının süreklilik kazanması sonucu, uluslararası ticaret için belirsiz bir ortamın oluştuğunu ve dolayısıyla uluslararası işlemlerin, ekonomik büyümenin ve refahın azalmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen döviz kuru oynaklığı sonucunda gelişen cari açık sorunu gelişmekte olan ülkelerin sürekli olarak karşılaştıkları bir durum olur hale gelmiştir. Bu çalışmada da Türkiye'de olduğu gibi cari açık problemleri yaşayan 16 gelişmekte olan ülke için, 1996-2020 dönemlerine ait yıllık verilerle, panel veri teknikleri kullanılarak, dış ticaret ve reel döviz kuru arasındaki ilişki tahmin edilmek istenmiştir. Reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde, dış ticarete ait kavramsal analiz, dış ticaretin nedenleri, dış ticareti etkileyen faktörler, dış ticaret teorileri, dış ticaret politikalarının amaçları ve araçları, dış ticaretin belirleyicileri ve yaklaşımlar ve son olarak ta Türkiye ekonomisinde dış ticaretin gelişimi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde döviz kuru tanımı ve çeşitleri, döviz kurunu etkileyen faktörler, döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılması, döviz kuru oynaklığı, döviz kuru değişimlerini açıklayan teoriler ve Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikalarından bahsedilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise çalışmanın temelini oluşturan uygulama bölümüne yer verilmiştir. Bu bölümde Türkiye ve 16 gelişmekte olan ülkeye ait 1996-2020 yılı verilerini içeren, dış ticaret hadleri ve reel döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki, ARDL eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli metotları uygulanarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETE İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

Ticaret, üretilen hizmet ve malların belli bir fiyat karşılığında son tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan “alım-satım” eylemlerinin tamamı olarak ifade edilmiştir. Ticaret, dış ve iç ticaret olmak üzere 2 kavram olarak incelenmektedir. Dış ticaret malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışı ile ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda dış ticaret, alım satım işlemlerinin teslimiyeti açısından ihracat ve ithalat şeklinde iki biçimde gerçekleşmektedir.

İhracat, herhangi bir malın yabancı ülkelere döviz karşılığında yapılan satışı anlamına gelmektedir. Bu süreçte, bir ürünün ihraç edilmesine yönelik uluslararası ve kaliteli standartlara uygun bir biçimde üretiminden, yurt dışında pazarlanması, tanıtımın ve reklamının yapılabilmesi, dışa satımının yapılabilmesi ile en uygun nakliye ve ambalaj biçimlerinin seçimi, ihracatçı ülkenin dış ticaret hukukunu bilerek, yerinde ve zamanında teslimatının yapılmasına kadar uzanan farklı aşamalardan geçtiği görülmektedir. İhracat, ülke ekonomisinin kalkınabilmesinde büyük bir öneme ve yere sahiptir. Bu yüzden ülkelerin ihracatlarını arttırması büyük hedeflerin arasında yer almaktadır.

İthalat ise, farklı bir ülkede üretilen malların, ülkenin alıcıları tarafından satın alınması işlemi olarak tanımlanmaktadır. Buna aynı zamanda dış alımda denilmektedir. İthalat, tüzel veya özel kişiler tarafından kamu iktisadi kuruluşlar veya devlet tarafından doğrudan yapılabilir. Bunun yanında ithalatın azaltılması ülkelerin hedefleri arasında yer almaktadır. İthalat, ihracat ile birlikte dış ticaret dengesini oluşturmaktadır (MEB, 2011:3-12).

Dış ticaret, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından oldukça önemli bir role sahiptir. Ekonomik kalkınma ve gelişme bakımından önemli bir yere sahip olan ihracatın arttırılması ve ithalatın sınırlandırılması ülkelerin ilk hedefleri arasında yer almaktadır.

Dış ticaret ile ülkeler, daha uzman ve verimli oldukları alanlarda ihracat yaparak elde etmiş oldukları döviz ile dış borçları ödeyebilme ve gereken yatırım mallarını alabilme imkânı bulabilmektedir. Ayrıca yapılan ithalat, ülkelerin bilgi transferi ve teknolojisini de sağlamış olmaktadır. Dış ticaretin artış göstermesiyle beraber, dünya genelinde çalışma alanları da genişlemeye başlamıştır. Tüm bunlara bağlı olarak da gelir ve istihdam düzeyindeki artışlar ile ülke halkının hayat

standartları yükselebilmektedir. Dış ticaret ile kaynak açığı ve üretim karşılanarak, iç piyasada oluşmuş olan fazla ürünler için pazar sağlanabilmektedir. Tüm bunlardan dolayı meydana gelen geniş piyasa hacmi sebebi ile ölçek finansmanları oluşturularak, kaynağın daha rasyonel bir şekilde kullanımına imkân verilmektedir. Dış ticaretin her geçen gün gelişmesi ile beraber ülkelerin birbiri ile bağılılıkları daha çok artış göstermektedir. Az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkeler ithalat yöntemi ile kalkınabilmek ve önceliği olan yatırım mallarının ithal edilmesini sağlayabilmek için, ihracattan kaynaklı olan gelirini arttırmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu sebepten dolayı, dış ticaretin kayıpları ve kazanımları büyük bir önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle dış ticaret oranındaki değişimler gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Dış ticaret oranları, ticarete dâhil olan ülkelerin “uluslararası ticaret” ile elde edilen gelirleri, aralarında nasıl paylaştıklarını göstermiş ve ülkeler yönünden önemli bir kavram haline gelmiştir (Keskin, 2009: 19).

1.1.Dış Ticaretin Nedenleri

Siyasi, ekonomik ve pratik faktörler gibi birçok çeşitli faktör, uluslararası ticaretin büyümesini etkileyebilmektedir. Döviz kurları, rekabet gücü, artan küreselleşme, tarifeler ve ticaret engelleri, ulaşım maliyetleri, diller, kültürler, çeşitli ticaret anlaşmaları, uluslararası ticaret yapma kararı ile şirketleri etkilemektedir. Siyasi politikalar ve ticaret yapan uluslararasıındaki ilişkiler gibi diğer hükümet endişeleri, uluslararası ticaretin büyümesi için son derece önemlidir. Uluslararası ticareti kısıtlayıcı birkaç politikaya sahip, politik olarak istikrarlı bir ulus, dünya çapındaki ticaretini hızla genişletebilmektedir. Bununla birlikte, siyasi istikrarsızlık, özellikle şiddete yol açtığında, ticaretin büyümesinin önünde büyük bir engel olabilmektedir. Birçok ülke bu tür nedenlerle belirli ülkelere veya endüstrilerden ihracat veya ithalata yüksek tarifeler koymaktadır. Bu tür tarifeler, acemi endüstrileri korumak veya bazı ülkeler üzerinde siyasi baskı oluşturmak için kullanılabilir de, bunların uluslararası ticaret üzerindeki genel etkisi çoğunlukla olumsuzdur. Son 20 yılın en büyük hikâyelerinden biri, birçok gelişmekte olan ülkenin küresel ekonomiye başarılı bir şekilde uyum sağlaması ve uluslararası ticarete kilit oyuncular olarak ortaya çıkması olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler, siyasi ve ekonomik kurumlarının kalitesi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Ancak, kurumların, ülkelere daha iyi bir rekabet avantajı sağlaması ve daha iyi ticaret sonuçlarının üretilmesine inanmaları için güçlü nedenleri vardır.

Ülkeler, dış ticaretten fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle iki sebepten dolayı dış ticarete atılırlar. Öncelikle, tüm ülkelerin özelliklerinin birbirinden farklı olduğunu söylememiz gerekmektedir ve tüm bu farklılıklar kullanarak karşılıklı ticaret ile birlikte kazançlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Tüm ülkeler yer altı zenginliklerine eşit miktarda sahip değildirler. Bu durumda, üretimlerin çeşitlenmesi ve ihtiyaç duyulan mallarında dış ticaret yolu ile elde edilmesi gerekmektedir. Ülkelerin sahip oldukları kaynakların, yani üretim faktörlerinin farklı olması, ürün ve hizmetlerin yurt içindeki üretim hacminin, yurt içindeki talebi karşılayamamasına neden olmaktadır. Yurtiçindeki talepler yerli üretimleri karşılayamazlar ise, bu açıkları diğer ülkelerle dış ticaret yaparak kapatmaya çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi, Türkiye'nin de üretimlerinin sınırlı olması, enerji sektöründe ortaya çıkan açığın “doğal gaz ve petrol” gibi ürünlerin diğer ülkelerden ithal edilerek kapatılmaya çalışılmasına neden olmaktadır. Ayrıca, ülkelerin teknolojisinin birbirinden farklı olması sebebi ile en yüksek teknoloji ürünlerine olan ihtiyaçlar, finansal piyasada, bu alanda uzman olan ülkelerin üretimi ile karşılanabilmektedir. Yani ülkeler arasında dış ticaret yapılmasındaki önemli nedenlerden bir tanesi, bazı sektörlerde ya da mal gruplarındaki yetersiz arz miktarıdır.

Üretim faktörlerinin yeryüzünde farklı dağılmış olmaları, ülkelerin, üretim faktörlerinin fazla olmasından kaynaklı olarak ihtiyaçlarından fazla mal ve hizmet üretmelerine imkân sunmuştur. Bu da yurtiçi tüketim karşılandıktan sonra kalan üretim fazlası mal ve hizmetlerin, dış ticaret yoluyla diğer ülkelere yönlendirilmesini sağlamıştır (Yücesan,2017:6-9; Kızıldere,2012:4-6).

Ülkeler arası dış ticaretin yapılmasındaki nedenlerden bir diğeri de fiyat farklılaştırmalarıdır. Ülkelerin ürettikleri ürünlerin fiyatlarındaki farklılıklar dış ticaretin gerçekleşmesindeki önemli nedenlerden birisidir. Ülkelerin fiyat avantajlarına sahip olduğu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaya gitmeleri ve diğer ürünlerin de dış dünyadan ithalat yolu ile tedarik edilmesinin gerektiği “*Adam Smith Mutlak Üstünlükler Teorisi ve sonrasında Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler*” teorilerinin yardımları ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle, ülkelerin refah seviyelerinin yükseleceği kabul edilmiştir. Üretilen mal ve hizmette kullanılan girdi avantajından kaynaklanan maliyet farklılığı, uluslararası fiyat farklılığının

nedenlerindendir. Bazı ülkelerin, üretilen mallar homojen olsa bile ucuz işgücüne ve ileri teknolojiye sahip olmalarından dolayı maliyetleri düşüktür.

Bir diğer neden ise dış ticaret, ülkelerin üretim yaparken “ölçek ekonomilerinden” daha etkin bir şekilde faydalanabilmelerine fırsat tanıyabilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2003:10). Yani ülkelerin sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlüklerdeki farklılıkları, üretim faktörlerine ulaşım maliyetlerinin çeşitliliği ve üretim teknolojilerindeki farklılıklar, dış ticareti zorunlu hale getirmektedir (Begg vd., 2011:642).

Dış ticaretin bir diğer nedeni ise mal farklılaştırmasıdır. İklim, coğrafi şartlar, sosyal üretim sistemi, tarihi kurumlar, gelenekler ve tüm bunların yanında ekonomik gelişme seviyeleri benzer olan ülkelerdeki tüketici davranışlarındaki benzerlikler bazı malların üretimi için uygunluk göstermektedir. Bu ülkeler ilgili malların üretiminde başarı sağladıkları gibi ülkeleri uzmanlaşmaya ve dış ticarete sevk edecektir. Ülkeler, uzmanlaşma ve iş bölümüne giderek dış ticaret sayesinde karşılıklı olarak büyük bir fayda sağlamaktadır. Farklı ürünlerde uzmanlaşılması, yerli arzın iç talebi karşılayamaması, üretim fazlalığından kaynaklı olarak pazar arayışı içinde olunması, tüketimde yeni ve ucuz ürün sağlama isteği ve kaynak etkinliğinin hedeflenmesi gibi amaçlar dış ticaret yapma gereksinimini doğurmuştur (Atabey vd., 2011:3).

1.2.Dış Ticareti Etkileyen Faktörler

Dış ticareti etkileyen ekonomik faktörlerin başında döviz kuru hareketleri gelmektedir. Dış ticaret, döviz kurunun kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu yüzden yerel para biriminde yaşanan bir değer kaybı ihracatı teşvik etmekle birlikte ithalatı da daha pahalı bir hale getirmektedir. Ters bir durumda ise değerlenmiş yerel para birimi ihracatı engeller, ithalatı daha ucuz hale getirir (Kramer, 2021). Döviz kurlarının aşırı oynak ve değişken olması, kur oynaklığından kaynaklı belirsizlik artışından dolayı dış ticaret ile uğraşan kişilerin karar vermesini de zorlaştırabilmektedir (Salvatore, 2004:9).

Parasal birliklerin, kurdaki oynaklığı ve ticaret için döviz değişimlerine yönelik maliyeti ortadan kaldıracak amacıyla, ticaret ilişkilerini arttırmaları gerekmektedir. Böylelikle aynı parasal birliğe üye olan ülkeler arasındaki ticaret riski daha az hale gelmektedir (Baxter ve Kouparitsas, 2006:11).

Döviz kuru oynaklığının ticaret akışlarını etkileyebileceği birkaç kanal vardır. İlk olarak, tüccarlar riskten kaçınmayı seçerlerse, döviz kuru belirsizliğinden kaynaklı olarak herhangi bir kayıp yaşamamak için faaliyetlerini azaltabilirler. İkincisi, döviz kuru belirsizliği, fiyatları ve kârları belirsiz hale getirerek ticaret hacmini doğrudan etkileyebilir. Bazı sanayileşmiş ülkelerde vadeli piyasalar mevcut olsa bile, bazı araştırmalar vadeli piyasaların döviz kuru belirsizliğini tamamen ortadan kaldırmada çok etkili olmadığını göstermektedir (Akhtar ve Hilton, 1984). Üçüncüsü, döviz kuru oynaklığı daha uzun bir süre devam ederse, yerli üreticileri yabancı kaynaklardan yerli kaynaklara geçiş yapmaya teşvik edebilir ve ticaret hacmini, özellikle ticareti yapılan girdileri azaltabilir. Son olarak, döviz kuru belirsizliği doğrudan yabancı yatırım kararlarını da etkileyebilir ve bu da ticaret hacmini azaltabilir. Döviz kuru oynaklığından kaynaklanan fiyat dalgalanmasını azaltmak için, üretim tesisleri nihai pazarların yakınında yer alacak ve bu da ticaret modelinde değişikliğe yol açacaktır (Mohammadi vd, 2011).

İç veya dış nedenlerle yaşanan ekonomik krizler de ülkelerin dış ticaretinde etkili olmaktadır. Schumpeter (1947)' in yaratıcı yıkım teorisinde *“kendisini yenilemeyen “Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve inovasyon” faaliyetlerine gerekli önemi veremeyen verimsiz olan firmalar, belli birer zaman içinde yıkılabilecek ve yerini daha verimli çalışan, kendini geliştirebilen yenilikçi firmalar almaktadır”* ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeyle beraber krizler ile birlikte ülke içi ve uluslararası finansal dengenin yeniden kurulması ve bu süre zarfında verimsiz çalışmakta olan işletmelerin tasfiye olacağı, yerine daha verimli ve etkin çalışan işletmelerin üretime başlayacakları, böylelikle kıt kaynakların verimli ve etkinliği sağlanarak ülkelerde ki rekabet gücünün, üretkenliğinin arttırılacağı açıklanmıştır. Bu durumu bir örnek ile açıklayacak olursak eğer, 1994 ve 2001 yılında Türkiye'nin yaşamış olduğu döviz krizinde meydana gelen anormal seviyede artış gösteren kur ile beraber işletmelerin döviz cinsinden olan borcunun yerel para cinslerinden karşılığında aşırı bir şekilde artış yaşanmaktadır. Birçok sayıda firma borçlarını ödeyemediği için kapanmakta, işsizlik artış göstermekte, ekonomik büyüme ve beraberinde üretimde azalma görülmektedir. Fakat artış gösteren kur ile beraber, ülkelerin ihracatında artış ile ithalatında da azalma görülebilir. Bunun sonucundaysa, dış ticaret açıkları ve cari açıklar azalım gösterebilmektedir (Uslu, 2019).

Finansal büyümenin de dış ticarete etkileri çok büyüktür. “Büyüme Çekişli İhracat” yaklaşımları da bunu açıklayabilmektedir. Söz konusu yaklaşım, gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarda artışlar ile beraber teknolojinin ilerlemesinin de ülkelerin uluslararası alanlardaki rekabet güçlerini ve tüm bunlara bağlı olarak ihracatta da artış sağlayacağını ifade etmiştir. Büyüme ile beraber beşerî sermaye ve teknolojiye yaşanmış olan gelişimlerin neticesinde meydana gelen verimlilik artışı sebebi ile maliyetler düşürülerek ihracatta daha karlı bir hale getirilmektedir. Dış ticaret ve büyüme ilişkilerini açıklayan diğer bir yaklaşım ise “Büyüme Çekişli İthalattır”. Söz konusu kurama göre, finansal büyümenin gerçekleşebilmesiyle beraber gelir seviyesindeki artış, yabancı mallara olan taleplerin artış göstermesi ve tüm bunlara bağlı olarak ithalatın artış göstermesine sebep olabilmektedir. Diğer taraftan ekonomide yaşanmış olan genişletici konjonktür neticesinde üretimdeki artış sebebi ile üretimlerde kullanılmış olan hammadde ve aramalı gibi girdi ihtiyaçlarının da artış göstermesi söz konusu olmaktadır. Bu durum yine ithalatın artış göstermesi ile neticelenmektedir (Korkmaz ve Aydın, 2015:51).

1.3.Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith'ten önceki İngiliz iktisat literatüründe en yaygın ve en çok vurgulanan doktrin, ihracatın ithalattan fazla olmasının önemidir. Adam Smith, bu doktrine ve onun esin verdiği ticari düzenlemelere "ticari" veya "merkantil" sistemin adını vermiştir. Bu sistem daha sonra Almanların yardımıyla artık bilinen "Merkantilizm" haline gelmiştir. Ne var ki birçok yazar "Merkantilizm'i" yalnızca yaklaşık 1620'den sonraki döneme atfetmekte ve önceki dönemin "külçeci" doktrinleri ile sonraki dönemin "ticaret dengesi" doktrinleri arasında değişmelere vurgu yaparak ayırım yapmıştır. İki dönem arasında ayırım yapılırken öne sürülen en yaygın gerekçeler şunlardır: 1620'den önce, her tüccarın her işleminde uygun bir dengenin önemine vurgu yapılmış, sonraki dönemde ise toplam ve ulusal ticaret dengesine vurgu yapılmıştır. 1620 yılından önce bireysel dengelerin durumuyla ilgili sıkıntı, ülkenin külçe stokunun düşmeyeceği, sonraki dönemde artacağı düşüncesinden kaynaklanıyordu. 1620'den önce ticaret politikasının temel ekonomik amacı, ulusal para birimini döviz kurundaki düşüşe karşı korumaktı, oysa 1620'den sonra bunun bir önemi yoktu. Erken dönemde, uygulamada olan ticaret politikasının hedeflerine ulaşmak için savunulan ve kullanılan araçlar, belirli kişilerin döviz piyasasındaki ve madeni para ve külçelerdeki işlemlerinin sıkı bir şekilde düzenlenmesiydi. Sonraki dönemde ise doğrudan takas işlemleri ve dolaylı olarak

madeni para ve külçe ihracatı üzerindeki kısıtlamalardan ziyade ticaretin düzenlenmesi yoluyla politika önerilmiş ve uygulanmıştır. Madeni para ve külçe ihracatı üzerindeki kısıtlamalar, Elizabeth döneminde gevşetilmiştir. Ticareti düzenleyici amaçlarla getirilen ithalat ve ihracat üzerindeki yasaklar ve gümrükler, 1620'den yüzyıllar önce ortaya çıkmıştır. Gümrük sistemi, James'in saltanatı sırasında ve yine 1720'lerde Walpole tarafından revize edilmiştir. İngiliz merkantilist literatürünün en yaygın özelliği, ihracatın ithalattan fazla olmasının İngiltere için hayati derecede önemli olduğu gerçeğiydi. Çünkü bu durum, altın veya gümüş madenleri olmayan bir ülke için değerli metal stokunu artırmanın tek yoluydu (Viner, 1930:249-301).

Merkantilist politikalar ile mutlak monarşinin baskıcı uygulamaları Fransa'da halkı bunaltmış, bölüşümdeki adaletsizlik ve ağır vergiler yoksulluk ve sefaleti dayanılmaz boyutlara çıkarmıştır. Bu bahsedilen sorunlara çözüm arayışı esnasında Fizyokratik düşünce sistemi ortaya çıkmıştır. Fizyokratizm doğanın egemenliği veya doğal düzen olarak tanımlanabilmektedir.

“Fizyokratik düşünce akımının” 18. yy'ın 2'nci yarısında Fransa'da doğduğu bilinmektedir. 1766 senesinde “Adam Smith” tarafından yayımlanan ve klasik iktisadın başlangıcı olarak kabul edilmiş olan ulusların zenginliği isimli eserin yayımlanmış olduğu 1776 senesine kadar başta Fransa olmak suretiyle diğer Batı Avrupa ülkelerinde etkinliği devam etmiştir. Fizyokratik finansal düşünce kendisinden sonra gelmekte olan “Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx” vb. birden fazla iktisatçıya kısa bir süreliğine bile olsa etki etmiştir (Ersoy, 2008:30). Fizyokratik sistemin başlıca düşünürleri “*Robet Jacques Turgot, François Quesnay, Abbe Nicolos Baudeau, Le Marquis de Mirabeau ve Pierre Samuel du Pont de Nemours'tır*”. Söz konusu düşünürler, Merkantilistlere göre, finansal olayların daha istikrarlı temellere dayanan teorilerle açıklanmasını sağlamışlardır (Bilgili, 2013:45). Fizyokratlar, merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmış ve zenginliğin kaynağının altın ve gümüşten ziyade doğa olduğunu savunmuşlardır. Fizyokratlara göre asıl zenginlik sadece topraktan elde edilmektedir. Fizyokratlar doğal düzene inanmışlar ve bunun yanında iç ve dış ticaretin serbest olması ve uluslararası ticarete himayecilikten uzak durulması gerektiğini savunmuşlardır. Gerçekte Fizyokratlar, tarım ürünlerinin ihracatının artmasıyla birlikte tarım üreticilerinin elde ettikleri gelirin artacağını kabul etmişlerdir. Bu yüzden, tarım ürünlerinin verimli olduğunu savundukları için yalnızca tarım üzerinden vergi alınmasını ve tüm bunların sonucu

olarak, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşük tutularak ülkenin ihracatının arttırılması gerektiğini savunmuşlardır (İyibozkurt, 1995:21; Okur, 2000:57).

Klasik finansal okulun kurucularından birisi olarak bilinmekte olan Adam Smith'in 1776 senesinde yayımlanmış olan "Ulusların Zenginliği" çalışması ve John Stuart Mill'in "Siyasal İktisadın İlkeleri-Principles of Political Economy" isimli eserin yayımlanmış olduğu 1843 seneleri arasında geçen dönemde Batı'da geliştirilmiş olan finansal düşünce "Klasik İktisadi Düşünce" olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde yaşamış olan ve kuramları ile bu düşüncelerin oluşabilmesinde katkısı olan finansçılara da "Klasik İktisatçılar" adı verilmiştir. "Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, John Stuart Mill, James Mill, Nassu W. Senior ve J. E. Caines" klasik iktisadi düşüncenin en önde gelen isimleri olarak kabul edilmektedir (Ersoy, 2008:269).

Klasik iktisadi fikrin bazı temellerini özetlememiz gerekir ise; kişinin finansal çıkarlarına uygun olarak hareket ettiğini homo-economicus yani iktisadi insan olarak kabul edilmiş olduklarını; devletin, bireylerin kişisel davranışlarına müdahale etmemelerini "laissez faire, laissez passer" yani "bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler" varsayımlarını kabul etmiş olduklarını ve finansal hayatı düzenlemekte olan "invisible hand" yani "görünmez el" ifadesinin, diğer bir ifadeyle fiyat mekanizmalarının (tam istihdam denge durumlarının bozulmasıyla, finansallıklarının kendi kendine dengeye gelmeleri) olduğu varsayımını kabul etmişlerdir (Yüksel ve Saridoğan, 2011:200). Bahsedilen bu varsayımların altında ülkeler hangi malları ihraç ve ithal etmeliler? Uluslararası ticaretin yönü hangi şekildedir? Ülkelerin birbirleriyle yaptıkları dış ticarete mal fiyatları nasıl oluşmaktadır? Dış Ticaretin oranı nasıl belirlenmektedir? Dış ticaretten elde edilen karlar ne kadardır? Dış ticaret hem dünya hem de ülkeler için karlı birer iş midir? Sorusuna cevap aranmaktadır. Bununla beraber klasik finansal düşüncenin dış ticarete yönelik analizinde kullanmış oldukları 2 ölkeli 2 mallı varsayımların modellerinden de bahsetmememiz gerekmektedir (Seyidoğlu, 2006:24). 2 ölkeli 2 mallı analiz modelini inceleyecek olursak eğer, dünya genelinde sadece 2 ülke bulunmaktadır ve bu ülkeler de aynı malı üretebilmektedirler. Ayrıca, her maldan üretilen birimler homojen nitelikte olmaktadır. Uluslararası ticarete mübadele para ile olmamaktadır, malların mal ile değişimi biçiminde gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple fiyat, maliyet vb. kuramlar parasal değil reel kuramdır. Özetle, bir malın fiyatı diğer malın cinsinden veya üretiminde kullanılmış olan üretim faktörü cinsinden belirtilmiştir. Bütün piyasada

tam rekabet koşulu geçerli olmaktadır. Modellerde hükümet kesimlerine yer verilmediğinden, ticaret analizlerindeki kotalar, gümrük tarifeleri ve dış ticaret üstündeki diğer engellemelerde bulunmamaktadır. Yapılmış olan analizlerde taşıma giderinin olmadığı ve kaynağının âtıl olmadığı görülmektedir (Acar, 2004:109).

Bütün bu bahsedilen varsayımların altında, modern ekonominin kurucusu ve serbest ticaret lehine görüş bildirmiş olan en ünlü ve ilk düşünürlerden birisi olarak kabul edilen “Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations)” isimli kitabında vurgulamış olduğu mutlak üstünlükler teorisinin “Theory of Absolute Advantages” günümüzdeki modern dış ticaret yapılarının oluşumunda etkili olduğu belirtilmiştir. Smith'in iş bölümü ile ilgili farklı düşünce yapısı, onun uluslararası ticaret kuramının temellerini oluşturmuştur. Tüm bunlara göre “emeğin üretken güçlerinde” en büyük değişimlere yol açan iş bölümü olmuştur. Daha gelişen bir iş bölümünün bir neticesi olarak, aynı seviyedeki emek ile daha çok çıktı elde edilebilmektedir. Tüm bu noktayı iş bölümünün “aynı sayıdaki insan tarafından yapılabilecek iş seviyesindeki bir artışı” üretmiş olduğunu gösteren ünlü toplu iğne fabrikaları örneği ile açıklamıştır. Sonrasındaki bu gelişmelerin 3 sebebi olduğu belirtilmiştir. İlk olarak her işçinin becerilerinin artış göstermesi, 2’nci olarak, bir işten diğer bir iş türüne geçerken genel olarak kaybedilmiş olan zamandan tasarruf ve son olarak ta emeği kolaylaştıran ve kısaltan, yeni bir kişinin birçok bireyin işlerini yapmasını sağlayan birçok sayıda makinenin icadı olduğu şeklinde açıklanmıştır. İş bölümleri, “niteliksel ve niceliksel üretimlerin iyileşmesine yol açabilmektedir. Bu durumlar çıktının artış gösterdiğini, teknolojik gelişmelerin teşvik edildiğini ve işçilerin becerisinin ve üretkenliğinin artmış olduğu anlamına gelir. Netice olarak, finansal büyümeye teşvik edilmesi ile birlikte, ulusal zenginlikler artış göstermiştir. Bu, “ne kadar uzmanlaşma, o kadar büyüme” olarak özetlenmektedir. İş bölümü üzerindeki tek sınırlama, "değişim gücü" ve "piyasanın genişliğidir”. Sonuç olarak, pazar genişletilirse iş bölümünün artması mümkün olacak ve bunun sonucunda ekonomik büyüme ve zenginlik artacaktır. Uluslararası ticaretin bu açıdan ele alınması gerekmektedir.

Smith'in mutlak üstünlükler teorisi, iki ülkeli iki mallı (2×2) modeli örneğiyle açıklanmaktadır. Ülkeler hangi malları daha ucuza üretebiliyorsa o malların üretiminde uzmanlaşarak ihracat gerçekleştirmelidir. Hangi malı daha pahalıya üretiyorsa da o malları diğer ülkelerden satın almalıdır. Her ülke bir malı diğerinde daha az emek girdisi kullanarak daha ucuza üretebilmektedir. Sonuç olarak ta her

ülke bir malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olmaktadır. “Mutlak üstünlükler teorisini” bir örnekle açıklayacak olursak; Almanya ve Çin ülkeleri ve iki farklı A ve B malı ele alınarak aşağıdaki gibi bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1:Bir Birim Üretim İçin Gerekli İşgünü

Bir Birim Üretim İçin Gerekli İşgünü	Almanya	Çin
A Malı	3	6
B Malı	8	4

Almanya, A malı üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Çünkü bir birim mal üretmek için sadece 3 işgününe ihtiyaç duyarken, Çin 6 işgününe ihtiyaç duymaktadır. Çin ise B malında mutlak üstünlüğe sahiptir. Çin, bir birim B malı üretimini 4 günde gerçekleştirirken, Almanya ise 8 günde gerçekleştirmektedir. İki ülkenin birbirleriyle ticarete başlaması durumunda her ülke “mutlak üstünlüğe” sahip oldukları malların üretimlerinde uzmanlaşarak, diğer malları uluslararası ticaret yolu ile elde etmelidirler. Yani vermiş olduğumuz örneğe göre, Almanya tamamen A malı üretimlerinde Çin’de tamamen B malında uzmanlaşmaktadır (Schumacher, 2012:54-80).

Bütün bu açıklamaların doğrultusunda “Adam Smith” in mutlak üstünlük kuramına göre, dış ticaretin yapılmasında ülkelerin birbirine karşı üstünlüğünün bulunması gerekmektedir. Yani ülkelerin bütün malları diğer ülkelere göre, daha ucuza üreteceği düşüncesi söz konusuysa, dış ticaretten kar etmeyeceği düşünülmüştür. “D. Ricardo da A Smith’in kuramında ki bu eksikliğin giderilmesi için “Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini” geliştirmiştir. “Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi” 2 ülke arasındaki ticaretin akışını açıklayabilmek için kullanılmaktadır. MUT’ ne göre, bir ülke her 2 malın üretilmesinde dezavantaja sahip olsa bile diğer ülkeler arasında dış ticaret gerçekleşebilir.

Tablo 2:Bir Ülkenin Bir Günde Üretebildiği Mal

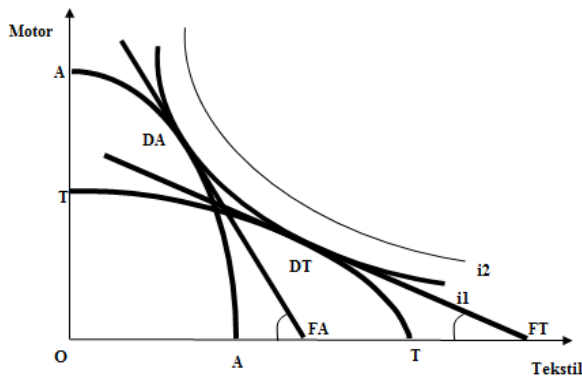
Bir Ülkenin Bir Günde Üretebildiği Mal	İsveç	Litvanya
Mobilya	6	1
Çelik	4	2

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere İsveç hem mobilya hem de çelik üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu durumda mutlak üstünlükler teorisine göre karlı bir dış ticaret geçerli olamaz. Ancak karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre İsveç'in Litvanya'ya göre sahip olduğu üstünlük derecesi her iki mal için aynı değildir. Verimlilik oranlarına bakıldığında, İsveç mobilya üretiminde Litvanya'ya göre 6 kat (6/1), çelik üretiminde ise 2 kat (4/2) daha fazla üstünlük derecesine sahiptir. Yani, İsveç'in mobilya üretimindeki üstünlüğü daha yüksektir. Bu nedenle İsveç mobilya üretiminde uzmanlaşarak ürettiği mobilyayı Litvanya'ya satmalı, Litvanya ise çelik üretiminde uzmanlaşarak ürettiği çelikleri İsveç'e satmalıdır. Söz konusu ülkelerin yurtiçi fiyatlarına bakıldığında, İsveç 6 birim mobilya 2/3 birim çelik; Litvanya'da ise 1 birim mobilya 2 birim çeliktir. Bu verilere göre İsveç'te mobilya, Litvanya'da ise çeliğin ucuz olduğu görülmektedir. Bu yüzden de Litvanya çelikte; İsveç, mobilyada karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Svenson,2015:1-4).

Ricardo'nun "emek değer teorisine" dayandırılan karşılaştırmalı üstünlükler, diğer üretim faktörünün göz ardı edilmesi ve iş gücünün ülke içerisinde tam hareketli, ülkeler arasında tam hareketsiz olması durumunun bulunması ile eleştirilmiştir. Aynı zamanda işgücü verimliliğinin ülkeler arasındaki farklılığının nedenlerinin belirsiz olması, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksik kabul edilmesinde önemli bir gerekçedir. Tüm bunların yanında karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ekonomideki zevk ve teknolojinin değişmediğini öngörmesi, günümüzde teknolojiye hızlı ilerlemeye ve tüketici tercihlerindeki değişimlere uzak kalmaktadır (Karluk, 2003:20-21).

Klasik teoriden sonra, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük teorisinin varsayımlarından hareket ederek, Neo-Klasik iktisatçılar, önemli bazı eksiklikleri gidermek için açılımlar yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında "*Ricardo'nun teorisini eleştiren Klasik iktisatçı John Stuart Mill, dış ticarete talep koşullarına*" değinmiştir. Mill'in karşılıklı talep kanununa göre dış ticaret oranlarının belirlenmesinin mümkün olmasında, bir ülkenin diğer ülke malına karşı talebinin şiddetinin derecesinin bilinmesi önemli yer tutmaktadır.

Gottfried von Haberler Klasik teorinin “emek değer teorisini” ve homojen emek varsayımlarının eleştirisini yaparak, emek maliyetinin dışında sermayenin girişimciliğin, doğal kaynaklarında kapsandığı fırsat maliyetinin kuramlarını geliştirmiştir. Böylece, karşılaştırmalı üstünlüğün belirlenebilmesinde, fırsat maliyetinin etkisinin olacağı ileri sürülerek “Ricardo’ya” ait modelin daha fazla açıklayıcılığı olan bir nitelik kazanmasını sağladığı görülmektedir. Klasik teorinin bir diğer eksikliği ise karşılaştırmalı üstünlüklerin emek verimliliklerindeki farklılıklara bağlanmasına rağmen, uluslararası emek verimliliklerindeki farklılıkların oluşmasına neden olan faktörler üzerinde yeterli ölçüde durmamasıdır. Modern dış ticaret teorilerinden olan E. Heckscher ve B. Ohlin tarafından geliştirilen “faktör Donanımı Teorisi” bu eksikliğin giderilmesinde önemli rol oynamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:199-206). Heckscher- Ohlin modeli, endüstriler arasındaki toplam faktör verimliliğini (TFP) göz ardı etmekte ve bütün ülkelerin belli bir endüstride aynı üretim fonksiyonlarına sahip olduklarını varsaymaktadır. Heckscher- Ohlin modeli, karşılaştırmalı üstünlükteki farklılıkların, malların faktör bolluğundaki ve faktör yoğunluğundaki farklılıklardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Spesifik olarak, Heckscher-Ohlin modeliyle, ülkelerin hangi üretim faktörüne daha çok sahipse, o faktörü daha yoğun kullanan mallardan nispeten daha fazla üreteceği ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2006). Heckscher-Ohlin teorisi hakkında yapılan tüm açıklamalar ile ulaşılan sonuç aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 1:Heckscher- Ohlin Teorisi

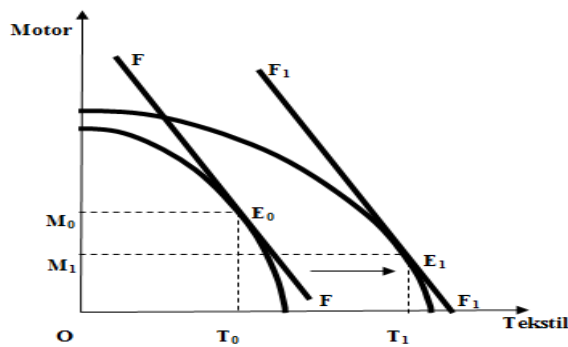
Kaynak: Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2006, s.80

Yukarıda yer alan şekilde Türkiye ve İngiltere, “tekstil ve motor” ürünleri örneği ile açıklanılacak olur ise “TT Türkiye”nin üretim olanağının eğrisi “AA eğrisi” ise İngiltere’nin üretim olanağının eğrisini göstermiştir. FA, İngiltere’ye ait dış ticaretlerin öncesinde iç fiyat oranının yani yurtiçi fiyat seviyesini ifade etmiştir. Bu durum İngiltere’de denge noktasının DA olduğu gösterir. Ayrıca ülkemiz için yurt içinde fiyat seviyeleri FT doğrusuyla gösterilmektedir. Bu durumda, ülkemizin denge noktasının DT olduğu da görülmektedir. Yukarıda yer alan grafikte, İngiltere’de motorun, ülkemize göre daha ucuz olduğu ve tekstilin ise, ülkemize göre daha pahalı olduğu görülmektedir. Ama bunun tersi durumdaysa, Türkiye’de tekstilin İngiltere’ye göre daha ucuz, motorun ise, daha pahalı durumda olduğu gözlemlenmiştir.

“Hecksher-Ohlin teorisi’nin” testinin yapılmış olduğu ilk araştırmanın, 1953 senesinde “Wassily W. Leontief” tarafından yayınlandığı görülmektedir. “Leontief” in geliştirdiği “girdi-çıktı (input-output)” tablosuyla “Hecksher-Ohlin” kuramının sonuçları test edilmiştir. “Girdi-çıktı tablosu” tüm endüstrilerin çıktıların diğer endüstrilere akışlarını detaylı bir biçimde kapsamına almaktadır. Aynı zamanda, bu tablo yalnızca endüstride kullanılmış olan faktörleri göstermemektedir. Ayrıca, üretimin çeşitli aşamasında ara mallar ile beraber kullanılmakta olan “sermaye ve emek” faktörünün de miktarını gösterebilmektedir. Bu sebeple “girdi ve çıktı” tablosunun ülkenin ithal ya da ihraç etmiş olduğu mal gruplarının üretilmesinde ihtiyaç duymuş olduğu sermaye ve emek miktarlarının hesaplanmasının kolaylaştırılmasında büyük bir rol oynadığı belirtilmektedir (Appleyard, Field ve Cobb, 2008:152-153). Leontief, dünyanın sermaye zengini olan ülkesi ABD’nin, “faktör donatımı teorisi’nin” varsayımlarının aksine “emek-yoğun” mallarının üretilmesinde daha fazla uzmanlaşmalara gidildiği ve ihracatlarını ithalata oran ile daha fazla bu mal grubu ile yapılmış olduğu sonucunu elde etmiştir (Feenstra, 2004:36). Elde edilen bu neticelerin enteresan tarafıysa, savaş sonrası dönemlerde ABD’nin sermaye yönünden dünyanın en zengin ülkesi olduğunun düşünülmesi ve bu sebepten dolayı “Hecksher-Ohlin” teorilerine göre, bu şartlar ile bir ülkenin ihracatının ithalatına oran ile daha fazla sermaye yoğun bir nitelik taşımış olduğu belirtilmiştir (Helpman,1999:124).

Hecksher-Ohlin teorisi üç farklı teorinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İlk olarak ortaya çıkan teori, faktör fiyatlarının eşitlenmesi teorisidir. Söz konusu teoriye göre, ülkeler arasındaki faktör fiyatlarındaki farkın kapanmasında serbest

ticaretin rolü vardır. Ülkelerdeki uzmanlaşmaya dayalı olan serbest dış ticaret, ülkelerde bol bulunan faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı alanlarda üretim artışı göstereceği ve tüm bunların neticesinde mevzu bahis olan faktörlerin fiyatının yükseleceği de açıklanmıştır. Buna karşın, kıt olan faktör talebi de düşeceği için fiyatında da düşme meydana gelecektir. Ortaya çıkan bir diğer teori, Stolper-Samulsen teorisidir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:199-206). Stolper-Samulsen gelir dağılımı varsayımına göre serbest dış ticaret, ülkelerin bol miktarda sahip olduğu faktörlerin gelirlerini arttıracak şekilde, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri giderici sonuçlar yaratabilmektedir (Değer, 2006:81). Bir ülke tarafından ithalat tarifesinin uygulanmasının, o ülkenin kıt üretim faktörünün reel gelirinde bir artışa ve bol miktarda sahip olduğu üretim faktörünün reel gelirinde bir azalmaya neden olduğunu varsaymaktadır. Teorem aynı zamanda ticaret politikası müdahalelerinin neden olduğu malların nispi fiyatlarındaki değişiklikler ile farklı üretim faktörlerinin mutlak gelir seviyelerindeki değişiklikler arasındaki bağlantıları esas almaktadır. Fiyatlar ve ücretler arasındaki bağlantılar malların faktör yoğunluklarına bağlıdır (De Lombaerde, 2010:1619-1620). Hecksher-Ohlin teorisinden türeyen son yaklaşım ise Rybczynski teorisidir. “Rybczynski Teorisi” ne göre, bir faktörün arzında artış olursa, onları yoğun bir şekilde kullanmakta olan malın üretiminde genişleme, diğer malın üretiminde daralma meydana gelmektedir. Bu teori, bir üretim faktörünün miktarındaki artışın üretim, tüketim ve ticaret oranları üzerindeki etkilerini araştırmaktadır (Jurcic, Josic ve Josic, 2013:100).

Şekil 2: Rybczynski Teorisi

Kaynak: Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2006, s. 92.

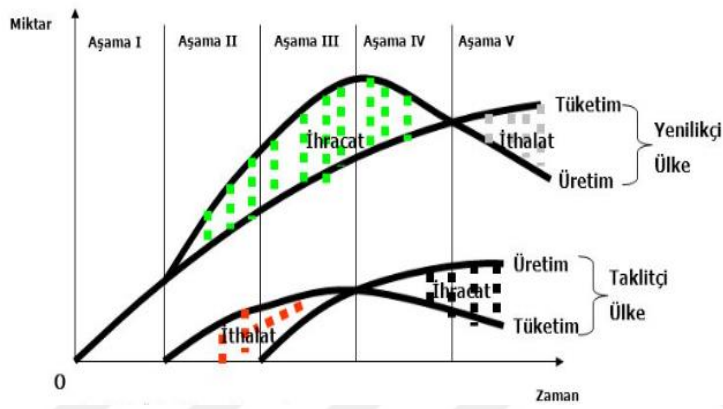
Yukarıda yer alan grafikte, “Rybczynski teoremi” nde” motor ve tekstil ürünlerinin sayılarında meydana gelen değişimler arasındaki bağlantılar, malların

fiyatlarının veri olduğu varsayımı dikkat alınarak incelenmiştir. Bu yönden baktığımızda, bir ülkenin emek donanımı sayısında artışların olduğunun kabul edilmesi durumunda, ilk evredeki bu artışın üretim olanağı eğrisinin sağa doğru kaymasını sağlayarak hem motor hem de tekstil üretiminin artış göstermesine sebep olacağı düşünülmüştür. Ancak, mal fiyatları veri kabul edilirken emek yoğun tekstil endüstrisindeki büyüme, sermaye yoğun motor endüstrisinde kullanılmakta olan faktörlerin de bir kısmının tekstil endüstrisine kaymasına sebep olmaktadır ve ülkedeki tekstil üretiminde artış yaşanır iken, motor üretiminde azalma meydana geldiği görülmektedir (Ünsal, 2005:174-175).

Heckscher-Ohlin teorisinin Leontief paradoksu ile eleştirilmeye başlanmasıyla dış ticaret teorilerine yeni katkılar sağlayan düşünürler ortaya çıkmış ve eski dış ticaret teorilerinin eksikliklerini gidermeye çalışmışlardır. İlk önce, “Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen” vb. iktisatçıların nitelikli iş gücü teorisinin yardımı ile sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin önemli birer kısmını oluşturması, sanayi mallarının üstündeki ticaretin açıklanacağını göstermektedir. Söz konusu yaklaşım, nitelikleri yüksek ve mesleki iş gücüne sahip olan ülkelerde, nitelikli iş gücü yoğun mallarda uzmanlaşılacağını, bu malların ihraç edileceğini ifade etmiştir. Aksi durumdaysa, niteliksiz iş gücünün nispi olarak bol bulunduğu ülkelerde, niteliksiz iş gücünü kapsamına alan malların üretiminde uzmanlaşarak, bu malların ihraç edilmesi sağlanacaktır (Seyidoğlu, 2006:82).

1961 yılında M.V. Posner, faktör donatımı teorisinde sabit kabul edilen teknolojik değişime karşılık olarak, ticaretin belirleyicisinin teknolojik değişme olduğunu ele alan Teknoloji Açığı teoremini öne sürmüştür. Bu teori, geliştirilen yeni teknolojinin ya da başka bir ülkenin teknolojisinin benimsenerek bir ülkede mevcut olan bir mal veya yeni birer malın üretiminde kullanılmasıyla “taklit gecikmesi” yeni malların geliştirilmesi ve tüm farklı ülkelerde söz konusu mala talebin oluşması “talep gecikmesi” arasındaki belli bir zaman gecikmesini açıklamaktadır. “Posner”, bu durumu Teknoloji açığı teorisi’ nin temellerinin devam etmekte olan yenilik ve icat sürecinin, aslında aynı tercihlere ve faktör donatımına sahip ülkelerde ki ticaretin artış göstermesine dayandırılmaktadır. Bu yönden değerlendirme yaparsak eğer, teknolojik yeniliklerin birbirine benzeyen iki ülke arasında ticarete sebep olup olamayacakları “taklit ve talep” gecikmelerinin etkilerine bağlı olmaktadır (Södersten ve Reed, 1994:83).

R. Vernon, Teknoloji açığı teorisinin genelleştirilmiş hali olarak ürün dönemleri teorisini ortaya atmıştır. Vernon, ürün dönemleri teorisini ABD ekonomisini ele alarak açıklamıştır. Teoriye göre, ABD’li üreticiler, diğer ülke üreticilerine göre teknolojik avantaja sahiptir. ABD’li üreticiler, yüksek gelirli ve emek tasarrufu sağlayacak ürünlerle ilgili fırsatları görerek, bu ürünlerin ilk üretim tesislerini ABD’de kurabileceklerini savunurlar (Appleyard ve Field, 1992:221). Ürün dönemleri teorisi, bir ürünün yaşam dönemi süresince geçirdiği beş farklı aşamayı, yenilik yapan ülke ve taklit yapan ülke bakımından tanımlamıştır. Bunu bir grafik yardımıyla açıklamıştır.

Şekil 3: Ürün Dönemleri

Kaynak: Salvatore, a.g.e., s.170.

Şekilde birinci aşama olarak adlandırılan kısımda yeni ürün geliştirilmektedir. Sadece iç piyasa talebini karşılamaya yönelik bir üretim yapılarak, üretilen mallar ülke içinde tüketilmektedir. İkinci aşama ise ürün artışı aşamasıdır ve bu aşamada ürün, yenilik yapan ülkede olgunlaşarak, üretim gerek yurtiçi gerekse yurtdışı talebi karşılamak üzere arttırılmaktadır. İkinci aşamada yenilik yapan ülke hem iç hem de dış piyasalarda monopol durumda olduğu için ürünün herhangi bir dış üretimi yoktur. Ürün olgusu aşaması olarak bilinen üçüncü aşamada ise, ürün standart duruma getirilir ve yenilik yapan firma, ürün imal etmeleri için yurtiçi ve yurtdışı firmalara lisans vermeyi karlı olarak görmeye başlar. Böylelikle, taklit yapan ülke yurtiçi tüketimi karşılamaya yönelik üretim yapma kararı alır. Dördüncü aşamaya gelindiğinde standartlaştırılmış ürünün, geliştirme ve mühendislik nitelikleri gerektirmemesi ve taklit yapan ülkenin emek maliyetlerinin düşük olmasına bağlı olarak taklit yapan ülke, fiyatta düşürmeye giderek yenilik yapan ülkeye mal satmaya

başlar. Böylelikle taklit yapan ülke yenilik yapan ülkeye göre karşılaştırmalı üstünlük elde etmiş olur ve yenilik yapan ülkedeki üründe azalma meydana gelir. Son aşamada ise, taklit yapan ülkeden yenilik yapan ülkeye mal satışı gerçekleşir ve yenilik yapan ülkenin üretiminde hızlı bir azalma yaşanır. Yenilik yapan ülkenin iç piyasa ürün talebi, ithalatla karşılanır. Bu yüzden yenilik yapan ülke, hem iç hem de dış piyasaları kaybetmektedir. Bütün bu açıklamaların doğrultusunda teknoloji açığı teorisi ile taklit etme süreçlerindeki gecikme açıklanırken, ürün dönemleri kuramı ile de “standardizasyon” süreçleri açıklanmaktadır (Salvatore, a,g,e.,2004:168).

Diğer yeni “dış ticaret” teorisinden birisi olan “tercihlerde benzerlik teorisi” “Steffan B. Linder” tarafından ortaya atılan ve faktör donatım teorilerinin sanayi mallarının ticaretlerinin açıklanmasında yetersiz kaldığı iddia edilerek, sanayi mallarının ticaretinin büyük bir oranda benzer gelir seviyeleri ve tercihlerine sahip olan ülkeler arasında ortaya çıkmış olduğu görüşü benimsenmektedir. Linder’e göre belli bir malın ihracının yapılabilmesi, yurt içindeki piyasa taleplerinin olmasına bağlıdır ve temsili talep olarak ifade edilmiştir. İlk olarak “yerli üreticiler” iç piyasalarda yalnızca karlı görmüş oldukları malları üretmektedir ve sonradan da iç piyasanın doyum noktasına gelmesi ile beraber, dış piyasa arayışına girebilmektedir. Bu sebepten dolayı ki bu bölümde yapılmış olan ihracat, iç piyasadaki temsili talep benzerliğindeki bir yapıya sahip olan ülkelerin piyasasına doğru yapılmıştır. Linder, bir ülkenin potansiyel ihraç ve ithal mallarının temel belirleyicisinin yurtiçi talep olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Linder, ülkelerin tercihlerindeki benzerlik ne kadar fazla ise ülkelerin sanayi mallarının ticaretinin büyük olabileceği vurgulanmaktadır. Gelir seviyeleri ile tercihler arasındaki kuvvetli bir ilişkinin olmasından dolayı kişi başına düşen gelir seviyelerinin benzerliği de dikkate alınmaktadır (Linder, 1992:178; Yılmaz, 2016:178). Yeni dış ticaret teorisi analizlerinin bir diğeri de ölçek ekonomileridir. Yapılan analizler sonucuna göre, ölçek ekonomilerinin firma açısından dışsal olduğu varsayılmıştır.

Krugman (1979), firmalar için ölçek ekonomilerinin dışsal olduğu varsayımlarının, tam rekabetçi piyasa varsayımlarını devam ettirme ihtiyacından kaynaklanmış olduğuna dikkat etmektedir. Ölçek ekonomisinin firma yönünden içsel olarak kabul edilmesiyle, bazı işletmelerin fiyatlar üzerindeki kontrol gücü elde edebilme isteği imkânı oluşmaktadır. Bu durum ise, tam rekabet piyasasının varsayımlarından vazgeçmeyi gerektirebilecektir. Krugman (1979), içsel ölçek finansmanının firma yönünden tekelleri rekabet piyasasının yapısı altındaki dış

ticaretin sebebinin olabileceğini göstermektedir. Standart ticaret teorisinde, dış ticaretin sebeplerine yönelik açıklamasında faktör donatımı ve teknolojiadaki farklılıklar üstünde durulur iken, Krugman (1979), tüm bunlara alternatif olarak ölçek ekonomisinin uluslararası uzmanlaşmanın ve ticaret biçiminin belirleyicisinin olabileceğini göstermektedir (Krugman, 1979:469).

Eksik rekabete dayanan yeni dış ticaret teorilerinden monopolcü rekabet piyasası, Amerikalı iktisatçı Edward Hasting Chamberlin ve İngiliz iktisatçı Joan Robinson tarafından 1933 yılında birbirinden bağımsız şekilde ileri sürülmüştür. Söz konusu teori, malların farklılaştırılmış olması açısından tam rekabet piyasasından; satıcı sayısının çok olması açısından da monopol piyasasından farklıdır. Tam rekabet piyasasında mallar homojen iken, monopol piyasasında tek satıcı varsayımı söz konusudur. Teoriye göre, çok sayıda alıcı ve satıcı vardır. Piyasa giriş çıkışı serbesttir. Ülkedeki hane halkıyla, diğer karar birimleri tam bilgiye sahiptir ve faktör akışkanlığı tam olmaktadır. Piyasanın temel özelliği ise, çok sayıda firma tarafından üretilen mallar farklılaştırılmıştır. Farklılaştırılmış mal, bir firma tarafından üretilen malın diğer firmalar tarafından üretilen mallardan içerik veya görünüş bakımından farklı olması şeklinde ifade edilmektedir. Bu farklılık, her bir tüketici için bir firmanın ürettiği malı diğer firmalar tarafından üretilen mala tercih etmesine neden olacaktır. Böylelikle her firmanın kendine has bir alıcı grubu bulunacaktır. Sonuç olarak, ülkeler tarafından üretilen mallar genellikle benzerlik göstermiş olsa da, içerik veya görünüş bakımından farklı olacağından, dış ticarete konu olacaktır (Ünsal, 1998:378-388).

Son olarak ta yeni dış ticaret teorisi olarak endüstri içi ticarete dayalı teoriler geliştirilmiştir. Endüstri içi ticaret (EİT), bir ülkenin benzer sanayi dallarındaki mal ya da mal gruplarında hem ithalat hem de ihracatçı konumunda olmaları biçiminde ifade edilmiştir (Yılmaz, 2016:250-251). Almanya tarafından üretilen otomobillerin İtalya'ya ihraç etmesiyle ve İtalya'dan çeşitli markalı otomobillerin ithal edilmesi endüstri-içi ticarete örnek olarak verilebilir (Deviren, 2003:95-102).

1.4.Dış Ticaret Politikalarının Amaçları

Dış ticaret politikası, ulusal ekonomilerin düzenlenip yönetilmesi amacıyla alınan farklı önlemleri içeren genel ekonomi politikasının önemli bir aracıdır. Aynı zamanda dış ticaret politikası, ödemeler bilançosunda “cari işlemler” hesabında ihracat ve ithalat kalemleri üstündeki bütün hükümet faaliyetlerini kapsamına almaktadır. Dış Ticaret politikası faaliyetlerinin amacına bakılacak olursa, dış

ödemelerin dengesizliğinin giderilmesi, finansal kalkınmanın sağlanmış olması, dış rekabetten korunmak, piyasa aksaklığının giderilmiş olması, finansal olarak liberalleşme, iç finansal istikrarın sağlanmış olması, hazineye gelirin sağlanmış olması, tam istihdamın sağlanması, dış piyasadaki monopol güçten yararlanmak, siyasi ve sosyal etkenler ve otarşi şeklinde ifade edilmiştir.

Ekonomik kalkınma az gelişmiş ülkelerin temel amaçlarından ve söz konusu ülkeler, dış ticaret politikalarını çoğunlukla yerli sanayinin uluslararası piyasalarda rekabetini arttırma amacı ile ithalatı kısıtlama, döviz kazandırıcı özelliğinden dolayı da ihracatı arttırma amacıyla uygulamışlardır (Seyidoğlu, 2006:128).

1.5.Dış Ticaret Politikalarının Araçları

Yukarıda bahsedilen amaçları uygulamak amacıyla kullanılan dış ticaret politika araçları vardır. Söz konusu araçlar, gümrük tarifeleri, tarife dışı araçlar, tarife benzeri önlemler ve görünmeyen engellerdir. Tarifeler, hazineye gelir sağlamayı ve yerli üreticiyi korumayı amaçlamaktadır. Bu yüzden de tarifelerin etkisi fiyatlara da yansımaktadır (Seyidoğlu, 2006:128). Yani, ihraç veya ithal mal fiyatlarına eklenen vergiler şeklindedir (Begg vd.,2011:646). Vergilerin kullanılmasıyla gelirin arttırılmasını sağlamak, döviz harcamalarının kontrol edilmesi ve yerli üreticinin kontrol altına alınması amaç edinilmektedir (Gürsoy, 2012:21).

Ülkelerin gümrük vergisi koyması halinde, diğer ülkelerin buna cevap vermesiyle, dünya genelinde mal fiyatlarında artışlar yaşanırken, serbest ticaret de bu durumdan negatif olarak etkilenmiştir (Öztürk, 2012:74). Bir diğer dış ticaret politika aracı, tarife dışı araçlarıdır. Tarife dışı araçlar, devlet tarafından tek taraflı olarak yapılan anlaşmalardır. “İthalat yasakları, ithalat kotaları, döviz kontrolü, çoklu kur sistemi, gönüllü ihracat kısıtlamaları, güvenlik, sağlık, idari düzenlemeler, kamu ihalesi, ihracat sübvansiyonsu, idari düzenlemeler, ithalata fark gideren vergiler ve ihracat vergileri” tarife dışındaki engeller olarak ifade edilmiştir (Atabey, vd. 2011:8). Ayrıca, ülkelerde ithalatın kısıtlanabilmesinin amaçlanması dışında dış ticarete müdahale edilerek ihracat özendirilebilmektedir. Bu yüzden vergi iadeleri, ihracatçıların düşük faizli kredileri, dolaysız prim ödemeleri, malların ithalatını yapabilecek işletmelere düşük faizli krediler ve ihracat kesimlerine ucuz girdilerin sağlanabilmesi gibi uygulamalar kullanılabilmektedir (Öztürk, 2012:77).

Tarife benzeri araçlar ise, fiyat mekanizması aracılığıyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemler şeklinde açıklanmaktadır. Yani, gümrük

tarifelerine benzer şekilde ithalatı pahalılaştırıp yeni üretimin karlılığını arttırmayı amaçlamaktadır. Tarife benzeri araçlar, ithalat teminatları, çoklu kur sistemi, ihracat vergileri, ihracat sübvansiyonları, yurtiçi sübvansiyonlar ve ithalatta fark giderici vergiler şeklinde ifade edilmektedir (Bayrakdar, 2007:7)

Diğer politika aracı ise, görünmeyen engellerdir ve ithalat seviyelerini doğrudan etkilemekte olan bütün düzenlemeleri ifade etmiştir. Etiketleme ve paketleme ile ilgili olan “düzenlemeler, kalite standartları, sağlık ile ilgili kurallar, gümrükteki işlemler ve bu işlemlere dair idari işlemler, sanayi standartları, lisanslar, sınırındaki bürokratik işlemler” vb. farklı nedenlerden kaynaklı olarak uygulanmış olan ambargolar görünmeyen dış ticaret engeline örnek olarak gösterilmiştir (Karluk, 2003:215).

1.6.Dış Ticaretin Belirleyicileri ve Yaklaşımlar

Dış ticaretin oluşumu, ihracat ve ithalat arz ve talebini etkileyen faktörlerdeki çeşitlilikten dolayı ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Dış ticaret dengesinin oluşumu, elastikiyet, massetme ve parasalcı yaklaşım olarak açıklanmaktadır. Elastikiyet yaklaşımı, Bickerdike (1920), Robinson (1947) ve Metzler (1948) tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu yaklaşım, döviz kurunda yaşanan değişimin bir ülkenin ticaret dengesini nasıl değiştireceğini açıklamaktadır. Döviz kurundaki değer kaybının Marshall-Lerner (ML) koşulunun geçerli olduğu durumda iyiye gideceği ifade edilmektedir. *“Marshall Lerner koşuluna göre ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğinin (e_m) ve ihraç mallarının yurtdışı talep esnekliğinin (e_x) mutlak değerinin toplamının biri aşması ($|e_m + e_x| > 1$) durumunda kurda yaşanan değer kaybı, uzun dönemde ticaret dengesinin iyiye gitmesini sağlayacaktır. Ancak, kısa dönemde bu koşul sağlanmazsa, ticaret dengesi, J-eğrisi şeklini alacaktır. J-eğrisi etkisi, reel döviz kurunun gecikmeli değerlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisiyle açıklanabilmektedir”* (Gomez vePaz, 2005:525).

Elastikiyet yaklaşımı, dış ticaretin belirleyicilerini açıklamada yardımcı olurken, ödemeler bilançosunun tümünü dikkate almaması ve ticarete konu olmayan malların reel döviz kurlarındaki değişmelere etkilerinin ne olduğunu kesin olarak açıklayamamasıyla eleştirilmiştir (Erkılıç,2006:18).

Diğer bir yaklaşımda ise “toplam harcama-gelir (Massetme)” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, S.S. Alexander (1952) tarafından esneklikler yaklaşımına eleştiri olarak geliştirilmiştir. Massetme yaklaşımı, devalüasyonun istihdam ve gelir üzerindeki etkisini inceleyen gelir esnekliği kavramıyla açıklanmaktadır. Bu açıklamaya göre,

devalüasyon neticesinde döviz kurunda yaşanan bir artış, döviz cinsinden ihracatın ucuzlamasına ve yurtdışı talepteki artış ile de ihracatın artmasında etkili olmuştur. Bundan dolayı massetme yaklaşımında esneklik yaklaşımına göre devalüasyonun dış ticaret dengesinin iyiye gitmesindeki etkisi daha düşüktür (Ertekin, 2001:180; Seyidoğlu, 2006:490). “Massetme (Toplam Harcama) yaklaşımı”, dış dengede oluşmuş olan dış açık sorunlarını ülkelerin toplam harcama ve toplam geliri ile olan bağlantılarının üzerinden devalüasyonun dış dengeyi düzenleyen etkilerini milli gelirden meydana getirmiş olduğu değişimler ile birlikte ortaya koymuştur (Saatçioğlu, 2001). Diğer bir ifade ile dış ticaret dengesi, massetme yaklaşımı (yurtiçi kullanım için ne kadar harcama yapıldığı) ve ekonominin yurtiçi geliri (ekonominin ne ürettiği) arasındaki farkı ifade edilmektedir. Bu açıklamaya göre toplam gelirden daha fazla harcama yapılması, ticaret dengesinde açık oluşmasına neden olurken, yurtiçi gelirin, massetmek kapasitesinin üzerine çıkması ticaret dengesinin fazla vermesine neden olmaktadır.

Dışa açık bir ekonomide milli gelir dengesi aşağıdaki denklemde gösterilmektedir.

$$Y=C + I + G + (X - M) \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde “(Y) Reel gelir ve üretim düzeyi ya da toplam üretimi, (C), özel nihai tüketimi, (I), özel yatırımı, (G), kamu kesimi harcamalarını, (X), ihracat, (M), ithalatı ifade etmektedir. Toplam yurtiçi harcama olarak ifade edilen (C+I+G) bileşeni (A), dış ticaret bileşeni (X-M), (B)” olarak tanımlanması durumunda; $Y=A+B$ şeklinde yazılabilir (Seyidoğlu, 2006:490). Bu durumda toplam harcamanın (A), toplam gelirden (Y), küçük olması, ithalatın (M) ihracattan (X), küçük olduğunu ve ödemeler bilançosunun fazla verdiğini gösterir. Bu açıklama, yerli ülkenin kaynağından fazlasını tüketmediği ya da üretimin toplam harcamadan daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu fazlalık, dış ticaret fazlası olarak gösterilmektedir. “Eğer toplam gelir (Y), toplam harcamadan (A), küçük olursa, ödemeler bilançosu açık vermektedir.” Ülkelerin kaynağından fazlasını tüketmesi yani üretimden fazlasını tüketmesi, iç taleplerdeki eksikliklerin ithalat ile karşılanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda dış ticaret açığına sebep olabilmektedir. Toplam “gelir (Y), toplam harcamaya (A),” eşit ise elde olan kaynaklar kadar tüketimde bulunmaktadır. Bu durumda da ödemeler bilançosu dengededir (Saatçioğlu, 2001).

1.7.Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye, dışa açık ve hammadde bakımından dışa bağımlı bir ekonomiye sahipti. Dışa açık bir finansal politika uygulanılmasının asıl nedeniyse, “Lozan Barış Anlaşması’nın” finansal hükümlerinin olmasıdır. “Lozan Barış Anlaşması” hükümlerine göre 1916 senesinde imzalanmış olan “Osmanlı gümrük” tarifeleri beş sene sürmüştür. Bu yüzden 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde hiçbir şekilde bir artış olmamaktadır (Boratav, 2006:49-50). Türkiye Cumhuriyeti’nin 1. Dünya savaşı ve kurtuluş savaşı sonucunda olumsuz yönde gelişen ekonomik etkileri ile birlikte sermaye birikimi ve ulaştırma altyapısının yetersizliği dış ticaret politikalarının farklılık göstermesine neden olmuştur. Diğer taraftan dış ticaret politikalarında liberalleşmeye gidilmek istenilse de bu uygulamalarda istenilen sonuçların elde edilememesi ve büyük buhran döneminde gümrük tarifelerinde meydana gelen değişimlerle sanılanın aksine ağırlıklı olarak devletin bulunduğu bir dış ticaret yapısı dikkat çekmiştir (Kılınç, Özel ve Kılıç, 2013:56). Aşağıdaki tabloda kuruluş yıllarından itibaren 1923-1940 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen dış ticaret istatistikleri gösterilmiştir.

Tablo 3:1923-1940 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1923	50 790	86 872	- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	100 462	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	128 953	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	121 411	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	107 752	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	123 558	-48 731	198 385	60,6
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47 972	40 718	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	45 091	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	68 761	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	70 635	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	-3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 734	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 291	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	-21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	-78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	-42 395	538 045	85,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

1923 ile 1929 seneleri arasında dış ticaret dengelerine bakıldığında benzer şekilde sürekli açık vermiştir. Diğer taraftan 1929 yılı dışında takip eden diğer yıllar arasındaki fark hemen hemen aynı seviyede ilerlemiştir. 1930-1939 yılları arasında dış denge fazla vermeye başlamış ve dış ticaret dengesinin tek negatif olduğu yıl 1938 yılı olmuştur. 1940-1945 yılları arasında dış ticaret dengesi fazla vermiş en yüksek olduğu yıl ise 1944 yılı olmuştur. 1946 yılı hariç 1947-1949 yıllarında dış ticaret dengesi negatif değer almış ve 1946 yılında ilk büyük devalüasyonun

yapılmasıyla birlikte de dış ticaret dengesi fazla vermiştir. Yapılan devalüasyonun amacı ise, ithalat artışını kısıtlayarak, sınırlı ihraç mallarının dolar cinsinden fiyatını düşürmek olmuştur (Yapraklı, 2007:108; Kuyucukluoğlu, 1993:556-557).

Tablo 4:1950-1960 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1950	263.424	285.664	-22.240	549.088	92,2
1951	314.082	402.086	-88.004	716.168	78,1
1952	362.914	555.920	-193.006	918.834	65,3
1953	396.061	532.533	-136.472	928.594	74,4
1954	334.924	478.359	-143.435	813.283	70,0
1955	313.346	497.637	-184.291	810.983	63,0
1956	304.990	407.340	-102.350	712.330	74,9
1957	345.217	397.125	-51.908	742.342	86,9
1958	247.271	315.098	-67.827	562.369	78,5
1959	353.799	469.982	-116.183	823.781	75,3
1960	320.731	468.186	-147.455	788.917	68,5

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

1950 seçimleri ile siyasi liberalizasyonda önemli bir aşama gerçekleştirilmiştir. Bu durumda, toplam harcamaların her geçen gün artış gösterdiği, iktisat politikasının önem kazanmış olduğu bir sürecin başlangıcı olduğu görülmektedir. Böylece tek partili dönemlerde uygulanmış olan “Denk Bütçe” ve “Denk Ödemeler Dengesi” ilkeleri bırakılmıştır. Genişletici para ve maliye politikasının uygulanmaya başladığı görülmüştür (Akyıldız ve Eroğlu, 2004:51). 1950 ile 1960 seneleri arasında uygulanmış olan finansal politikaların, yeni alanların üretime açılması, ürün fiyatının desteklenmesi ve bununla beraber hızlı bir şekilde makineleşmeye geçilmesi ile tarım kesimlerinde köklü değişikliklerin yapılmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu durumda da kırsal bölgeler pazara açılmıştır ve kentleşme süreçleri başlatılmıştır. Önemli gelişme ise ulaşım ve diğer hizmet kesimlerinde gerçekleşmiştir (Kanca, 2012:61). Hükümetin elindeki döviz rezervlerinde azalma meydana gelince ithalatın serbestleştirilmesinden vazgeçilmiştir. Ancak yapılan ithalatın bazılarının bedelleri ödenemediği için gecikmiş borçlar (satıcı kredisi) adında borçlar iktisat tarihimize girmiştir (Şahin, 2007:121-122). 1953 yılından 1958 yılına kadar ithalatta sürekli olarak kısıtlamalar

yapılmıştır. Yapılan bu kısıtlamaların asıl amacı artan dış ticaret açığını azaltmak olmuştur. Aynı zamanda, 1958 yılında uygulamaya konan ekonomik istikrar programıyla TL'nin devalüe edilmesi, ithalat önündeki engellerin dengelenmesi, para arzı ve bütçe harcamalarının kısılması ve “*Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*” ürün ve hizmetlerinin fiyatlarının artırılması amaçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk 2005:122). Söz konusu yıllar arasında dış ticaret dengesi negatif olmuştur. En yüksek açık ise 1952 yılında gerçekleşmiştir (Kılınç, Özel ve Kılıç, 2013:56).

Tablo 5:1961-1970 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1961	346.740	507.205	-160.465	853.945	68,4
1962	381.197	619.447	-238.250	1.000.644	61,5
1963	368.087	687.616	-319.529	1.055.703	53,5
1964	410.771	537.229	-126.458	948.000	76,5
1965	463.738	571.953	-108.215	1.035.691	81,1
1966	490.508	718.269	-227.761	1.208.777	68,3
1967	522.334	684.669	-162.335	1.207.003	76,3
1968	496.419	763.659	-267.240	1.260.078	65,0
1969	536.834	801.236	-264.403	1.338.070	67,0
1970	588.476	947.604	-359.128	1.536.081	62,1

Kaynak: TUIK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621.

Türkiye, 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) başvuruda bulunmuştur. Bu başvuruyla yeni ticari ilişkiler kurarak, ticaret hacmini arttırmayı ve küresel ekonomiye daha fazla entegrasyon sağlayabilmeyi planlamıştır. Ancak “AET Bakanlar Konseyi,” ülkemizde tam üyelik şartının yerine getirilmesine kadar “AET ve Türkiye” arasındaki finansal anlamda birer ortaklık anlaşmalarının yapılmasını ıleri sürmektedir ve böylece “12 Eylül 1963” senesinde “Ankara Anlaşması” imzalanmıştır. “Ankara Anlaşmasıyla AET” ülkeleri ve Türkiye arasında ticari ilişkilerin, finansal entegrasyonlarının arttırılması amaç edinilmiştir.

Söz konusu yıllar planlı alt dönem olarak ifade edilmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile şekillenmiştir. Bu dönemin en belirleyici özelliği ise ticaret açısından aşırı koruyucu politikaların izlenmesidir. Bu koruyucu politikalar sayesinde ihracat ve ithalat büyüklüklerinde büyük artışlar meydana gelmemiştir. Bu nedenle dış ticaret hacminde de önemli değişiklikler olmamıştır.

1963 ile 1967 seneleri arasında 1'nci kalkınma planıyla 1968 ile 1972 yılları arasında 2'nci kalkınma planı ve 1973 ile 1977 seneleri arasında 3'ncü kalkınma planının yürürlüğe girdiği görülmektedir. Söz konusu kalkınma planları kamu kesimlerinin kendine zorunlu kılınmış olan yatırımları gerçekleştireceklerini, özel sektörlerin ise kendilerine konulmuş olan hedefleri gerçekleştirebilmek için, mali teşvikler gibi yolların özendirilmesi için uğraşacaktır (Kazgan, 2009:95-96).

1960-1970'li seneler dış ticaret rejimlerinin büyük bir ölçüde “gümrük vergisi, sabit döviz kuru, ithal izinleri, yasakları ve kotaları'nın” yürütülmüş olduğu seneler olmaktadır. Bu dönemde döviz kuru uzun zaman sabit tutulmuştur. Lüks tüketim mallarının ithalinden alınmış olan gümrük ve diğer vergiler, döviz kurlarının fiilen yükselmesinde etkili olmuştur. Bu durumu özetlemek gerekir ise, dış ticaret politikalarında belirlenmiş olan ithal ikameci sanayileşme amacına özgü olarak liberasyon listeleri, gümrük vergileri, ithal yasaklar ve kotalar vb. denetimlerle devam etmektedirler (Tecer, 2005:21). Tablodan da anlaşılacağı üzere 1960-1970 yılları, Türkiye için dış ticaretin sürekli açık verdiği yıllar olmuştur.

Tablo 6:1971-1980 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1971	676.602	1.170.840	-494.239	1.847.442	57,8
1972	884.969	1.562.550	-677.581	2.447.519	56,6
1973	1.317.083	2.086.216	-769.133	3.403.299	63,1
1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	5.309.683	40,6
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	6.139.633	29,6
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	7.088.862	38,2
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	7.549.304	30,2
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	6.887.187	49,8
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	7.330.627	44,6
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	10.819.486	36,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

1970-1980 yılları arasında dış ticaret dengesi negatif olmuş, dış ticaret açık vermiştir. 1973 yılında meydana gelen petrol krizinden sonra da dış ticaret açığı iyice büyümüş, “1973 yılında 769, 1 milyon dolar olan dış ticaret dengesi 1974 yılında 2, 245,3 milyar dolar”a yükselmiştir.

Tablo 7:1981-1999 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1981	4.702.934	7.909.364	-4.999.242	13.636.308	52,6
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	21.047.014	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	22.871.055	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	29.428.370	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	23.270.019	-5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	43.626.642	-20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	48.558.721	-22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	45.921.392	-18.947.440	72.895.344	58,7
1999	26.587.225	40.671.272	-14.084.047	67.258.497	65,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

Ülkemizde 24 Ocak 1980 senesine kadar içe dönük olan sanayileşme ile birlikte, ithal ikame politikaları izlenmiştir. Düşük döviz kur politikalarının birer neticesi olarak ihracata yönelik olan dış ticaret politikaları yeteri kadar önemsenilmemiştir. 1980 senesine kadar 24 Ocak kararıyla serbest dış ticaret politikaları uygulanmaya sokularak, ihracata yönelik sanayileşme politikasının önüne geçildiği görülmektedir (Karluk, 2003:497). 24 Ocak kararlarını özetlersek, aşağıda bulunan kararların alındığını söyleyebiliriz

- %48,6 seviyesinde “devalüasyon” yapılmıştır ve böylece ABD dolar kurunun “47,1 TL’den 70 TL”ye devalüe edildiği görülmektedir.
- Serbest bırakılmış olan döviz alım satımlarında ise “1 Mayıs 1980”den itibaren kurların günlük belirlendiği bir uygulamaya geçilmiştir.
- Kredi faiz oranlarının ve vadeli mevduat oranlarının belirlenmesinin serbestleştirilmesiyle, bu yönden baktığımızda, 1980 senesinden önce uygulanmakta olan negatif reel faiz uygulamalarından vazgeçildiği görülmektedir. 1983 senesinde ise faiz oranlarının belirlenmesi yetkisi “TCMB” verilmiştir.

- Kamu sektörünün küçülmesi amaç edinilerek, KİT'lerin özelleşmesi gündeme getirilmiştir. Kamu harcamasının kısılması konusu kabul edilmiştir.
- KİT'lere üretmiş oldukları ürünün fiyatlarını belirleme izni verilmiştir. Sübvansiyonlar kapsam olarak kısıtlanmış ve tarım ürünlerinin destekleme programları düşürülmüştür.

Yukarıda bahsedilen 24 Ocak kararları kısa dönemde fiyat istikrarını olumlu şekilde etkilemiş ve enflasyon oranları “3 haneli değerlerden 1981 yılında %36,8”e gerilemiştir. Bununla birlikte, bütçe açığında iyileşme sağlanmış, kamunun personel harcamalarında azalma meydana gelmiş ancak faiz ödemeleri artmıştır (Pamuk, 2014:265).

24 Ocak kararlarıyla uygulamaya sokulan dış ticaret ve ihracatı teşvik eden politikalar, para politikaları ve gerçekçi kur politikalarıyla ülkemizin döviz dar boğazından çıkarak, gelirini arttırmada 1988 senesine kadar büyük birer başarı elde etmesini sağlayarak enflasyonun kontrol altına alınmasında da büyük bir ilerleme göstermesini sağlamıştır (Çarıkçı, 2004:58). Bunun yanında 24 Ocak kararları yurtiçi tasarrufların arttırılması, mevcut âtıl kapasitenin tamamının kullanılması, yabancı özel sermayenin teşvik edilmesi gibi önceki istikrar programlarında da karşılaşılan amaçlara yer vermektedir (Ay, 2007:117).

11 Ağustos 1989 yılında yaşanmış olan en büyük gelişme, Türk parasının kıymetinin korunması ile ilgili otuz iki sayılı kararın alınması olmuştur. 32 sayılı kararla birlikte döviz işlemlerinin ve sermaye hareketinin tam anlamı ile liberalleşmesi sağlanmıştır. Bu uygulama ile daha liberal birer döviz mekanizmasının oluşması sağlanılarak, diğer mali piyasalar ve ortak pazar ile entegre olunmasını kolaylaştırabilmek için, menkul kıymetlerin “yurtiçi/yurtdışı” piyasasından “alım-satım” yapılmasının önündeki engelleri kaldırılarak sermaye piyasasının gelişimini destekleyebilmek ve sermaye hareketini serbestleştirerek bankaların bu yol ile yurt dışından kredi bulmasında etkili olunmuştur (Binay ve Kunter, 1998:21).

1990 senesinde global ekonomide yaşanmış olan durgunluk, 1990 ile 1991 senesinde “Körfez savaşı ve Türkiye”deki enflasyon oranlarında yaşanan artış ile, ülke ekonomisindeki dengelerin üstünde negatif etkilerin olduğunu göstermiştir. 1992 senesinden sonra ödemeler dengesi politikasında sıcak para mekanizmalarının önemsenmiş olduğundan dolayı, dış ticaret açığının göz ardı edilmeye başlandığı görülmektedir. Uygulanmış olan bu politikalar ile ekonomide ihtiyaç duyulan

dövizin kısa bir vadede sermaye akışı biçiminde sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bundan dolayı da ülkenin ödemeler bilançosunun fazla vermesine ve böylelikle reel kurun aşırı değer kazanmasına özen gösterilmiştir (Eren, 2010:214).

1992-1995 yılları arasında gümrük birliğine uyum sağlama çalışmaları devam etmiş ve bu amaçla Türkiye, 1993 senesinde ithalatta tek vergili sisteme geçmiştir. İthalattan gümrük vergisinin haricinde “tüm vergi, harç, resim, fon ve kesintileri toplu konut” fonunda toplamıştır. Bu anlamda ithalatta koruma oranları düşürülmüş, ihracatta yeni düzenlemelere gidilmiştir (Ay, 2007:158-159). Tüm bu gelişmelere bakıldığında, 1993 yılında ekonomi hızlı bir şekilde iyileşmeye başlamıştır. İç talepte yaşanan gelişme dışarıdan sağlanan kaynak ihtiyacını arttırmış ve cari işlemler açığının GSYH’ ya oranı 1980’den bu zamana kadarki rekor düzeyi görmüştür. Aynı zamanda 1993 yılı, para ikamesinde artışın ve ilk önce döviz tevdiat hesabının “GSMH” içerisindeki payının vadeli mevduat paylarından fazla olduğu bir sene olmuştur (Akdiş, 2011: 475).

Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda ise, 1994 yılında meydana gelen finansal krizle beraber, ekonominin yeniden düzeltilmesi ve istikrarın sağlanabilmesi için “5 Nisan 1994’te” yeni bir ekonomik paketin hazırlanması gerekli görülmüştür. 5 Nisan kararı olarak belirtilen bu pakette, TL’nin yeniden devalüasyonu ile beraber ihracat oranlarında artışların yaşandığı görülmektedir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016:165). Aynı zamanda 1994 yılında reel kurda da %10-15 oranında değer kaybı yaşanmıştır. 1995 yılında ise, reel döviz kuru bir miktar değer kazanmış, 1995 yılı sonunda 1993 yılı sonuna göre daha düşük bir değerde kalmıştır (TCMB,2015).

1997 yılında ise, hükümet, makroekonomik sorunları çözmek ve dış borçlanma imkânı yaratabilmek için dolaylı vergileri arttırarak, kaynak talebini finansal piyasalara yönlendirmiştir. Ayrıca, piyasalardaki belirsizliği azaltmayı ve bunun neticesinde kamu borçlanma gereği ile kısa vadeli faiz oranlarını düşürmeyi amaçlamıştır. Faizlerdeki düşüş ise, TL cinsi finansal araçlara olan talebi azaltmış ve döviz rezervlerinde düşüşe neden olmuştur. Tüm bunlara ek olarak, 1997 yılında yaşanan Uzakdoğu Asya krizi ve yine 1998 yılında yaşanan Rusya krizi, Türkiye ekonomisi için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türkiye’den büyük miktarlarda sermaye çıkışı olmuş ve bu yüzden döviz rezervleri önemli derecede azalmıştır. Ayrıca likidite sıkışıklığı yaşanmış ve dış borç ve faiz oranlarında hızlı bir yükseliş görülmüştür. Türkiye’nin tekstil, giyim ve deri ürünlerinde önemli ihracat

pazarlarından biri olan Rusya’da yaşanan kriz, Türkiye’nin ihracatını azaltarak, dış ticaret hacmini geriletmiştir (TCMB,2002:26-27).

Kısaca, 1990 yılı sonrasında ihracat sürekli artmış olsa da ihracat artış oranları düşük ve istikrarsızdır. İhracat artış hızının düşük olmasının nedenleri arasında ise 1989 yılında doğrudan teşviklerin kaldırılmış olması ve TL’nin değer kazanması gösterilebilir. Söz konusu dönemde ithalat artışı, ekonomide meydana gelen olumsuzluklar, dış ticaret açıklarında artışa da yol açmıştır.

Tablo 8:2000-2010 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	41.399.083	-10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.499	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	299.427.551	61,4

Kaynak: TUIK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621.

1994 yılı krizinin ve 1999 depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi oldukça büyük olmuştur. Bunun yanında “21 Şubat 2001 yılında Milli Güvenlik Kurulu toplantısında” meydana gelen siyasi kriz de ekonomik krizi tetiklemiştir. 2000 yılında meydana gelen kriz, ekonomide likidite yetersizliği nedeniyle ödemeler dengesinde sorun yaratmış, bankacılık sektörü de olumsuz etkilendiği için “22 Şubat 2001 yılında TL,” yabancı paralar ile ilgili dalgalanmaya bırakılmıştır. Aynı zamanda “14 Nisan 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” yayınlanmış ve yayınlanan bu programa göre enflasyon hedeflemesi ile sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçerken karşılaşılabilecek güvensizliği bitirmek amaçlanmıştır (Hepaktan, Çınar ve Dündar, 2011:67). Aynı zamanda bu program ile enflasyondaki

oranların 2002 senesinin sonuna kadar tek haneli rakamlara düşürülmesi sağlanılarak, reel faiz oranlarının indirilmesi ve ülkemizin uzun vadede büyüme potansiyelinin iyileştirilebilmesi için, istikrarlı birer makroekonomik ortamı sağlamak amaçlanmıştır (TCMB, 2018:340). 2001 sonrasında görülen yüksek oranlı devalüasyon, TL'nin değer kazanması durumunda ekonominin yakalamış olduğu büyüme hızı, uluslararası rekabet ortamının oluşması sonucu verimlilikte yaşanan artışlar, iç talepte meydana gelen daralma, dünya ekonomisinin canlanması gibi durumlar bu dönemde ihracatın sürekli artmasında etkili olmuştur. 2001 krizinin etkisiyle 2002 yılından itibaren ithalatta da sürekli artış yaşanmış ve ithalatta görülen artış ihracatta ki artışın üzerinde olmasından dolayı, söz konusu dönemde dış ticaret açığında da artış görülmüştür (Kalkan ve Başdaş, 2009:2-3).

2001 krizi nedeniyle 2008 yılı küresel finans krizine kadar, Türkiye ekonomisi, negatif büyüme göstermiştir. 2007 yılı ikinci yarısında Lehman Brothers'ın iflası ile başlayan ve 2008 yılında ABD'de Gayrimenkul piyasalarında meydana gelen küresel kriz, şiddet derecesi farklı olsa da tüm dünyada hissedilmiştir. Küresel krizin etkileri, 2008 yılının son çeyreğinde iyici hissedilerek, Türkiye ekonomisinde daralmalara neden olduğu gibi, uluslararası bankaların kredilerini merkeze geri çağırımlarından dolayı sermaye girişlerinin de gerilemesine neden olmuştur (Gürsoy, 2009:204). Bunun yanında, küresel krizle birlikte Avrupa ülkelerinin durgunluğa girmesi ihracatçıları olumsuz etkileyerek, üretim yapan reel sektör için sorun haline gelmiştir (Hak-İş, 2008:3). Küresel krizle birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde daralma, iç ve dış kredi kaynaklarında azalma, tüketici ve yatırımcıda oluşan güven kaybı nedeniyle iç talepte azalma ve yabancı yatırımlarda düşüş görülmüştür. Meydana gelen bu dört farklı kalem, birbirleriyle etkileşim halindedir. Örneğin ihracatta yaşanan bir durgunluk, yurtiçi üretimin azalmasında rol oynarken, aynı zamanda istihdamın da azalmasına neden olmaktadır (Çetinkaya, 2011:190). Bahsedilen tüm bu olumsuz etkiler nedeniyle 2008 yılında ihracat 132,0 milyar dolar iken 2009 yılında 102,1 milyar dolar'a gerilemiştir. İthalatta meydana gelen değişim ise sırasıyla "2008 yılında 201,9 milyar dolar iken, 140,9 milyar dolar'a kadar düşüş yaşamıştır. Dış ticaret açığındaki değişim ise 2008 yılında 69,9 milyar dolardan 38,7 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise zayıf dış talep, iç talepte canlılık ve petrol fiyatlarındaki artış neticesinde dış ticaret açığı genişleyerek -71,6 milyar dolara çıkmıştır."

2000’li yıllar sonrasını özetleyecek olursak, Türkiye ekonomisine ait dış ticaret verileri, 2001 yılında meydana gelen ekonomik krizler, 2008 küresel krizi ve 2010 yılı Tunus’ta başlayarak yakın coğrafyalara yayılan Arap Baharı nedeni ile sıkıntıya düşen dönemler dışında artış eğiliminde olmuştur.

Tablo 9:2011-2019 Yılları Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	399.787.275	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	341.147.819	71,8
2017	156.992.940	233.799.651	-76.806.711	390.792.592	67,1
2018	167.923.862	223.046.879	-55.123.017	390.970.741	75,3
2019	170.531.000	202.705.000	-32.174.000	373.236.000	84,6
2020	169.483.000	219.397.000	-49.915.000	388.939.000	77,2

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621.

Türkiye’nin dış ticaret verileri 2010 yılı sonrasında artış eğiliminde olmuştur. 2015 yılında ise, Türkiye ekonomisinin toplam dış ticaret hacmi 341,1 Milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2016 yılı itibariye Türkiye’nin ihracatında artış ithalatında ise azalma meydana gelmiştir. Ekonomide yaşanan yapısal değişimin de etkisiyle Türkiye’nin 2018 yılı ihracatı 167,9 milyar dolara yükselirken, ithalatı 223,0 milyar dolara düşmüştür. Dış ticaret hacmi ise, 390,9 milyar dolar olmuştur. OECD’nin küresel ekonomiye yönelik yapmış olduğu beklentiler doğrultusunda ise 2017 ile 2018 yılının küresel ticaret hacminin tarihsel olarak yakalamış olduğu büyüme oranlarının altında kaldığı belirtilmektedir. Yani geçmişimizden günümüze kadar ki dönemde, hızlı global dış ticaret genişlemesinin kısa sürede oluşmayacağı belirtilmektedir. Bu sebeple, Türkiye yeni dış ticaret pazar arayışı içinde olmalıdır.

2023 senesine kadar giden süreçleri içeren 2019 ile 2023 arasında 11’nci “Kalkınma Planı” dönemlerinde, ülkemizin orta gelir tuzağından kurtulup, yüksek gelir seviyeli devletlerin düzeylerine yükselebilmesi için dış ticarete ve üretime yeni birer bakış açısı getirmelidir. İlgili politikaların da bu bakış açısıyla geliştirilmesi

oldukça önemlidir. Bu görüşler ile ülke ekonomisinde önemli yapısal problemlerden birisi olan dış ticaret açıklarının azalmasına ve yüksek katma değer ürünlerinin ihracatının ve üretiminin gelişmesindeki önem vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018:58).

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURUNA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANALİZ

On üçüncü yüzyıl birçok yönden olağanüstü bir sürecin yaşandığı bir yıl olmuştur. Avrupa, kendi içinde gelişme gösterdiği gibi dünyanın geri kalanıyla da ticarete önemli ölçüde gelişme göstererek Avrupa ticaret devriminin başladığı bir dönemi yaşamıştır. Dahası, altının madeni paraya dönüştüğü önemli bir finansal yenilik dönemi olmuştur. Avrupa çapında düzenli olarak düzenlenen fuarlar aracılığıyla uluslararası ticarete gelişim görülmüştür. Bu fuarlar para değiştiricilerle birlikte döviz faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Başlangıçta para değiştiricilerin rolü, çoğunlukla bir madeni para türünün diğeriyle değiştirilmesiyle sınırlı haldeyken sonrasında kambiyo senetlerinin daha fazla kullanılmaya başlanmasıyla bazı tüccarlar bu pazarlarda bulunmaya ve aracı olmaya başlamışlardır. Bu tüccarlar zamanla uzmanlaşmaya başlamış ve tüccar banker terimi ortaya çıkmıştır. Kambiyo senetlerinin amacı, mallar her alınıp satıldığında türlerin sevk edilmesi ihtiyacını ortadan kaldırmaktır. Kambiyo senetleri on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde döviz işlemlerinin gerçekleştirildiği etkili bir mekanizma olmuştur.

13. Yüzyıl boyunca para birimi olarak florin kullanılmış, 15. Yüzyılda ise, Venedik duka' sı kullanılmıştır. Avrupa genelinde, dâhili işlemlerin çoğunda gümüş sikkeler ve çeşitli metal madeni paralar kullanılmıştır. Bu nedenle, bu sikkeler ile uluslararası para olarak kullanılan altın sikkeler arasındaki döviz kurlarını inceleyerek, döviz kuru davranışlarına dair bir bakış açısı geliştirmek mümkündür (Lothian, 2001:2-7). Bununla birlikte 13'ncü yy. Anadolu finansal yönden büyük bir gelişme kaydetmiştir. Aynı zamanda “Kuzey-Güney ve Doğu-Batı” yönündeki ticaret yollarının buluşabilmesi yönünden de önem kazandığı görülmektedir. Bu dönemde halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak amaçlanmaktaydı. Bu nedenle de piyasada ki mal kıtlığını önlemek ve fiyatların aşırı yükselmesini engelleyebilmek için, ihracat, özel izinle birlikte ya da yüksek gümrük vergisine rağmen yapılabilmekteydi. Ancak İthalat, her yönden serbestti (Genç, 2013:64).

Osmanlı devleti 19. Yüzyıla kadar iase, gelenekçilik ve Fiskalizm ilkesini benimsemiştir. Klasik döneme gelindiğinde ise sınırların genişlemesiyle artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ithalatı serbestleştirerek, ihracatı yasaklamıştır. 17'nci yy. kadar Osmanlı devletinin Batı ile olan dış ticareti oldukça

düşük olmuştur. İthalatın büyük bir çoğunluk ile Doğu malları ile karşılandığı görülmektedir. Doğu mallarının da okyanus yolu ile Avrupa ülkelerine taşınması ile 18'nci yy. Osmanlı devletinin yönünü Avrupa ülkelerine çevirmesine sebep olmuştur. İngiltere ile birlikte 1838 yılında imzalanmış olan ticaret anlaşmaları, diğer batı devletleriyle de imzalanarak, Osmanlının Batı devletlerinin pazarı haline gelmesinin sağlandığı görülmektedir. Bu anlaşmaların sonucunda ise, Osmanlı devletinin bağımsız bir dış ticaret politikası uygulama yetkisini kaybettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin, sanayi devrimlerini gerçekleştiremeyerek batılı ürünlere karşı rekabet edemediği ve geleneksel üretimlerinde gerileme yaşadığı görülmektedir.

19'ncü yüzyıla geldiğimizde ise, ihracat ve ithalatta meydana gelen artışlar ile dış ticaret hacimlerinin de artış gösterdiği görülmektedir. Ancak, bu artışın büyük bir oranda ithalat kaynaklı olduğu görülmektedir. 20'nci yüzyılda ihracatta tarımsal ürünleri payının, ithalatta ise mamul malların payının yüksek olduğu belirtilmektedir. 20'nci yy. 1'nci çeyreğinde meydana gelmiş olan 1'nci Dünya savaşı neticesinde Osmanlı Devleti yıkılmıştır. "Lozan Anlaşması"nın imzalanması ile birlikte ülkemiz, bağımsızlığını elde etmiştir. "İzmir Ekonomi Kongresi" finansal bağımsızlığa yönelik araştırmaları içermiştir. 1929 senesinde büyük buhranla birlikte ülkemiz "gümrük vergi ve tarifelerini" yükseltme olanakları elde etmiştir. 1938 yılı dışında 1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış ticareti fazla vermiştir (Uçar, 2020:1).

2.1.Döviz Kuru Tanımı

Döviz kuru, iki para biriminin göreceli fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Tam olarak takas edilen şey, herhangi bir zamanda para olarak kullanılan varlıklara göre değişiklik göstermiştir. Antik çağlarda ve yirminci yüzyılın başlarında, para genellikle tam gövdeli metalik bir madeni paradan oluşmaktaydı. Geçtiğimiz iki yüzyılda, banknotlardan ve daha da önemlisi banka mevduatlarından oluşmaya başlamıştır. Döviz kuru düzenlemeleri, döviz kurlarının katı bir şekilde sabitlendiği sistemlerden, piyasa güçlerine göre serbestçe değişebilecekleri sistemlere kadar farklılık göstermiştir. Döviz kurlarını tartışırken, nominal ve reel döviz kurlarını birbirinden ayırmak faydalıdır. Nominal döviz kuru, döviz piyasasındaki gerçek kurdur. Reel döviz kuru, tersine bir ülkedeki mallardan oluşan piyasa sepetinin diğer ülkedeki malların oluşturduğu piyasa sepetiyle değiştirilebilmesidir. Bu nedenle, doğrudan gözlemlenebilir bir şey olmaktan çok teorik bir yapıdır (Lothian, 2001:11-12).

2.2. Döviz Kuru Çeşitleri

Döviz kurunun, döviz piyasalarında döviz talebi ve arzını birbirlerine eşitleyen fiyatta oluştuğu görülmektedir. Döviz kuru “yabancı para biriminin ulusal para biriminden” ifadesi biçimde açıklansa da günümüzde kullanılmakta olan birden fazla “döviz kuru” tanımı yer almaktadır. Bu tanımlamalar “reel döviz kuru, nominal döviz kuru ve efektif döviz kuru” biçiminde ifade edilmiştir.

2.2.1. Nominal Döviz Kuru

Yabancı para birimi başına düşen ulusal para miktarı “nominal döviz kuru” olarak tanımlanmaktadır. Bunun anlamı, yerli para veya yabancı para cinsinden kurun ölçülebiliyor olmasıdır (Lawrance, 1999). “Nominal döviz kuru” bir birim yabancı paranın kaç birim ulusal para ile değiştirilebildiğini açıklamaktadır. Yani iki ülke parasının “nispi fiyatları nominal döviz kuru” olarak ifade edilir ve genelde döviz kuru denildiğinde nominal döviz kuru anlaşılmaktadır (Parasız, 2009:602). Nominal döviz kurları enflasyon oranlarına göre düzenlenmemiş olduğundan gerçek kurları göstermezler. Nominal döviz kurları yalnızca piyasada oluşan kurları ifade etmektedir. Nominal döviz kurunu $NER_{yerli} = 1 / NER_{yabancı}$ formülüyle açıklamak mümkündür. NER_{yerli} , yerli para cinsinde döviz kurunu; $NER_{yabancı}$ ise yabancı para cinsinden döviz kurunu ifade etmektedir.

2.2.2. Reel Döviz Kuru

Reel döviz kurunun farklı tanımları yapılmaktadır. Bunlar temel olarak iki ana grup altında toplanabilir. Birinci grup tanımlama, satın alma gücü paritesine göre yapılır. İkinci grup tanımlıysa ticarete konu olmayan veya olan mallar arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Bazı çok özel durumlarda çakışmalar da bu tanımlar genellikle farklı sonuçlar verir. Birinci grup tanımlamaya göre “uzun dönemde reel döviz kuru (RER),” yabancı ülke fiyatlarının, yurtiçi fiyatlarına oranı ile düzeltilen “nominal döviz kuru çarpımı” şeklinde ifade edilmektedir. İkinci grup tanımda ise, “reel döviz kuru” ticarete konu olan malların yurtiçi maliyetini göstermektedir (TCMB, 2013). Bir başka ifadeyle, “reel döviz kuru”, nominal kurların iç ve dış enflasyon oranlarına göre düzenlenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Yurtdışı ve yurtiçi fiyat düzeyleri ile nominal döviz kuru arasındaki oranın çarpımı Reel Döviz Kurunu vermektedir (Carbaugh, 2009:377). Reel döviz kuru aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$\text{Reel döviz kuru (RER)} = \text{Nominal Döviz Kuru} \frac{\text{yurt dışı fiyat düzeyi}}{\text{yurt içi fiyat düzeyi}} \quad (2)$$

Reel döviz kuru, dış ticaret yapan ülkenin rekabet gücüne ilişkin önemli bir göstergedir. Reel döviz kurunda yaşanan düşüş, ulusal parayı değerli hale getirdiği gibi; reel döviz kurundaki artış da ulusal paranın değerinin azalmasına yol açmaktadır.

2.2.3.Reel Efektif Döviz Kuru

Ülkeler, ticareti tek bir ülkeyle değil, birden fazla ülkeyle yapmaktadır. Bu nedenle, döviz kuru endeksi hesaplanırken, endekste yer alan ülkelerin ticaret yoğunluklarına göre belli ağırlıklar verilmektedir (Özkan 2003:7). Bu durumda ülkelerin ticaretinde önemli yoğunluğa sahip ülkelerin paraları türünden, yerli paranın değerinin belirlenmesi olarak tanımlanan “efektif döviz kuru” bir ülkenin fiyat seviyesinin dış ticaret gerçekleştirdiği diğer ülkelerin fiyat seviyelerine oranının ağırlıklı geometrik ortalamasının alınması ile hesaplanır (TCMB, 2018:8). Reel efektif döviz kuru aşağıda bulunan denklemlerle formüle edilir.

$$RER_d = \prod_{i=1}^m [E_d \cdot P_i]^{w_{it}} \cdot 1 / P_d \quad (3)$$

" $REER_d$ = Reel efektif döviz kuru,

E_d : Yerli para cinsinden ifade edilen nominal döviz kurumu,

P_d = Yerli fiyat endeksini,

P_i = “i” ülkesindeki fiyat endeksini,

m = kapsanan ülke sayısını,

w_{it} = Her ülkenin ($i = 1, \dots, m$) ağırlığını göstermektedir.”

2.3. Döviz Kurunu Etkileyen Faktörler

Ekonomistler, kötü yönetilen döviz kurunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olabileceğini varsaymaktadırlar. Döviz kuru, uluslararası ödemeler yapmak üzere döviz alıp satan hane halkı, firma ve finans kuruluşlarının döviz arz ve talebine göre belirlenir. Reel döviz kurunun değeri özellikle de global ticarete ve ülkelerin rekabet güçlerinin belirlenebilmesinde büyük önem taşıdığından, bilhassa da gelişmekte olan ülkelerde etkin bir politika oluşturabilmek için, denge kurunun korunması açısından oldukça önemlidir (Mariano, Sablan, Sardon ve Paguta, 2016:171).

Piyasa katılımcılarının ya da döviz piyasalarında işlem yapanların asıl ilgilendikleri konu kurlara ilerleyen dönemlerde nelerin olacağına dair tahmindir. İleriye yönelik tahminlerin de daha sağlıklı bir şekilde yapılması için, döviz kurundan etkilenmiş olan faktörlerin analizlerinin en iyi biçimde yapılabilmesi gerekmektedir. Uygulanan herhangi bir döviz kuru rejiminde, kurların özellikle de finansal ve siyasi gelişimden fazlası ile etkilendiği belirtilmektedir. Döviz kurlarından meydana gelebilecek herhangi bir değişiklik, bir malın fiyatında beklenen değişikliğin görülmesiyle oluşan etkiden daha farklı bir etki yaratacağından dolayı “döviz kuru” herhangi bir malın fiyatı gibi değerlendirilmemelidir. Döviz kurlarından meydana gelebilecek olan bir değişimle, ilk önce uluslararası seviyede alınıp satılmış olan hizmet ve malın fiyatları, sonrasında da bunların vasıtası ile diğer piyasaların etkilenmesi ile ekonomide küresel boyutta değişimler ortaya çıkmaktadır (Karluk, 2003:310).

Döviz kurlarının değeri tahmin edilemez olduğu için kur oynaklıklarından bahsedilebilmektedir. Esnek kur sisteminde döviz kurları piyasa güçleri tarafından belirlenmiş olduğundan, dövize dair talep ve arzı etkileyen tüm faktörler denge döviz kuru düzeyine etki etmektedir. Bu faktörler, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, ödemeler dengesi, faiz oranı, reel gelir etkisi, finansal krizler ve diğer göstergeler şeklinde açıklanmaktadır (Hakkio, 1984: 23).

2.3.1.Dış Ticaret

Dış ticaret açıklarının cari işlemler açığının temelini oluşturması sebebi ile reel döviz kuru ve dış ticaret arasında bir ilişki söz konusudur. Dış ticaret politikasında uygulanan rekabetçi ya da korumacı bir politika değişikliği veya dış ticaret dengesinde meydana gelmiş olan açık ya da fazla ülkede bulunan döviz miktarına etki etmektedir. Böylelikle kurun fiyatını da etkilemektedir.

2.3.2.Ödemeler Dengesi

Döviz kurunu etkileyen faktörlerin başında ödemeler dengesi yer almaktadır. Herhangi bir ülke ithal etmiş olduğu ürünün daha fazlasını ihraç eder ise, söz konusu ülkenin parasına olan talepte artış gösterecektir. Özellikle de bazı durumlarda devletin para biriminin değeri o kadar çok artış gösterir ki, o devletin mallarının fiyatı dış piyasaya rekabet etmeyecek seviyeye ulaşmaktadır. Böyle bir durumda hem ihracatta hem de o ülkenin parasına olan talepte bir azalma meydana gelir (Abuşoğlu, 1990:54). Yani ödemeler dengesinin fazla vermesi halinde, döviz arzında artış olacağından, döviz kurlarında düşüşler meydana gelecektir. Böylelikle de ihracatın

azalması ve bununla birlikte yurt dışındaki malların ucuzlamasından dolayı ithalatın artması durumu gerçekleşecektir. Ödemeler dengesinde bir açık gözlemlendiğinde, bilançonun pasifinin fazla vermesi sebebi ile devletin dövizle olan ihtiyacı da artış göstermektedir. Döviz talebinin artmasıyla birlikte döviz kurunda artış meydana gelir. Bunun sonucunda ihracat miktarında artış olur (Karluk, 2003:310).

Ödemeler dengesi ana hesap gruplarından olan sermaye hareketlerinin, döviz kurları üstünde büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Uluslararası yatırımlar, “ödünç alma ve ödünç verme” vb. birden fazla faktör bir ülkenin para birimine “talep ve arz” oluşturacağından, özellikle de sermaye hareketlerinin yüksek seviyeye ulaşmasıyla döviz kurlarına olan etkileri birçok kez “fiziki mal ve hizmet” ihracı veya ithalinden çok daha fazla olmaktadır. Eğer bir ülkenin “hizmet ve mal” miktarı talebi, ödeyebileceğinden çok daha fazla ise, meydana gelebilecek açık uluslararası rezervden veya dış borçlanma yolu ile karşılanacaktır. Gelişmiş bir ülke dış borçlanmaya gitmiş olduğundan o ülkenin parasına olan talepte artış olması sebebi ile ilgili para biriminin değerinde de artış gözlemlenecektir. Ancak, gelişmekte olan bir ülke, açığın kapatılabilmesi için, dış borçlanma yoluna gider ise bu borçlanmayı genel olarak da ithalat açığını kapatabilmek için kullanacağından, alınmış olan borç aynı döviz cinsinden dışarı çıkacaktır ve böylelikle ithalatın döviz kuruna olan etkisiyle, aynı sonucun ortaya çıkması beklenmektedir (Uzunoğlu, 2007:35-37).

2.3.3. Enflasyon Oranı

Döviz kurları, ülke ekonomisinde önemli göstergelerden birisi olan enflasyon değişiminden de büyük oranda etkilenmektedir. Enflasyon, dövizle olan arz ve talebi değiştirerek, döviz kurlarını etkilemektedir. Enflasyon oranının düşük olduğu ülkede fiyatlar göreceli olarak ucuzlayacaktır ve bunun sonucunda ülke mallarına olan talepte artış olacaktır. Bu durum söz konusu ülkenin para birimine olan talebi arttıracaktır. Bir ülkenin enflasyon oranının yükselmesiyle, o ülkenin para birimine olan güveni de azalmaktadır. Aynı zamanda para arzında da artışlar meydana gelmektedir. Bunun sonucunda ise söz konusu ülkenin para biriminde değer kaybı yaşanmaktadır (Yılmaz, 2002:30)

2.3.4. Faiz Oranı

Döviz ve faiz kurunda yaşanmış olan değişimler hem reel sektör hem de finansal sektöre etki edebilmektedir. Günümüzde sürdürülebilir kalkınma ve istikrarlı bir finansal piyasanın oluşturulabilmesi için “döviz kurları ve faiz oranı” bir gösterge niteliği taşımaktadır. Döviz kuru ve faizlerde oluşacak değişimler “yabancı ve yerli”

işletmelerin yatırım kararı ile tüketici harcamalarına etki edebilmektedir. Bu yüzden parasal otoriteler, finansal politikaları oluştururken, bu iki değişkenin gidişatını da dikkate almak mecburiyetindedir (Karacan, 2010:72-92). Bir devletin merkez bankası anormal durumda faiz oranları vasıtası ile döviz kurlarını kontrol altına alabilmektedir. Yurtiçi faiz oranlarının yüksek olmasının yerli finansal varlıklara olan taleplerin artış göstermesine yol açabilmektedir. Böylece, döviz arzı da artış göstermektedir ve yerli para birimi de değer kazanmaktadır. Böylesine bir durumda yatırımcı talepleri, faiz oranlarının paritesi sağlanılana kadar yerli yatırım araçlarına kayacaktır. Diğer bir yönü ile de yükseliş gösteren faiz oranları banka ve firmaların faiz yükündeki artışa sebep olduğu için kar oranlarını azaltmaktadır. Bu durum nakit akışının yavaşlamasına firmaların borç yükünün artmasına ve kredilerin geri ödemelerinde sorun yaşanmasına neden olmaktadır. Kredilerin geri ödenememesi durumunda banka bilançolarının bozulmasına ve ekonomik aktivitenin yavaşlamasına yol açar (Sağlam ve Yıldırım, 2007:14-16). Faiz oranlarındaki yükseliş ayrıca yabancı sermayeyi teşvik edebilmektedir. Ülkelerin faiz oranlarının yükseliş göstermesi, sermaye çıkışlarına sebep olabilmektedir. Faiz oranlarının arasında ki çeşitlilik yabancı yatırımcılar tarafından yapılan doğrudan veya dolaylı yatırımlar üzerinde belirleyici durumda olmaktadır. Yabancı sermaye girişleri ülke ekonomilerinin istikrarı üzerinde katkı sağlayacağından, dış ticaret yapmakta olan üreticinin ödemelerinde sorunlar yaşamayacağı algısı yaratarak ticaret ortaklarının belirlenmesine de katkıda bulunacaktır (Bocutoğlu, 2012:421).

2.3.5. Ekonomik Büyüme

Döviz kuru üzerindeki ekonomik büyümenin etkisi analiz edilmeden önce büyümenin kaynağının analiz edilmesi gerekmektedir. Tüketim harcamalarının artması sonucu meydana gelen büyüme ithalat kaynaklı bir büyümedir. Bu yüzden dövizde olan talep artacak ve bundan dolayı da ulusal paranın değerinde düşüş görülecektir. Büyümenin ihracat ve yabancı yatırımlardan kaynaklı olması durumunda ise uzun dönemde döviz kurları yükselerek, ülke parasının değerinde artış olacaktır (Walter, 2002:76-77).

2.3.6. Reel Gelir Etkisi

Bir ülkede ki reel gelirin artması durumunda yabancı mallara olan talepte artış olacaktır. Ülkelerin, ihraç ettikleri mallara olan talep artışlarından dolayı, ulusal ekonomiden para çıkışı gerçekteşirken, yabancı ülkeye döviz girişi gerçekteşir ve yabancı ülkedeki döviz arzında artış meydana gelir. Böylelikle ekonomide yerel

paradan yabancı paraya doğru talep artışı olur ve buna bağlı olarak döviz talebi artar. Tüm bunların sonucunda kur düzeyinde yükseliş olurken yabancı paranın karşısında ulusal paranın değerinde düşüş olacaktır. Bu değişim, döviz kurunun daha oynak bir duruma gelmesine neden olacaktır (Engel ve Hakkio, 1993:48-49; McConnell vd., 2012:184).

2.3.7. Politik Faktörler

Esnek kur rejimi uygulamakta olan ülkelerin döviz kurlarının tahmin edilebilmesi çokta kolay olmamaktadır. Bunun nedeni ise, döviz kurlarının yalnızca finansal faktörler tarafından belirlenmiş olduğu ve politik faktörlerin de döviz kurlarının belirlenebilmesindeki önemli ölçülerde etkili olmasıdır. Hükümetler tarafından uygulanmakta olan finansal politikalar, merkez bankaları ve diğer düzenleyici kurum ya da kuruluşlar tarafından yürütülmekte olan düzeltici politikalar, siyasi belirsizliğin düzeyi ve merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi, bahsi geçen politik faktörleri ifade etmektedir (Uzunoğlu, 2007:14-15). Kısacası politik faktörlerle ifade edilmek istenen, maliye ve para politikası uygulamalarıdır. Politika yapıcıları tarafından uygulanan iktisat politikası çerçevesinde kamu gelirlerinin hangi kaynaklara harcanacağı, vergilendirme politikası ya da kamu iktisadi teşebbüsleri için uygulamaya konulan stratejik hedefler, kamusal mal ve hizmetlerin üretim miktarları ve net dış tasarruflar, dış ticaret ve kamu açıkları üzerinde farklı etkilere neden olabilmektedir (Al Samara, 2009:1). Bunun yanında kişi başına düşen milli gelirin az olduğu küçük ülkeler, sıkı para politikası uygulayarak iç şokların etkilerini atlatabilmektedirler. Merkez bankası etkinliği artar ve küçük ülkelerin bu davranışları kur hareketliliğinin azalmasına yol açar. Yani döviz kurları ve ülke büyüklüğü arasında bir ilişki söz konusudur ve düşük gelire sahip ülkelerle yüksek gelire sahip ülkeler arasında kur hareketliliği farklı boyutlardadır (Barell vd, 2009:1).

Politik etkilerden sayılabilecek seçimler ve getirdiği belirsizliklerde ülkelerin karşılaştığı yaygın bir durumdur. Seçimler, ülkelerin para birimleri üzerinde önemli ölçüde etki etmekte ve seçimlerden kaynaklı belirsizlikte yabancı yatırımcılar arasında paniğe yol açmaktadır. Bu yüzden de yaşanan ülkenin parası cinsinden yatırımlar azaltılarak dövize olan talep arttırılabilir. Bu da döviz kurlarında dalgalanmalara neden olmaktadır (Frear ve Edmons, 2011:12).

2.3.8. Pandemi Etkileri

Ticaretin yaygınlaşması salgınların yayılmasının hızlanmasında insan ve hayvan etkileşimi için birer fırsat olmaktadır. Dahası büyük şehirlerin, daha fazla egzotik ticaret yolları ile çeşitli hayvan, insan ve ekosistem popülasyonlarıyla artış gösteren temas pandemilerin meydana gelme olasılığını da arttırmaktadır. 2019 yılında ilk defa “Çin’in Hubei eyaleti Wuhan” şehrinde ortaya çıkmış olan ve hızlı bir biçimde yayılmış olan “Covid-19 epidemik” bir salgın haline gelmiştir (Üstün ve Özçiftçi, 2020:143). Covid-19 salgını sonrası belirsizliklerin ilk ani etkisi gelişmekte olan ülkelerden portföy çıkışlarında ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda dünya ekonomisine havacılık, imalat, turizm ve eğitim gibi toplumun çeşitli sektörlerini de ciddi şekilde etkilemiştir. Covid-19 salgını sebebiyle iki haftada bir teyit edilen vakaların yüzdesindeki artışın döviz kuru oynaklığını yoğunlaştırdığı gözlenmiştir. Ancak hükümetlerin aldığı farklı müdahale önlemleri döviz kuru oynaklığını baskılamıştır. Spesifik olarak, okulların kapatılması, yurtiçi seyahatlerin kısıtlanması ve halkı bilgilendirme kampanyası politikaları gibi hükümet politikaları döviz kuru oynaklığını azaltabilmektedir. Benzer şekilde, gelir desteği, mali teşvik ve uluslararası yardım gibi ekonomik destek politikalarının tümü döviz kuru dalgalanmalarını frenlemeye yardımcı olmaktadır (Fu Feng, ChangYang ve Ping Chang, 2021:705-719).

2.3.9. Diğer Göstergeler

Yukarıda bahsedilen faktörlerin dışında döviz kurundaki değişmelere neden olan başka faktörlerde bulunmaktadır. Spekülasyonlar bu faktörlerden biridir. Bir ülkenin para biriminin değerinin artması bekleniyorsa, yatırımcılar yakın gelecekte kar etmek için o para biriminden daha fazlasını talep edeceklerdir. Sonuç olarak, talepteki artış nedeniyle para biriminin değeri artacaktır. Döviz değerindeki bu artışla birlikte döviz kurunda da bir artış meydana gelmektedir (<https://www.compareremit.com/>).

Döviz kurunu etkileyen bir diğer faktör, tüketicilerin zevk ve tercihleridir. Döviz arz ve talep eğrileri sabit kabul edilen tüketici zevk ve tercihlerinde yaşanan değişimler sonucu kayarak denge döviz kurunu değiştirmektedir. Yani zevk ve tercihlerde yaşanan değişimler sonucu ithal mallarının talebi artmakta ve sonuç olarak döviz talebi artmaktadır. Döviz arzı sabit kabul edildiğinde, döviz talebindeki artış denge döviz kurunu yükselterek ulusal paranın değer kaybetmesine neden olmaktadır (Çiçek, 2006:28).

Piyasa katılımcı davranışları da döviz kurunu etkileyen faktörler arasındadır. İnsanların davranışını etkilemekte olan en önemli unsurlardan birisi de beklentilerdir. Piyasa katılımcılarının geleceğe yönelik “faiz, büyüme, enflasyon, işsizlik” vb. finansal göstergeler ile ilgili beklentilerinin neticelerinde “döviz arz ve talebin” değiştiği ve döviz kurlarının büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir (Manzan ve Westerhoff, 2005:677-689).

Döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin en önemli sebeplerinden biri sermaye akımlarıdır. Sermaye hareketlerinin dünya üzerinde serbestçe dolaşabilmesiyle portföy hareketleri de döviz kurlarını etkilemeye başlamıştır. Sermaye hareketliliğinin son dönemlerde büyük oranda artış göstermesi, bu hareketliliğin dış ticaretten daha önemli bir hale gelmesine sebep olmaktadır. Her ülkede bankalara ait şubelerin açılması ve teknolojinin gelişim göstermesi ile para transferlerinin hızlı bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Buna bağlı olarak, uluslararası sermaye kar edebileceğini düşündüğü bölgeye yönelmektedir. Sermayenin amacı ve vadesi önemli bir hal almaktadır. Uzun vadede yatırım amacı ile gelen sermayelerin ülke ekonomileri ve istihdamı üstündeki etkileri olumluyken, kısa vadeli sermaye hareketleri de döviz dengelerinde bozulmaya sebep olabilmektedir (Yalta, 2011:191).

Sermaye hareketliliğinin sonucunda finans sektöründe yaşanan gelişme ve insan sermayesinin kalitesindeki artış, gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı en önemli değişimdir. Bunlara ilave olarak, teknoloji transferi maliyetlerinde düşüş ve yerel tasarruflarda artışlar gerçekleşmiştir. Başka bir yönüyle de zayıf döviz kuru piyasalarına sahip olan ekonomilere giren büyük sermaye akımları, döviz kurları üzerinde önemli baskılara neden olmuştur (Jadhav, 2005:1; Kaya, 2021:64-65).

2.4.Döviz Kuru Sistemlerinin Sınıflandırılması

Döviz kurlarının belirlenmesinde kullanılan sistemler döviz kuru sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda, döviz kuru sistemleri, döviz kurlarının belirlenmesinin ne şekilde ve hangi ölçülerde olacağı veya resmî kurumların, kurların belirlenme sürecine dâhil olup olmayacağı ile ilgili konuların yer aldığı kuralların bütünü şeklinde ifade edilir (Güran, 1987). Döviz kuru sistemi, döviz kuru politikası ve kambiyo sistemiyle yakın ilişki içerisindedir. Bu husustaki uygulamalar döviz kurlarının oluşmasında ve döviz kuru sistemlerinin işlemesi yönünden büyük bir önem arz etmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2000).

Döviz kuru küreselleşen dünyada, ülkelerin sermaye hareketleri, doğrudan yatırımları ve dış ticareti ile birbirlerine giderek bağlandığı piyasa mekanizmasının işleyişi açısından önemli fiyatlardan biridir. Ayrıca döviz kurları, farklı ülkelerde mal ve hizmetlerin değerlerini karşılaştırmayı sağlaması yönünden de uluslararası ticarete önemli bir role sahiptir (Okur, 2002:43; Kaya, 2009:3).

Ticaret yapan ülkeler, paralarının değişim değerlerini yaklaşık olarak aynı seviyede tutma eğilimlerinin olduğu dönemlerde, sabit döviz kuru sistemi uygulamışlardır (Cooper, Fraser, Uselton, 1983). Birinci dünya savaşından sonra ayarlanabilir kur sistemi uygulanmak istenmiş ve ayarlanabilir kur sisteminin lokomotifliğini ABD doları yapmıştır. Bu sistem, 1971 yılına kadar devam etmiş, sonrasında sabit döviz kuruna alternatif olarak esnek döviz kuru sistemi, kur politikalarına dâhil edilmiştir (Bordo, 2003).

Günümüzde ülkelerin farklı ekonomik yapıya sahip olması sebebi ile tek bir “döviz kuru” sisteminin bütün ülkelerde uygulanabilir olması artık mümkün değildir. Bu sebeple, bu bölümde öncelikli “döviz kuru sistemleri” ele alınmaktadır.

2.4.1.Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sistemi, para otoriteleri tarafından bir ülkenin para biriminin farklı bir ülkeye ait para birimine ya da başka para birimlerinden oluşturulmuş bir para sepetine sabitlenebilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Para otoritesi, döviz taleplerinin döviz arzlarından daha hızlı genişleyebilmesi sonucunda oluşmuş olan döviz kurlarındaki aşırı yükselişi önleyebilmek amacı ile döviz kurunun sabit tutulabilmesi için, döviz piyasasına müdahale edebilir. Yani piyasada döviz kıtlığı varsa döviz satar veya döviz fazlası durumunda piyasadan döviz satın alarak paranın değerini sabit tutmaktadırlar (Copeland, 2005: 15-18).

En büyük para otoritesi veya otoriteleri tarafından ulusal paraların değerlerinin düşürülmesine “devalüasyon” yükseltilmesine ise revalüasyon denilmektedir. Sabit kur sisteminin en önemli özelliği ise istikrarı sağlamak amacı ile para politikalarının kullanılmamasıdır. Ayrıca sabit kur sisteminin, ülke içinde enflasyonist baskıları azaltması, fiyat istikrarını sağlaması ve döviz kuru dalgalanmalarını en aza indirerek uluslararası ticarete belirsizliği ortadan kaldırması gibi faydaları vardır (Kreinin, 1991:224).

Yaklaşık 1880 yılından 1914 yılına kadar dünyada geçerli olan en eski sabit döviz kuru sistemi altın standardıdır. Dünyada ilk altın standardı, 1820 yılında İngiltere’de başlamıştır. Bunun yanında, Fransa, ABD, Belçika, İtalya ve İsviçre için

1850 yılı; Almanya için 1870 yılı; Japonya, Rusya, Avusturya ve Macaristan için ise 1895 yılı altın standardının kabul edildiği ve uygulanmaya başladığı yıllar olarak görülmektedir (Karluk, 2003, s. 365). Birinci dünya savaşına kadar bu sistem devam etmiş, sonrasında ise sistemin tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. 1931 yılında' da ABD' nin sistemi terk etmesiyle sistem tamamen çökmüştür (Çolak, 2010:34).

2.4.1.1.Devalüasyon

Devalüasyon, “sabit kur” politikaları uygulamakta olan ülkelerde, resmi parasal otorite tarafından alınmış olan bir karar ile ulusal paranın diğer ülke paraları karşısında değerinin düşürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Ulusal paranın değerinin diğer ülke paraları karşısında artması ise tersi bir durumdur ve revalüasyon olarak ifade edilir (Wijnbergen, 1986).

Dalgalı kur rejimi'nin uygulanmış olduğu ülkelerde, döviz kurlarının piyasadaki döviz arz ve talep değişimi ile artış göstermesiyse ulusal paranın değer kaybetmesine (depreciation) denilmektedir (Seyidoğlu, 2006: 466). “Devalüasyon” ödemeler dengesinin “cari işlemler hesabına” özellikle de dış ticaret hesaplarına ait birer uygulamadır. Bahsi geçen uygulamalardaki asıl amaç, yurtiçindeki fiyatların yurtdışındaki fiyatlara göre daha hızlı artış gösterdiği dönemlerde döviz kurlarının sabit tutulması sebebi ile ülkelerin dış ödemelerinde açık olmasına engel olabilmektir. Böylesine bir durumda devalüasyon uygulanması ile yerli paraların aşırı değerlenmesinin önüne geçilmesiyle, ihracatta fiyat rekabeti “devalüasyon” uygulayan ülkenin lehine olmaktadır. İthal edilen malların fiyatının yerli para cinsinden arttırılmasıyla ithalata kısıtlama getirmesi sonucunda, dış ticaret hesapları pozitif yönde etkilenecektir. Böylelikle dış ödemeler açıkları da düşmektedir (Corsetti, 1999:1-2).

Devalüasyon yurt içi talep üzerinde harcama değiştirici bir özelliğe sahiptir. Yani öncesinde yurt dışından ithalatı gerçekleştiren ürünlere olan talep, sonrasında yurtiçinde ithalata rakip olan ürün imalatı yapan firmaların üretimlerine doğru kayarak firma ürünlerine olan talepte artış olduğunu göstermektedir. Diğer yandan yurt dışı satışlarda ise ucuzlayan fiyatlar sebebiyle yurtdışı talebinde artış meydana gelmektedir.

Devalüasyonun toplam arz yönünden etkisine bakılacak olursa, ithalatı yapılan ara malların fiyatlarında yaşanan artışlar, ücret indeksleri ve firmaların kredi hacimlerinde oluşan dalgalanmalardır. Bankaların kredilerindeki düşüşler, firmaların

üretimlerinde ihtiyaç duydukları fonlara sahip olamamaları nedeniyle üretimde düşüşe neden olmaktadır. Bundan dolayı, kredi hacminin genişletilmesi gerekmektedir. Devalüasyonun arz kesimine olumsuz etkileri direkt olmakta ve ekonomiye zararı daha fazla olmaktadır. Zira toplam talepte yaşanan daralma, enflasyonu aşağı yönde baskımlarken, toplam arzın daralması, enflasyonu yükselten bir etki yapmaktadır (Wijnbergen, 1986:17-34).

Devalüasyondan sonra ülke mallarının uluslararası piyasada ulusal malların göreceli fiyatlarındaki azalmadan dolayı rekabet gücünde artış yaşanmaktadır. İthal malların fiyatlarındaki artış fiyatlar genel seviyesini yükselterek ithalat enflasyonunun ortaya çıkmasına yol açabilir. Yerli malların fiyatlarında yükseliş olması uluslararası rekabet gücünde azalmaya neden olmaktadır. Yerli malların rekabet gücünde artış yaşanması dışarıda ucuz pazar haline gelen ürünlerin ihracat artışında etkili olmaktadır. İhraç edilen malların fiyatlarının düşmesiyle birlikte ihraç edilen miktarda artış olacağından ihraç gelirlerinde de artış beklenmektedir. Bununla birlikte ithal edilen malların fiyatlarının artmasıyla ithal edilen miktarlarda azalma olacağından ithalat harcamalarında gerileme yaşanacaktır. İhracat gelirlerinin artması ve ithalat giderlerinin azalmasıyla ödemeler dengesi açığı azalmaktadır. Böylece döviz kuruna olan baskının azalmasıyla merkez bankası yeni döviz kurunu daha etkili bir şekilde sürdürecektir. İhracatın canlanması yerli malların talebini arttırmakta ve GSYH üzerinde yatırım artışlarının veya kamu harcamalarının sağlanacağı oranda bir çarpan etkisi oluşturmaktadır. Böylelikle istihdam artar ve işsizlik azalır. Sonuç olarak ta devalüasyon dış ve iç dengenin (tam istihdam) sağlanmasında etkili bir rol oynar (Genereux, 1996:41-44). Beklenen bu etkilerin meydana gelebilmesi için belirli şartların oluşması gerekmektedir. Yani diğer ülkelerin benzer şekilde karşılık vermemesi için ithal ve ihraç mallarının talep ve arz esneklikleri yüksek olmalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde devalüasyon enflasyon oranlarında artışa neden olmaktadır. Bu ülkeler sanayileşme sürecini henüz tamamlamamış olmalarından dolayı hammadde yönünden dışa bağımlıdırlar. Dışa bağımlı olmasından dolayı da hem ticari malların hem de ticari olmayan malların fiyatlarında artış görülür. Bunun yanında döviz spekülasyonlarına neden olarak kaynak dağılımı üzerinde olumsuz etkiler yaratır (Magendzo, 2002:3).

2.4.1.2.Marshall-Lerner Koşulu

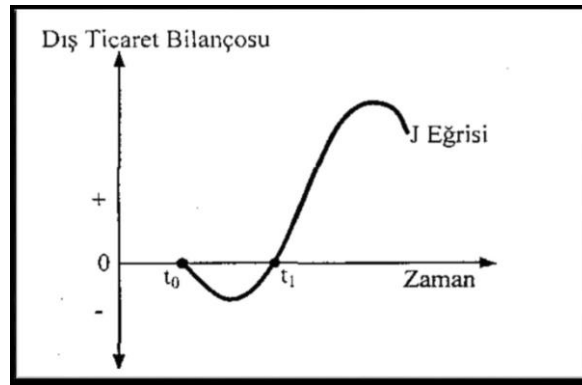
Marshall Lerner koşulu, dış ödemeler dengesi açığı olan ülkelerin, bu açığı kapatabilmek için, ithal ve ihracat mallarının talebinin fiyat esnekliğine bağlı olarak değişim gösterdiğini savunan bir teoridir (Göçer ve Elmas, 2013:139). Söz konusu yaklaşım yalnızca dış ticarete konu olan ürünlerin döviz arz ve talebinin dengede olduğu durumu dikkate aldığı için “kısmi denge analizi” olarak ta adlandırılmaktadır. Yani bu durumda, fiyatta meydana gelen değişimler sadece ithal ve ihracat malları için geçerli kabul edilmekte öteki malların fiyatlarının ise sabit kabul edildiği vurgulanmaktadır (Aksu, 2007:13).

Döviz kurunda meydana gelmiş olan bir değişimin neticesinde ülke para biriminin diğer ülkelerin para birimlerine karşı değeri değişmektedir ve bu durumda yurtiçinde ve yurt dışındaki malların göreceli olarak fiyatına etki edebilecek ve böylelikle “ithalat ve ihracat” etkilenecektir. Döviz kurlarında meydana gelen değer kayıplarının neticesinde ihracat edilmiş olan malların göreceli olarak daha ucuz hale gelecek olması ve yabancıların yerli mallarına olan taleplerinin artış gösterecek olmasının yanında, ihracatta da artış görülecektir. İthal edilen mallara olan talepler ise azalarak ithalatı da azaltacaktır. Bütün bunların neticesinde “cari işlemler” dengesinde gelişim gözlemlenecektir. Ülke parasının devalüe edilmesiyle dış ticaret dengelerinde görülmüş olan etkilerin hangi ölçüde olacağını “ithalat ve ihracat” esnekliğine bağlı olmaktadır. Marshall-Lerner yaklaşımlarında döviz kurlarında meydana gelmiş olan bir değişimin neticesinde ihracat edilen mallara yabancı talebin artış göstermesi, döviz gelirini arttırmaktadır. Gelirde yaşanan artışın ne kadar olduğu ise, yabancı tüketicilerin ihracat mallarına olan talep esnekliğine bağlı olmaktadır. Yabancı tüketicilerin talep esneklikleri ne kadar yüksek olur ise, devalüasyon neticesinde yerli ürünlerin göreceli olarak ucuzlaması ile yabancı ülkelerde yaşamakta olan tüketicilerin talep ettiği miktarda da o kadar çok artış gösterdiği görülmektedir. Yabancı tüketicinin ihracat etmiş olduğu mallara yönelik talep esnekliğinin düşük olması, devalüasyon neticesinde talep edilmiş olan malların sayısında da artış az olmaktadır ve tüm bunlara bağlı olarak devalüasyonun döviz gelirini arttıran etkisi de az olmaktadır (Seyidoğlu, 2006: 460). “Marshall-Lerner” koşuluna göre yapılmış olan bir devalüasyon’unun dış ticaret bilançosunda iyileştirici etkilerinin olması için, ithalata olan talebin fiyat esnekliğinin ve ihracata olan talebin fiyat esnekliğinin toplamının 1’ den büyük olabilmesi gerekmektedir. “Marshall-Lerner koşulu $e_x + e_m \geq 1$ ” olarak gösterilmektedir. Buradaki e_m ithal

edilen mallardaki yurtiçi talep esneklikleri e_x ise ihrac edilen malların yurtdışındaki talep esnekliğidir. “Marshall-Lerner” koşullarına göre $e_x + e_m = 1$ ise, döviz kurunda meydana gelen artışlar, dış ticaret bilançoları üstünde herhangi birer etkiye sebep olmamaktadır. Fakat $e_x + e_m < 1$ ise, döviz kurundaki artış ülkenin “dış ödemeler bilançosunu” negatif yönde etkilemektedir. $e_x + e_m > 1$ durumu söz konusu olduğunda, döviz kurlarının yükselebilmesi bilançonun dengesinin sağlanabilmesini mümkün kılmaktadır (Karluk, 2003:466).

2.4.1.3. J-Eğrisi

J Eğrisi, Miles (1979) tarafından ortaya konulmuş ve sonrasında diğer ampirik çalışmalarla desteklenerek, bir ülkede “devalüasyon” yapılmış olduğunda mevcut dış ticaret sözleşmesi gereğince “ithalat ve ihracat” seviyesinin çok kısa bir zamanda değişmeyeceğini göstermektedir. Aynı zamanda piyasanın yeni kurlar ile yeni fiyat seviyelerine uyum sürecinde oluşmakta olan kaotik durum nedeniyle, dış ticaret dengeleri kısa dönemde negatif yönde etkilenmektedir. Fakat piyasalar uzun dönemde yeni kurlara uyum sağlayacak ve dış ticaret dengesi olumlu yönde etkilenecektir (Ratha ve Bahmani-Oskooee, (2014). J etkisinin, 1970 senesinden sonra dünya genelinde finansal sermayelerin serbestleşmesiyle ve ülkelerin kullanmış olduğu “döviz kuru” sistemlerindeki çeşitliliklerin oluşması nedeni ile ülke ekonomisinde yaratmış olduğu değişimden etkilenilerek, ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir (Atılğan, 2011:54).

Şekil 4:J Eğrisi Etkisi

Kaynak: Seyidoğlu, 2006:475

Devalüasyon sonrasında dış ticaret dengesinde meydana gelen bu etkinin nedeni olarak ihracat gelirlerindeki artışın kısa dönem ithalat talebi fiyat esnekliğinin düşük olması sebebiyle ulusal para cinsinden ithalat harcamalarının çok gerisinde

kalması olduğu görülmektedir. Esnekliğin düşük olmasındaki sebep ise devalüasyon öncesi yapılan sözleşmelerin sürdürülmesidir (Güzeldal, 2015). Yani hipoteze bakılarak kur değişimlerinde görülen reel kaybın, başlangıçta ticaret dengesini kötüleştirdiği görülmektedir. Ancak zamanla iyileştirmektedir. Böylelikle ticaret dengesi belli bir süre sonunda J şeklini almaktadır (Akboştancı, 2002:14). Bu pozitif etkinin ne kadar zaman alacağı, ülkeden ülkeye çeşitlilik gösterebilmektedir (Seyidoğlu, 2006:463). Dış dengenin sağlanabilmesinde kullanılan devalüasyonun uygun zamanda yapılması, beklenen etkinin görülmesi için önemlidir. Üretim ve tüketim arasındaki uyumun bozulduğu veya bozulmaya başladığı an uygun görülen zamanlardan bir tanesidir. Nedeni ise devalüasyonun hemen ardından bu kötü gidişin bir süre daha devam edecek olmasıdır. İhracatta meydana gelen gelişme yavaş olduğu için iyileşme de hemen gerçekleşmez. Bu durum, J eğrisi olarak tanımlanmaktadır (Ertürk, 1996:292).

2.4.2. Esnek Kur Sistemi

1970’li yılların başından itibaren ülkeler, sabit döviz kuru sisteminin uygulanması sırasında meydana gelen problemlerden dolayı yeni para sistemlerinin arayışı içine girmiştir. Döviz piyasasına yapılan müdahalelerinin işe yaramamasından dolayı döviz kurlarının piyasa koşullarına göre kendi kendine işleyebileceği bir mekanizmanın oluşturulması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bretton woods sisteminin sona ermesiyle de esnek döviz kuru sistemi etkin olmuştur (Kenen, 1987:195). Esnek döviz kuru sistemi, para otoritelerinin veya merkez bankasının döviz kuruna müdahale etmediği ya da oldukça az bir müdahalede bulunduğu, bundan dolayı da ülke parasının, yabancı paralar karşısındaki değerini, piyasadaki arz ve talep koşullarına göre belirlediği bir sistemidir (Plihon,1995:85).

Ülke ekonomisi belli bir noktada dengeyi bulmuşken döviz kurunda meydana gelen herhangi bir artış ithal malının ülke içindeki fiyatlarının artmasına yol açacak ve yurt içinde üretilen mallar diğer ülkeler için daha ucuz hale geldiğinden, ihracat özendirilmiş olacaktır. Döviz kurunda herhangi bir düşüş yaşanması durumunda ise, yurt dışında üretilen mallar ucuzlayacağı için ithalat artacaktır. Ancak yerli paranın değer kazanması halinde uluslararası alanda rekabet gücü için ihracatta azalma olacaktır. Ekonomideki dış denge döviz kurları ile sağlanmakta ve döviz kurundaki arz ve talebe göre kısa aralıklarla değişiklik gösterebilmektedir (Karluk, 2003: 606). Bu durum, uluslararası ticaret yapanları şüpheye düşürmekte ve dış ticaret ilişkilerini zayıflatmaktadır (Üstünel, 1983:301).

Serbest kur sisteminin uygulanmasıyla, döviz kurundaki dengelenme daha kolay sağlanabilecek, enflasyon dalgalanmaları dengeye gelebilecek, para politikasına özgürlük sağlayarak iç piyasadaki talepler dikkate alınabilecek, istikrar bozucu spekülasyonlar ortadan kaldırılabilecek, dışsal kısıtlamalara bağlı olarak fiyatlar düşebilecektir. Bu yüzden de uluslararası ticaret ve ödemelerle ilgili devlet kontrollerinin kaldırılması gerekmektedir. Bu iyimser tahminleri gerçek sonuçlarla karşılaştırdığımızda uluslararası döviz kuru deneyimi yararlı bir bakış açısı sağlamaktadır (Obstfeld, 1985:121).

2.4.2.1.Yönetimli Dalgalanma (Managed Floating)

Yönetimli dalgalanma, döviz piyasalarına parasal otoriteler tarafından bazı dolaylı müdahalelerde bulunulabilmesini ifade etmektedir. Bu müdahalelerin önceden belirlenmiş kurallara göre yapılmaması gerekir. Parasal otoriteler ülkenin ekonomik göstergelerine göre o an iyi olduğunu düşündüğü kararları almakta ve müdahale edebilmektedir (Edwards; Savastano, 1999:6-7). Bu müdahaleler, ülke ekonomisinin hareket alanını genişlettiği gibi, serbest dalgalanan kur sisteminden kaynaklanan birtakım belirsizliklerin ve risklerin azaltılmasında etkili olmaktadır. Ancak, belirli kuralları bulunmayan bu müdahalelerin, ekonomiler genelinde bakıldığında birbirleriyle çelişki gösteren yönlerinin olduğu görülmektedir. Uygulanan müdahaleler sonucunda elde edilen ekonomik faydaların, diğer ülkeleri olumsuz bir şekilde etkileyebilecekleri belirtilmektedir (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000: 2-3).

Yönetimli dalgalanma sisteminde amaç, kısa süreli dalgalanmaları önlemektir. Uzun dönemde, para otoritesinin müdahaleleriyle kurların etkilenmemesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı uzun dönemde asıl sorun hem hükümetler hem de diğer yatırımcılar ve spekülâtörler gibi ekonomik birimler için kurların tahmininin zor olmasıdır. Ancak piyasada oluşan kısa süreli arz ve talep fazlalıklarının belirli bir oranının merkez bankası aracılığıyla giderilmesi olarak bilinen rüzgâra karşı durma operasyonları ile kurlardaki aşırı dalgalanmanın önlenmesine çalışılır (Seyidoğlu, 2006, s.53).

Yönetimli dalgalanma temiz dalgalanma (clean float) ve kirli dalgalanma (dirty float) şeklinde 2'ye ayrılmaktadır. Temiz dalgalanma sebebi ile kurdaki müdahaleler çok sınırlı seviyede kalır iken, kirli dalgalanmalarda kurlara çok yoğun bir şekilde beklenilmeyen müdahaleler, söz konusu olabilmektedir (Bulut, 2005:52-53).

Bu sistemlerde uygulanabilecek müdahalenin yoğunlukları devletten devlete değişim gösterebilmektedir. Devletlerin daha yoğun olan müdahaleyi tercih etmesi, sistemi “sabit döviz kuru sistemi’ne” daha seyrek müdahaleyi tercih etmesi ise, “esnek döviz kuru” sistemine yaklaşmasını sağlamaktadır (Carbaugh, 2009:474).

2.4.2.2. Serbest Dalgalanma (Free Floating)

Serbest dalgalanan döviz kuru sistemi, ülke parasının değerinin dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın piyasadaki arz ve talebin dengesine göre belirlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Copeland, 2005:14). Ülkenin döviz miktarında herhangi bir problem varsa, döviz talebi daha yüksek olduğundan döviz fiyatlarındaki artışın sonucunda yerli paranın değeri düşer. Tam tersi durumda ise, yerli paranın değeri artar. Bu sistemin uygulandığı ülkelerde enflasyonun olması halinde yerli paranın değerindeki azalma (devalüasyon) süreklilik kazanır (Sadersten, 1980:399).

Malların ve varlıkların arz ve talebindeki günlük ve beklenen değişimler, döviz kuru değişimlerine yansımaktadır ve bu sistemde, daha çok para politikası etkin olduğu gibi merkez bankasının da büyük miktarda rezerv tutmasına gerek duyulmamaktadır. Bununla birlikte, döviz kurlarındaki değişmelerle, iç ve dış şokların olumsuz etkileri giderilebilmektedir. Ancak serbest kur rejimi, sorunlu ekonomilerde istikrar bozucu spekülasyonlara neden olarak kur dalgalanmalarını artırabildiği gibi enflasyona da yol açabilir. Serbest dalgalı kur aslında hiçbir ülkede tamamen uygulanmamaktadır. ABD, Almanya, İsviçre bu sisteme en yakın ülkelerdir (Edwards ve Savastano, 1999: 6).

2.4.3. Alternatif Kur Sistemleri

Döviz kuru sistemleri arasında ülkelerin seçebileceği esnek döviz kuru ve sabit döviz kuru sistemleri olmasına rağmen, günümüzde ülkeler ne tamamen esnek ne de tamamen sabit kur rejimini belirlemektedir. Bu nedenle sabit ve esnek kur sistemlerinin çeşitli özelliklerini barındıran alternatif başka sistemler vardır (Edwards ve Savastano,1999:7-8). Söz konusu sistemler aşağıdaki alt bölümlerde detaylı olarak anlatılmıştır.

2.4.3.1. Parasal Birlik/Dolarizasyon

“Dolarizasyon” kısmi ve tam dolarizasyon olmak üzere 2’ye ayrılmaktadır. Tam dolarizasyon, bir ülkenin kendi ulusal parasını tamamı ile terk ederek diğer bir ülkenin para birimini resmi para olarak kullanmasına denilmektedir (Serdengeçti, 2005:2). Bu sistemde ülkeler, parasal bağımsızlıklarına son vermiş olurlar (Lönnerberg

ve Jácome, 2010: 4). Tam dolarizasyon rejimlerinde “kredibilite” olmasına karşılık esnekliğin olmamasıyla birlikte “reel ekonomi” tarafından dış şoklara karşı tepki verilmesi, bir dezavantajdır. Ayrıca merkez bankasının son kredi mercii rolünü kaybetmesine yol açması ve senyoraj gelirinin kaybı da rejimin dezavantajları olarak sayılabilir (Edwards ve Savastano, 1999: 7).

2.4.3.2. Para Kurulu

Para kurulu sistemi, 1800’lerin başlarında İngiltere’de ortaya çıkmış ve 1992’de Arjantin’in para kurulunu tercih etmesiyle devam etmiştir. Para kurulu, politika uygulayıcıları tarafından ulusal paranın seçilen diğer bir ülkenin parasına belirli bir kur üzerinden sabitlenmesini içeren bir sistemdir (Hanke, 2002: 88). Yani, para kurullarındaki ülkeler, kendi ulusal paralarını dolarizasyondan farklı olarak tedavülden kaldırmamaktadırlar. Sabit bir kur üstünden bir ülkenin para birimine bağlanmaktadır (Kansu, 2010:145). Bu sistemin uygulanması ile döviz kuruna istikrar kazandırılması, faiz oranlarının birleştirilmesi, para ve maliye politikalarının güvenilirliğinin artırılması ve finansal derinliğin artırılması gibi avantajlar hayata geçmektedir.

Ayrıca, para kurulu sistemlerinde, merkez bankasının parasal düzenleme yapması ve kredi kararları merciiinin en başında bulunması gibi, bilinmiş olan fonksiyonları son bulabilmektedir (Özdemir ve Şahinbeyoğlu, 2000: 5-6). Para kurulu ve merkez bankaları arasındaki en önemli fark ise, tamamı ile siyasi otoriteden otomatik ve bağımsız bir biçimde çalışmış olmasıdır (Karluk, 2003: 382). Böylece, merkez bankası, olası bir kriz durumunda ulusal para biriminin döviz dönüşmesine yönelik endişesini de giderebilmektedir. Döviz girişi yapılmadıkça, ulusal para arzının artmayacağı da güvence altına alınabilmektedir (Seyidoğlu, 2006,s. 771).

2.4.3.3. Ayarlanabilir Sabit Kur

“Bretton Woods” sistemi olarak ta bilinen ayarlanabilir sabit kur, yerli kurun yabancı para birimine ya da kur sepetine belli bir düzeyde sabitlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde kurlar sabit olsa da uzun dönemde ekonomik ihtiyaçlara göre ekonomi politikaları dikkate alınarak, devalüasyon ve revalüasyon ile kurlar yeniden ayarlanabilmektedir (Mankiw, 2010).

Bu sistem, kurlardaki belirsizliği azaltarak dış ticarete ortaya çıkabilecek her türlü olumsuzlukları azaltmakta ve ekonomik istikrarı sağlamada katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında ayarlanabilir kur sisteminde gerek duyulan

ayarlamaların doğru zamanda yapılmaması güven kaybına yol açtığı gibi, meydana gelen spekülâtif hareketler de ekonomide kriz ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Bu sonuç ise sistemin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmaktadır (Bordo, 2003).

Ayarlanabilen kur sistemlerinin en önemli özelliklerinden bir tanesi de merkez bankalarının para basma işlemlerini sınırlandırabilmesidir. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, bütçe açığının finansmanındaki merkez bankası kaynağının kullanılabilmesi, enflasyon problemlerinin çözümlenmesini zorlaştırmaktadır (Kansu, 2010,25).

2.4.3.4. Kaygan Aralık

Kaygan aralık sistemi, aralık içinde dalgalanma sistemiyle benzerlik göstermektedir. Fakat sistemler arasındaki tek fark aralığın ortalama değeri sabitlenmemekte, belirsiz sürelerle ayarlanmaktadır. Bu sistem yüksek enflasyona sahip ekonomilerin uyguladıkları bir sistemdir. Ayrıca kaygan aralık sisteminde otoritelerin merkezi pariteyi süresiz sürdürmek için bir taahhüdü yoktur. Merkez kurun zaman içinde yeniden ayarlanma süresinin ve sıklığının bilinmiyor olması piyasalarda belirsizliğe neden olduğu gibi spekülasyonu da teşvik edici bir durum yaratmaktadır (Edwards ve Savastano, 1999: 6).

2.4.3.5.Sürünen Bant

“Sürünen bant kur sistemi” döviz kurlarının merkezi veya resmi bir orana yakın değerde dar bir aralık içinde değişim göstereceği ve dönemsel olarak ayarlamaların yapılacağı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu ayarlamalar, belirli periyotlar halinde yapılabilmekte veya önemli göstergelerde meydana gelen değişimlere karşılık olarak düzenlenebilmektedir. Yüksek enflasyon geçmişi olan ülkeler tarafından uygulanan bu sistemde yüksek oranda devalüasyonlara gerek duyulmadan merkezi kurda belirli ayarlamalar yapılabilmektedir (IMF, 2004; Müslümov ve diğerleri, 2002: 17-18). Döviz kuru esnekliğinin dereceleri bant genişliğinin birer fonksiyonudur ve bu bakımdan döviz kurundaki bant sisteminde, ortalama döviz kurları belirlenerek, döviz kurlarının çıkacağı “minimum ve maksimum” bant yükseklikleri tespit edilebilmektedir. Sonrasındaysa, kurların bu aralığın içerisinde dalgalanmalarına izin verilmektedir. Döviz kurlarının bant dışına çıkması durumunda ise, para otoritesi bu duruma müdahale etmektedir ve kurların bant içinde kalmasını sağlamaktadır (Campos, Torres ve Villegas, 2006:112).

2.4.3.6. Sürünen Pariteler

Sürünen parite sistemi, merkezi kurların devamlı ve sınırlı değerler içinde kullanılarak değişim yapmasına dayandırılan bir sistemdir. Bu sistemlerde döviz kuru paritenin etrafından belli birer ölçümde dalgalanabilir. Bu sistemde döviz kurları parite etrafında belirli sınırlar içerisinde dalgalanabilmektedir (Seyidoğlu, 2006, s.376). Sürünen parite sisteminde, politikaların güvenilirliğinin yüksek olmasıyla birlikte maliye ve gelir politikaları arasında bir uyumsuzluğun olması, sistemin işlemesine engel olmaktadır. Bunun yanında sermaye hareketlerinin serbest olması da bu sistemi kabul eden ekonomilerde kriz ihtimalini artırabilmektedir (Edwards ve Savastano, 1999: 7).

2.5.Döviz Kuru Oynaklığı

Bretton woods sisteminden sonra dünya ticaretinde önemli olan ülkelerin birçoğunun esnek kur sistemine geçmesi, küresel ekonomi açısından yeni bir dönemin başlamasında etkili olmuştur. “Esnek kur sistemi” ne geçilmesi ekonomistlerin ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bazı ekonomistler esnek kur sistemini kabul ederken, bazıları ise bu sistemin dünya ekonomisini olumsuz etkileyeceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Esnek kur sistemini kabul etmeyen ekonomistlere göre esnek döviz kurları sebebiyle oynaklıkta yaşanan artışlar, risk almayı sevmeyen ihracatçıların çıktı miktarında azalmaya yol açacaktır. Bu açıdan ele alındığı zaman döviz kuru oynaklığı, döviz kurunda meydana gelen beklenmedik hareketlenmelerden kaynaklı risk olarak ta tanımlanabilmektedir (Mckenzie, 1999:71). Aynı zamanda döviz kuru oynaklığı belli bir ortalama değere göre, çok yüksek artış ya da azalışların yaşanması şeklinde de ifade edilebilir. Yüksek döviz kuru oynaklığı durumunda kur riski artar ve kur oynaklığının yüksek olduğu ülkelerin yatırım kararı almaları ve uluslararası ticaret yapmaları iyice zorlaşır. Bu yüzden kur oynaklığının tahmin edilebilmesi, Merkez Bankalarının “para politikası” kararları almalarında etkili olarak, yabancı yatırımcıların uluslararası yatırım risklerini azaltmak amacıyla kullanıldığı gibi, uluslararası ticarete bulunan kuruluşların ithalat ve ihracat kararlarında da etkin rol almasını sağlamaktadır (Soytaş ve Ünal, 2010). Özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik dengeler, reel döviz kurunda yaşanan değişimlerden önemli derecede etkilenmektedir. Reel kurda yaşanan değişimler, ulusal paranın değer kazanmasına ya da değer kaybetmesine yol açarak, ülkedeki rekabet gücünün ve dolayısıyla da dış ticaret hareketlerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Yılmaz ve Kaya, 2007:70).

Kur oynaklığı harcamaları kaydırıcı bir etkiye sahip olabilmektedir. Yani kurlarda yaşanan değişme tüketicilerin yerli veya yabancı mal tercihlerinde yakinen etkili olabilmektedir. Kurların yükselmesi ithal mallarının pahalılaşmasına neden olduğu için yerli malların kullanılmasında artış sağlayacak ve ödemeler dengesinde düzeltici bir etki yapacaktır. Ancak kurlarda düşüş olması durumunda yurtiçindeki mallara olan tercih değişecek ve ödemeler dengesi bozulacaktır (Aubin ve Ruta, 2013). Bu yüzden Arize, Osang ve Slottje (2000), dış ticaret bilançosundaki dengenin sağlanabilmesi için gereksinim duyulan politikaların belirlenmesi ve planlanması açısından dış ticaret hacmi ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

2.5.1. Döviz Kuru Oynaklığının Sebepleri

Döviz kuru oynaklığının sebepleri arasında faiz oranı, enflasyon oranı ve ödemeler dengesinin daha değişken bir hal alması, bunun yanında sermayenin uluslararası hareketliği, spekülasyonlar ve teknolojik gelişmeler gibi faktörler bulunmaktadır (Ertuğrul, 2010). Döviz kuru oynaklığı, ekonomi üzerinde uluslararası ticaret, yatırım kanalları ve uluslararası sermaye akımları yoluyla etkili olmaktadır. Ödemeler dengesi ve uluslararası ticaret hacmi kurlarda meydana gelen oynaklıktan etkilenebilmektedir. Yüksek kur oynaklıkları ve uluslararası ticari işlemlerin ilişkilerinin kuramsal analizi de ilk defa Hooper ve Kohlhagen (1978) tarafından incelenmiştir. Bunun üzerine, döviz kuru oynaklığı iki sebepten dolayı uluslararası ticaretin global yapısı içinde önemli hale gelmiştir. İlk olarak ulusal devletlerin döviz kuru oynaklığının kendi para politikaları üzerindeki etkisini artan bir şekilde hissetmeleri ve ihracata dayalı büyüme stratejisi izleyen söz konusu ülkelerde, ihracatta yaşanan büyümenin ülkelerin büyümesine büyük bir teşvikte bulunmasıdır. İkinci olarak ise, uluslararası portföylerde yatırımcı paylarının gittikçe artmasıdır (Sengupa, 2002). Döviz kuru oynaklığının yüksek olması, risk almak istemeyen üreticiler için bu riski daha maliyetli bir hale getirmektedir. Bu durum ticaretin azalmasına neden olmaktadır. Bunun sebebi ise ticaretin yapıldığı zamanla ödemenin yapıldığı zaman arasında zaman farkının olması ve bu süreçte kur düzeyindeki değişmelerin öngörülebilirliğinin azalmasıdır. Bu durum şirketlerin karlılıkları için belirsizlik yaratacaktır. Bu durumda uluslararası ticaretin faydası azalacaktır. Başka bir deyişle, döviz kurlarında yaşanan değişimlerin artış göstermesi, gelecekteki döviz kurlarındaki belirsizliklere sebep olmaktadır. Böylece döviz kurlarındaki değişkenlikler risk oluşturmaktadır (Hooper ve Kohlhagen, 1978). Kur riskine

bakılarak firmaların yapacakları fiyat artışları toplam talebi azaltarak ticaretin azalmasına neden olacaktır.

Kurlarda meydana gelen değişmelerin ekonomi üzerinde güçlü etkileri bulunmaktadır (Auboin ve Ruta, 2011:3). Kurlardaki oynaklığın şirketlerin ihracatlarını nasıl etkilediğini piyasa gücü bulunmayan, sadece tek bir mal üretken rekabetçi bir firma üstünden değerlendirmesini yapacak olursak eğer, işletme üretmiş olduğu malın bütününe yabancı piyasada satmaktadır ve herhangi bir girdi ithal edememektedir. İşletme yabancı parayla ödeme yapmaktadır ve ihracat gelirini öngörölmeyen bir biçimde değişiklik gösterebilen geçerli kura dönüştürebilmektedir. İşletme üretim ölçeğinin ayarlanabilmesindeki maliyet sebebi ile kendi üretim kararlarını döviz kurlarının gerçekleşebilmesinden önce almaktadır ve böylece döviz kurunda meydana gelebilecek hareketin sebep olduğu, kendi ihracatında sağladığı karlılığın pozitif ve negatif kaymalarına karşılık olarak kendi çıktılarında değişiklik yapamamaktadır. Böyle bir durumda firma karındaki değişiklik sadece döviz kurundan kaynaklanır ve riskten dolayı firma yöneticilerinin olumsuz etkilenmesi durumunda döviz kuru oynaklığındaki artışlar, ortalama düzeyde değişiklik olmaksızın çıktıda düşüşe neden olmaktadır ve dolayısıyla riske maruz kalmamak için ihracatta da düşüş yaşanmaktadır (Cushman, 1983:43-63). Buna ilave olarak, riskten korunma eğilimi yüksek olan ihracatçı bir firma, ihracattan elde ettikleri gelirdeki azalmadan korunabilmek için daha fazla üretim yapmak isteyecektir. Bu durumda döviz kuru oynaklığında meydana gelen bir artış, ihracat gelirlerindeki beklenen marjinal faydanın artmasında etkili olacaktır. Bunlara karşılık olarak, ihracatçı bir firmanın riskten korunma eğilimleri düşükse, döviz kurlarındaki oynaklığın yüksek olması sebebi ile, ihracat gelirlerinde beklenen marjinal fayda da azalmaya neden olacağından firmalar ihracatlarında azalmaya yönelik birer politika izleyeceklerdir (Köse, Ay ve Topallı, 2008:27). Döviz kurunun ticaret üzerindeki etkisiyle ilgili olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çalışmaların bazıları döviz kurunun ticaret üzerindeki etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşırken, bazıları da negatif etkilediğı sonucuna ulaşmıştır.

Clark (1973), tarafından tam rekabet ortamlarında homojen birer mal ürettikten sonra, söz konusu malın ihracatını yapan ve iç pazara sahip olmadığı gibi yabancı girdilerinde kullanılmadığı bir firmayı ele almıştır. Firma, döviz kurlarının gerçekleştirilmesinden önce üretim kararları almakta ve üretimlerini de, döviz kurlarındaki hareketlenmelere göre değiştirememektedir. Bu durumda firma, üretim

seviyesine ve ihracatına karar verirken, döviz kuru hareketlerinden hareketle gelecekteki kar belirsizliğini dikkate almaktadır. Risk almaktan kaçınan ihracatçı firmaların, riske kayıtsız kalan firmalara göre, aynı üretimi yapmak için yüksek fiyat vermeleri gerekmektedir. Aksi durumda, riskten kaçınan firmaların arz eğrisi sola kayacak ve ihracatı azalacaktır. Ledgerwood & D’Souza (2010) ABD ekonomisinde üretilen ve ihracatı yapılan organik kimya, eczacılık, petrol ürünleri, , plastik, değerli taş ve metaller, elektrikli makineler, yolcu araçları, makine, gök ve uzay araçları ile optik ve tıbbi endüstri sektörlerinin ihracat performanslarının döviz kuru oynaklığından etkilenmesini inceleyerek, eşbütünleşme testi yapmıştır. Test sonuçlarına göre kısa ve uzun vadede en az altı sektörün yüksek döviz kuru oynaklığından olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Literatürdeki çalışmalar genellikle sanayileşmiş ülkeler üzerine yoğunlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere döviz kuru oynaklığı sanayileşmiş ülkelere göre, daha yüksek olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret haddinde daha yüksek oranda şokların yaşanması, bu ülkelerde dengeleyici maliye ve para politikasının uygulanabilirlik imkanının kısıtlı olması ile ülkelerdeki “GSYH oynaklığının” daha fazla olması, gelişmekte olan ülkelerin kredibilitesi bulunmayan para otoritelerine ve zayıf mali yapılara sahip olmasından dolayı büyük nominal şokların yaşanması ile bu ülkelerde yabancı sermaye akımının aniden durmasının söz konusu ülkelerin döviz krizleri yaşamasına yol açması, sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla dışa açık olması durumunun döviz kuru oynaklığının farklı olmasına sebep olduğu ve son olarak ta gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru oynaklığının sanayileşmiş ülkelere farklı olması, farklı döviz kurunun ve kredibilitesinin düşük sabit kur rejiminden kaynaklanması sanayileşen devletlerde döviz kurlarındaki oynaklığın gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük olmasının sebeplerindendir (Hausmann vd.2006:98-99).

Kur oynaklığında etkisi olan bir başka faktör reel gelir seviyesidir. Eğer bir ekonominin reel gelir seviyesinde artış yaşanırsa döviz arz ve talebinde değişiklikler meydana gelir. Ülkenin reel gelir seviyesinde artış olması durumunda ise yurtdışı mallara olan talep artacak ve bununla birlikte ithalat artacak, döviz talebi artacak, döviz talebinin artmasıyla da döviz kuru yükselecek ve ülke parası yabancı para karşısında değer kaybedecektir (Aysoy, 2017:49).

Bir ülkenin döviz miktarını önemli ölçüde etkileyen bir diğer faktör ise sermaye giriş ve çıkışları şeklinde gerçekleşen sermaye hareketliliğidir. Bu sebeple

“döviz kurları” ile dış ticaret arasında olan ilişki zayıflama eğilimi göstermektedir. Bundan kaynaklı olarak ta, eğer ki döviz kurlarında kısa vadeli olarak gerçekleşen değişimler söz konusuysa bu durumun temel nedeni sermaye giriş çıkışları şeklinde olan sermaye hareketliliğidir (Duygulu,1998:115). Özellikle 1970’lerden itibaren reel ekonominin yanında giderek derinleşen finansal küreselleşme ile birlikte kurun değerinin belirlenmesinde yerel-ulusal ekonomik aktörlerin gücü sınırlanmakta, daha çok uluslararası aktörlerin etkisi ön planda tutulmaktadır. Bilinenin aksine globalleşme süreci, sermaye hareketi bakımından, sermayenin etkisini, yapılarını ve sürecini önemli derecede değiştirmektedir. Bu değişim süreci, toplam sermaye hareketlerindeki artışla birlikte sermaye hareketleri içinde faiz-kur arbitrajına bağlı olarak yüksek bir reel kazanç sağlamak için bir ülkeden diğerine rahatlıkla kayabilen spekülatif bir amaçla hareket eden, kısa vadeli sermaye hareketlerinin ağırlığının zamanla artış göstermesinde etkili olmuştur. Yatırımcılar, sermaye hareketleri ile kazançlarını arttırıp, risklerini dağıtmaya olanak bulurken, sermaye akımlarının yapıldığı ülkeler de ülke sakinlerinin tüketimlerini arttırma, ekonomik büyümeyi sağlama ve yatırımları finanse etme gibi gelişmeler göstermiştir. Bu yüzden sermaye hesabının serbest bırakılması ile yatırımcının ilerleyen dönemdeki kazançlarıyla ilgili beklentisinin sınır ötesi sermaye hareketinin temel belirleyici olabilmektedir. Söz konusu beklentiler, hızlı bir biçimde değişim gösterebilir. Bu yüzden finansal sermaye hareketinin merkez bankası tarafından ana hedef ya da ara hedef politikası olarak kullanılmakta olan “döviz kuru, döviz rezervleri, enflasyon ve parasal büyüklükler” vb. değişkenleri de dalgalanmaya sebep olabilmektedir. Ayrıca para politikalarının etkinsizliğini de içeren birden fazla olumsuzluğu da yanında getirebilmektedir (Kızıldere, 2012:49).

Ekonomideki faiz oranlarıyla döviz kurları arasında önemli birer ilişki söz konusu olabilmektedir. Firmalar, karlarını maksimize edebilmek için sahip oldukları nakit varlıkları daha yüksek faiz getirileri sunan para birimi cinsinden tutmaktadırlar. Faiz oranları artış gösteren devletin para birimine olan talebi de artış göstermektedir. Bunun neticesinde faiz oranı artan ülkenin para birimi diğer para birimleri karşısında değer kazanacaktır. Yatırımcılar bir ülkedeki faizlerin artacağını ve bunun sonucunda da ülke parasının değerinde artış olacağını beklentisine girmeleri halinde kar sağlayabilmek için söz konusu ülkenin para birimini öncesinde satın almaktadırlar. Eğer bir ülkenin merkez bankasının faiz oranlarında artış yapacağı beklentisi söz

konusu ise ilgili ülke parasının talebinde artış yaşanacak ve faizlerde artış olmasa bile kısa dönemde ilgili ülkenin parası değer kazanacaktır (Karakaş, 2015:28).

Döviz kurlarında yaşanan bir değişim yurtiçi fiyatlar üzerinde etkili olarak ta dış ticaretin etkilenmesine neden olabilmektedir. Bazı durumlarda da ulusal fiyatlarda ki değişim döviz kurlarını değiştirebilmektedir. Eğer bir ülkede enflasyon oranı başka bir ülkenin enflasyon oranından daha yüksek ise, enflasyon oranı yüksek olan ülkenin ulusal parasında değer kaybı yaşanabilmektedir (Kenen ve Pack, 1994:275). Ulusal paranın değer kaybetmesi ise başlangıç olarak ithal girdiler kullanan firmaların girdi maliyetlerinin artmasına ve buna bağlı olarak üretilen malların fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. İkinci olarak ta ithal edilen mal fiyatlarının ulusal para cinsinden pahalı hale gelmesinin tüketici fiyatlarına yansımaları olmaktadır.

Döviz kurlarında yaşanan değişimler ulusal malların hem yurtiçi hem de yurt dışı talep bileşimlerinde değişime neden olarak, fiyatlara dolaylı şekilde de yansıyabilmektedir. İthal malların fiyatlarındaki artıştan dolayı, ithal ikameci mal üretim talepleri artar ve bu tip ürünlerin fiyatları yukarı doğru bir eğilim gösterir. Diğer taraftan ulusal malların dış fiyatlarındaki göreceli düşüş, ihraç ürünlerinin dış rekabetinde artışa sebep olmaktadır. Artan rekabetle birlikte ticareti yapılan ürünlerin fiyatlarında yukarı doğru bir hareketlenme meydana gelmektedir. Daha pahalı hale gelen ithalat girdileri de söz konusu ürünlerin fiyat artışlarında etkili olabilmektedir. Aynı zamanda ulusal üretim mallarına olan talep artışları, daha fazla çalışma ihtiyacını beraberinde getirerek, buna bağlı gelişen ücret artışları da fiyat artışlarına neden olmaktadır (www. Bank-banque-canada.ca.2002).

2.5.2. Döviz Kuru Oynaklığının Sonuçları

Bu kısımda, döviz kuru oynaklığının, yatırımlar, ekonomik büyüme, ödemeler bilançosu ve dış ticaret üzerindeki sonuçları hakkında kısaca bilgi verilmek istenmektedir.

2.5.2.1. Döviz Kuru Oynaklığının Yatırımlara Etkisi

Döviz kuru oynaklığı, yatırımına olan etkisiyle ampirik ve teorik literatürde araştırma konusu olabilmektedir. Döviz kurunda yaşanan belirsizlik ekstra maliyete neden olmaktadır. Bu durumda firmalar, üretimlerini en uygun şekilde düzenleme yoluna gitmektedirler. Üretimin birim maliyeti ve gelir, maliyetlerin etkisini oluşturmaktadır. Gelir etkisi simetriktir. Yurtiçi döviz kuru oynaklığının artış göstermesi, firmanın ihracatını olumsuz yönde etkileyecektir.

Yabancı döviz kuru oynaklığının artış göstermesi, yabancı firma sayılarında düşüş yaşanmasına sebep olmaktadır. “Üretimin birim maliyet etkisi” simetrik değildir. Hem yurtiçi hem de yurtdışı döviz kuru oynaklığının artış göstermesi, yabancı işletme üretiminin birim maliyetlerinin artış göstermesinde etkili olmaktadır (Lahiri ve Mesa. 2004:15). Doğrudan yabancı yatırımlar açısından bakıldığında döviz kurları önemli birer belirleyicidir. Bu yönden değerlendirildiğinde piyasası düşük ülkelerde yabancı yatırımcıların yatırım yapma olasılığı, bir ülke parasının değerinde ki düşüşle doğru orantılıdır. Parasal değeri düşük olan ülkelerdeki gelir akımları, kur riskleri ile birleştirildiğinde, sermaye akımları değerli para türünden borçlanan parasal değerleri düşük olan ülkedeki firmaların aleyhine bir durum oluşturabilmektedir. Bu bakımdan kısa dönemde döviz kurlarında meydana gelen değişiklikler, belirsizliği arttırmak ve verimliliği etkileme yoluyla, doğrudan “yabancı sermaye (DYS) akımı” üzerinde önemli derecede olumsuz bir etkinin olacağını düşünülmesine yol açmaktadır. Yine bu açıdan değerlendirildiğinde parasal değeri düşük olan ülkede, “döviz kuru” ile DYS akımı arasında zıt yönde ilişkinin olduğunu araştıran genel bir literatür bulunmaktadır (Değer ve Emsen, 2005:64).

Bir firmaya ait ürünlerin ne kadarının ihrac ve ne kadarının ithal edildiği konusu da döviz kurunun DYS üzerindeki etkisinin belirlenmesi esnasında önemle dikkate alınmalıdır. Döviz kurları, iç pazarlara yönelik üretim yapan yabancı yatırımcılar için, sadece kar ve yatırım transferinin aşamasında önemliyken, ihracata dair üretim gerçekleştiren yatırımcıların, ürünlerinin satış aşamalarında da döviz kurlarına dikkat edilmektedir (Kar ve Tatlısöz, 2008:14)

2.5.2.2. Döviz Kuru Oynaklığının Büyümeye Etkisi

İstikrarlı bir uzun vadeli ekonomik büyüme, uygun temel fiziki sermaye stokuna ilaveten uygun ticaret koşulları ve uygun döviz kuru sağlayabilmek için uygun ticaret ve döviz kuru gerektirmektedir (Kogid, Asid, Lily, Mulon ve Loganathan, 2011:7). Döviz kurlarındaki istikrarsızlıklar dış âlemle ilgili faaliyet göstermekte olan ekonomik birimleri yakından ilgilendirmiştir. Aynı zamanda söz konusu ekonomik birimlerin karar alma süreçlerini, dış ticaretlerini ve büyümeyi büyük oranda negatif yönde etkilemektedir. Döviz kurunda belirsizlik olduğunu fark eden firmalar, riskten kaçınma amacı ile hareket etmekte ve yatırım yapmak istememektedirler. Genellikle, aşırı değer kazanan veya yüksek belirlenen kur, büyümeyi aşağıdaki gibi etkisi altına almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, döviz

kurunun dengeden uzaklaşması, genellikle üreticilerin reel fiyatlarını düşürerek ticarete konu olan malları olumsuz etkileyen aşırı değerleme şeklini almıştır. Gelişmekte olan ülkelerin başlıca problemlerinden birisi olan ihracatın yabancı girdi ile gerçekleştirilmesi durumunda aşırı değerli kur, beklenenin tersine ihracata engel teşkil etmektedir ve ülkelerin rekabet edilebilirliğinin azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, ithalatta da azalma ve ülkede üretim güclüğü yaşanabilmektedir. Tarım ve endüstri lobisinin gümrük vergilerinde artış talep etmesi ile ithal edilebilen mal seviyesi düşmekte ve zamanla ülke dışa kapalı bir hale gelmektedir. Bu durum, büyüme üstünde negatif bir etki yapmaktadır. Kurların yükseltilmesine bağlı olarak verimlilik, gerekenden düşük kalmakta ve bundan dolayı ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Kurdaki aşırı değerlenme, devalüasyon beklentisi oluşmasına neden olacağı için yabancı sermayenin ülke finansal piyasalarını terk etmesine neden olabilecek, yatırımlara yönlendirilebilecek ve finansal değerlerde azalma olacaktır. Böyle bir durumda hükümetler, döviz kurlarını müdahaleyle değiştirebilmektedir (Shatz ve Tarr, 2000:6-7).

2.5.2.3. Döviz Kuru Oynaklığı, Ödemeler Bilançosu Etkisi

Döviz kurunda yaşanan bir değişiklik, ülke parasının görelî değerini değiştirerek, yurtiçi/yurtdışı görelî fiyat yapısını etkilemektedir. Böylece yurtiçi ve yurtdışı mallara yapılan harcamanın yapısı değişmektedir. Bu nedenle, döviz kuru değişikliklerinin cari işlemler dengesi üzerindeki rolü oldukça önemlidir. Döviz kuru değişimleri, ihracat veya ithalat sektörleri yararına gelişen fiyat avantajından kimlerin ne ölçüde faydalandığını ve kur politikasının dış denge üzerindeki etkilerini gösterebildiği için ülke ekonomileri açısından önem arz etmektedir (Srinivasan ve Bhagwati, 1980).

Marshall-Lerner Koşulu'nun geçerli olduğu varsayıldığında, esnek döviz kuru sisteminde döviz talebinde yaşanan bir artış sonucunda döviz kuru değer kazanacaktır. Bu durum, yabancı malların ulusal para karşısında görelî olarak daha pahalı hale gelmesine neden olacaktır. Böylece, tüketicilerin ithal mallara olan talepleri azalacak ve söz konusu malların yerli alternatiflerine olan talepleri artacaktır. Döviz kurunun değerindeki artışla birlikte ihraç malları da görelî olarak ucuzlayacaktır. Bu durumda yabancıların harcamaları kendi mallarından daha ucuz olan ithal mallara doğru kayacaktır. Böylece, ithalatta azalma olurken, ihracat artacak ve cari işlemler dengesinde gelişme gözlenecektir. Döviz kurunun değer kaybı yaşadığı bir durumda ise, ithal malları görelî olarak ucuzlarken, ihraç malların

fiyatlarında görece olarak artış olacaktır. Bu durumda ithalatta artış olurken, ihracatta azalma yaşanacak ve cari işlemler dengesinde bozulma gözlenecektir. Kısacası döviz kuru değerinde artış olması, cari işlem giderlerinin azalması yönünde bir etki yaparken, döviz kuru değerinde düşüş olması, cari işlem gelirlerinde azaltıcı yönde bir etki göstermektedir. Esnek döviz kuru sistemini kabul eden ülkelerde, istikrarlı döviz piyasası koşulları altında, dış açığa neden olan faktörlerdeki değişikliklere göre, döviz kurunda değişme meydana gelmekte ve dış açıklar kendi kendini giderici yeterlikte olmaktadır (Ünsal, 2004:427).

Ticaret ve döviz kuru sistemindeki serbestleşme, gelişmekte olan ülkeleri dış ticarete aşırı bağımlı hale getirmiştir. Bu durum söz konusu ülkelerde dış açık sorunlarını beraberinde getirmiş ve ülkelerin dış açıklardan negatif yönde etkilenmelerine neden olmuştur. 1990’larda hızlanmaya başlanan küreselleşme eğilimiyle birlikte esnek döviz kuru sisteminin döviz kuru belirsizliğini arttırdığına dair iddialar ortaya atılmış ve döviz kuru değişkenliğinin uluslararası ticaret hacmi üzerindeki etkileri hem teorik hem de uygulamalı olarak araştırılmıştır (Hook ve Boon, 2000:2).

2.5.2.4. Döviz Kuru Oynaklığının Dış Ticarete Etkisi

Bretton Woods sisteminin yıkılmasıyla birlikte esnek kur sistemine geçilmesi, dış ticaret ve kur etkileşimini arttırmıştır. Kur hareketliliği, yalnızca döviz piyasasını değil, bununla birlikte dış ticareti de yakından ilgilendirmektedir. Kurdaki dalgalanmaların ticaret hacmini düşüreceği fikri genel kabul görmektedir. Düşük kur politikasının izlenmesi, dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için gerekmektedir. Düşük kur ile döviz cinsinden ithalat fiyatlarında düşüş yaşanırken, ihracat gelirleri de azalabilmektedir. Bu olay ülkelerin ihracat durumlarının kötüleşmesine neden olurken, ithalatı daha ucuz hale getirebilmektedir. Risk almak istemeyen ihracat ve ithalat yapan bir firmanın incelendiği bir modelde, döviz kuru oynaklığındaki artışın, firmaların gelecekteki karlılığıyla ilgili olarak belirsizlik yaratacağı varsayılmıştır. Söz konusu belirsizliğin artmasıyla, ihracat arzı ve ithalat talebinde azalma yaşanacak ve buna bağlı olarak, kur oynaklığı ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin negatif olduğu kabul edilecektir (Hodge, 2005:5).

2.6. Döviz Kuru Değişmelerini Açıklayan Teoriler

Kur değişimleri, 1970’li yıllara kadar uluslararası sermaye hareketlerinin sınırlı olmasının da etkisiyle, dış ticaret kullanılarak, uzun dönemdeki değerleri tahmin etmeye yarayan teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonraki yıllarda ise

uluslararası değişiklikler ülkelerin uygun döviz kuru seçiminde değişkenlik göstermiştir. Merkez bankalarının döviz kurlarını belirleme gücü ortadan kaybolduğu için ülkeler esnek döviz kuru sistemine geçmiştir.  lkeler, finans piyasaları üzerindeki kısıtlamaları kaldırmış ve uluslararası sermaye akımlarını serbestleştirmişlerdir. Bu gelişme, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin hızlanmasında etkili olduğundan dolayı sermaye akımlarının hacminde artışlar görülmektedir. Böylelikle  lkeler üretimde uzmanlaşmaya gittikçe daha zor ürettikleri ya da üretemedikleri ürünleri dışarıdan talep etmeye başlarlar ve dış ticarete artışlar meydana gelir. Böylelikle döviz yoğun olarak kullanılmaya başlanır.

 lkeler arasında döviz kurlarının belirlenmesinde kullanılan teoriler, bulundukları dönemin ekonomik özelliklerine dayanarak ortaya konulmuştur. Bu teoriler ülkelerin ekonomilerinde yaşanan değişikliklere göre zaman içerisinde ya geçerliliklerini yitirir ya da eksik olan yönleri giderilerek iyileştirilmiştir. Döviz kurlarının belirlenmesine yönelik teoriler, dış ticaret akımları yaklaşımı, satın alma gücü paritesi, parasalcı yaklaşım ve portfolyo dengesi yaklaşımı başlıkları altında incelenmiştir.

2.6.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı

Döviz kurundaki değişimleri açıklayan yaklaşımların başında dış ticaret akımları yaklaşımı gelmektedir. Bu akıma göre, bir ülkenin ihracatı ve ithalatı, o ülkenin parasının değerini belirlemektedir. Dış ticaret dengesi meydana gelirken, ithalatın ihracattan büyük olması dış ticaret açığına, ihracatın ithalattan büyük olması ise dış ticaret fazlasına neden olmaktadır. İthalat > ihracat olması durumunda ulusal para değer kaybetmekte; ihracat > ithalat olması durumunda ise ulusal para değer kazanmaktadır. Dış ticaret akımları yaklaşımında, ülkelerin ihracat ve ithalatlarını etkileyen tüm faktörler döviz kurlarını da etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, ithalat ve ihracatı etkileyen yerli ve yabancı malların nispi fiyatları, i ve dış ekonomilerdeki reel gelir artışları, faktör stokundaki artışlar, tüketicici tercihlerinin yerli ve yabancı mallara doğru kayması, teknolojik gelişme gibi birçok değişken döviz kurlarının belirlenmesinde oldukça etkilidir (Seyidoğlu, 2006, s.419).

Dış ticaret akımları yaklaşımı, döviz kurlarının açıklanmasında uluslararası mal ve hizmet talebini vurguladığı gibi,  demeler dengesi açıklarını azaltan devalüasyonların rolünü de vurgulamaktadır. Sabit kur sisteminin uygulandığı ülkelerde,  demeler dengesi açığı sürekli hale geldiğinde, bu ülkelerdeki siyasi otoritelerin devalüasyon kararları, kendi ülkelerindeki paranın değerini düşürerek,

döviz kurlarının değişmesini sağlamaktadırlar. Bunun sonucunda ulusal paranın değeri düşerek, ithal malları yurt içinde pahalı hale gelir ve ihraç mallarının dış değeri ucuzlar. Bu durum, ödemeler dengesi açığının kapatılmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte söz konusu yaklaşım, dış dünyaya göre daha hızlı büyüme gösteren bir ülkede yapılan harcamaların yerli mallardan yabancı mallara kayacağını ve ülkenin ulusal parasında değer kaybı yaşanacağını öne sürmektedir (Öztürk ve Bayraktar, 2010:161).

2.6.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı

Döviz kurundaki değişimi açıklayan bir diğer yaklaşım olan satın alma gücü paritesi, iki ülkenin fiyatlar genel düzeyi ile nominal döviz kuru arasında bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (Cuddington ve Liang, 2000:753-757). Yani satın alma gücü paritesi (SGP), herhangi iki ülkenin para birimleri arasındaki nominal döviz kuru oranının söz konusu ülkeler arasında toplam fiyat seviyeleri oranına eşit olması ve nominal döviz kurunun hem iç hem de dış fiyat düzeylerinin oranının çarpımı ile elde edilen reel döviz kurunun ortaya çıkarılmasında kullanılması şeklinde ifade edilmektedir (Sarno; Taylor, 2003:52). Satın alma gücü paritesi, tek fiyat kanunundan faydalanılarak elde edilir. Tek fiyat kanunu, aynı malın farklı ülkelerdeki fiyatlarının, bu malın serbest ticarete konu olduğu ve taşıma maliyetlerinin, arbitraj için sabit yatırımların, tarifelerin ve ticaret akımı üzerinde başka engellerin olmadığı olasılığı altında birbirlerine eşit olması gerektiğini ifade etmektedir (Marrewiks, 2007:427). Satın alma gücü paritesi (SGP), tek fiyat kanununda olduğu gibi tek bir malı değil, tüm mal piyasalarını dikkate aldığı gibi, iki ülke para birimi arasındaki döviz kurunun, ülkelerin fiyat seviyelerinin oranına eşit olduğunu göstermektedir. Herhangi bir ülkenin ulusal para biriminin yurtiçi satın alma gücü, o ülkenin fiyatlar genel seviyesine yansımaktadır. Bundan dolayı, SGP teorisi, para biriminin yurt içi satın alma gücündeki düşüşün, döviz piyasasında para biriminin orantılı olarak değer kaybı ile ilişkili olabileceğini ileri sürmektedir. Tam tersi durumda ise, para biriminin yurtiçi satın alma gücünde ki artışın, orantılı olarak dövizin değerlenmesiyle ilişkili olabileceği belirtilmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2003:389-390). Satın alma gücü paritesi, döviz kuru analizinde fayda sağlayan ve reel döviz kuru kavramı ile yakından ilgili olan bir araç olarak kabul edilmiştir. İki ülkenin para birimleri arasında ki Satın alma gücü paritesi, belirli bir mal ve hizmet sepetinin her iki ülke için aynı maliyette olmasını sağlayan nominal döviz kurudur (Krugman ve Wells, 2010:510) .

Mutlak satın alma gücü paritesi, satın alma gücü paritesinin bir diğer yaklaşımı olarak ifade edilir ve bu parite, farklı ülkelere ait tüm ürün gruplarının fiyatlarının cari döviz kuru üzerinden diğer ülke paralarına çevrildiğinde tüm ürünlerin fiyatlarının aynı olması gerektiğini kabul etmektedir. Tüm ülkelerde tam olarak eşleşmesi mümkün olan fiyat endekslerinin bulunmasındaki zorluk, mutlak satın alma gücü paritesinin yetersizliği olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin tamamında fiyat endeksleri kapsamında değerlendirilen mallar ve malların ağırlıklarının farklı olması, tüm ülkelerde üretimi yapılan mallar arasında da ciddi düzeyde kalite farklılıklarının ortaya çıkması, mutlak satın alma gücü paritesinde ki bir diğer yetersizliği olarak görülmektedir.

P_i , yurt içi fiyat endeksi; P_d , yurt dışı fiyat endeksi ve S , döviz kuru olarak gösterilecek olursa mutlak satın alma gücü paritesi denklemi $P_i = s \times P_d$ olarak ifade edilmektedir. Yani formüle göre, iki ülkenin fiyatlar genel düzeyleri, aynı para birimiyle ifade edildiğinde eşit olmalıdır.

Göreceli satın alma gücü paritesi ise malların fiyatları ve döviz kurlarındaki göreceli değişimlerin dikkate alınması olarak tanımlanır. Döviz kurundaki artışın enflasyon oranlarındaki artışa bağlı olarak artması beklendiği için ülke paralarının değeri ile enflasyon oranları arasında ilişki ters yönlüdür.

Başlangıç yılını “0, sonunu 1, fiyat artışını (enflasyon oranlarını) f , ABD’yi A ve Türkiye’yi T ile ifade edecek olursak, dönem sonunda doların TL kurunda beklenen değişimi $\frac{S_1 - S_0}{S_0} = f_T - f_A$ denklemden gibi ifade edilir. Denklem sağ yanı iç ve dış enflasyon oranları farkını sol yanı ise dönem sonunda dönem başına göre kurlardaki değişim oranını gösterir (Seyidoğlu, 2006:381-441; Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2014:461). ”

2.6.3. Parasal Yaklaşım

Robert Mundell, Harry Johnson ve Jacob Frenkel gibi Chicago Üniversitesi profesörleri tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşım modeliyle, 1973 yılında dalgalı kur sistemine geçilmesinden sonra, döviz kurlarında yaşanan değişimlerin, uygulanan para politikasıyla yakından ilişkili olmasından kaynaklı olarak, döviz kurlarının para politikasındaki değişimlere nasıl cevap vereceği incelenmiştir (Bulut, 2005:130; Seyidoğlu, 2006:446). Parasalcı yaklaşım modeline göre, döviz kuru, yabancı ülke parasının ulusal para cinsinden fiyatını ifade etmektedir. Döviz kurlarında meydana gelen değişim de para talebi ve para arzı arasında dengesizliğe

neden olacak gelişmelerin bir sonucudur (Macdonald, 1988:29-30). Bu durumda, parasalcı yaklaşım, dış dengenin sağlandığı mekanizmanın açıklamasını amaçlamaktadır. Arz edilen para miktarının, talep edilen para miktarından fazla olması durumunda, paranın döviz piyasasında değeri düşer. Tam tersi durumda ise, paranın döviz piyasasındaki değeri yükselir. Bu yaklaşıma göre aynı zamanda, talebi belirleyen faktörler sabit kalırken, para stokundaki bir artış ve artış sonucu genişleyen para arzı, halkın elinde tutmak istediklerinden daha fazla para hacmine neden olur. Bu fazla paranın bir kısmı yerli ve yabancı mal ve hizmetlere harcanmakta, kalan kısmı ise yerli ve yabancı menkul değerlere yatırılarak faiz getirisi elde etmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı para arzındaki artış, hem yabancı mal ve hizmet ithalini, hem de sermaye ihracı aracılığıyla döviz talebini arttırmıştır. Cari işlemler ve sermaye bilançosundan kaynaklı bu talep artışları, cari döviz kurunda yükselişe, yani ulusal para değer kaybına yol açmaktadır (Seyidoğlu, 2006:159-386).

Parasal yaklaşımda, döviz kurları belirlenirken sadece arz ve talep dengesi değil, geleceğe ait beklentiler de dikkate alınmaktadır. Etkin piyasa şartları altında beklentiler, faiz oranlarını etkileyebilmektedir. Örnek olarak, parasal genişlemenin hız kazanacağına yönelik spekülasyon bir beklenti, faiz oranlarının söz konusu beklentilere uyumlu olarak düşmesine neden olabilmektedir (Krueger,1983:96-100).

2.6.4. Portföy Dengesi Yaklaşımı

Portföy dengesi yaklaşımı, döviz kurlarında görülen günlük dalgalanmaların, menkul değerlerin arz ve talebindeki değişimlerle açıklanmaya çalışıldığı bir teoridir (Pentecost, 1993:151). Bu yaklaşıma göre, yerli ve yabancı varlıkların değiştirilmesinde, değiştirme işleminin neden olduğu bir maliyete katlanması gerekmektedir. Bu durumda yerli ve yabancı varlıklar arasında tam ikame edilmeyen varlıklar olduğu varsayılmaktadır (Baillie ve McMahon, 1990: 80). Tam ikame edilmeyen varlıklar olduğu varsayımı altında döviz kuru, varlık piyasalarının temizlenmesinde etkili olan belirleyicilerden biri olmasının yanında varlık piyasalarında faiz oranı gibi diğer varlık fiyatlarıyla birlikte belirlenmektedir (Moosa ve Bhatti, 2010). Varlık miktarlarında ortaya çıkan nispi değişim, nispi getirilerinde değişimine neden olacaktır. Bir örnekle açıklanacak olursa, doların desteklendiği artırılmış müdahale işleminde yabancı varlıkların arz miktarı nispi olarak arttığında, portföy dengesi teorisi, yatırımcıların miktarında artış görülen varlıkları ellerinde bulundurmamak için getiri talebini artıracak ve bu durumun yabancı paranın değerinin

düşmesine neden olacağını öngörmektedir (Dominguez ve Frankel, 1993a). Yani, getiri oranı yüksek menkul kıymetler öncelikli olarak seçilmek istenirse de beklenen getirisi yüksek olan menkul kıymetlerin risk oranı da yüksektir. Likidite farklılıkları, siyasal risk, vergi yasaları, kur riski ya da ödenmeme riskinin olması yerli ve yabancı varlıkların ortak para biriminden ifade edilen getirilerinin, her zaman eşit olmadığını gösteren nedenlerdir (Kibritçioğlu, 1996:136).

Parasal yaklaşımın riske karşı yansız olması portföy dengesi yaklaşımı ve parasal yaklaşımı arasındaki en önemli farktır. Parasal yaklaşımın döviz kuru beklentileri konusunda yetersiz kalması, portföy yaklaşımı ile ortadan kaldırılmıştır. Döviz kuru riskini azaltmak için farklı paralar ile portföy oluştururken, diğer taraftan uluslararası yatırımcılar da risk getiri faktörüne istinaden para dışı finansal varlık bulundurmamak istemektedir (Bulut, 2005:150). Bu nedenle portföy dengesi yaklaşımında yatırımcılar döviz kuru riskini minimize etmek için portföylerini belirli bir risk primine ve beklenen getiri oranına göre yurtiçi ve yabancı varlıklara bağlarlar (Baillie ve McMahon, 1994, s. 81).

Bir örnekle döviz kurlarının oluşumunda portföy dengesi yaklaşımının işleyişini açıklayacak olursak, ele alınan ülkede, merkez bankasının devlet tahvili satışına giriştiği varsayılacak olursa, bu durumda halk parasal fonlarını kullanarak tahvillerin bedelini ödediği için para arzında azalma olur. Böylelikle tahvil fiyatlarında düşüş ve ulusal faiz oranında yükseliş meydana gelir. Yurtiçi faiz oranlarındaki yükselişle birlikte ulusal yatırımcılar, portföylerinde daha düşük oranda yabancı tahvil ve daha yüksek oranda yerli tahvil bulundurmaya yönelir. Böyle bir durumda yatırımcılar yabancı tahvil satar ve yerli tahvil satın alır. Yabancı yatırımcılar açısından da durum aynıdır. Portföylerinde kendi tahvillerinin ve ulusal para fonlarının payını azaltarak, faiz oranı yüksek olan ülkeye ait tahvillerin payını artırmayı tercih ederler (Seyidoğlu, 2006, s.454).

2.8. Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar mevcut kur rejimleri ve politikaları üzerine yapılan incelemelerde sabit kur rejimi uygulamalarının ağırlıkta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de döviz kuru rejim ve politikalarında zaman içerisinde farklı uygulamalara gidilmiştir. Bazı dönemlerde kontrollü kur rejimleri uygulanırken, bazı dönemlerde serbest rejimler benimsenmiştir. Cumhuriyetten sonra

1950 yılına kadar İngiliz sterlini, sonrasında ise, ABD doları örnek para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

1923-1929 dönemi, döviz, altın ve menkul kıymetler borsasının etkin olduğu yıllar olmakta ve bu dönemde döviz çek ve senetleri borsada işlem görmektedir. Yine bu dönem, serbest döviz kuru uygulaması özelliklerini yansıtmaktadır. Söz konusu dönemde, TL Sterlin'e bağlı dalgalanmaya bırakılmış ve her çeşit kambiyo serbestliği sağlanmıştır. Fakat 1929 yılındaki ekonomik buhran ile birlikte TL, Sterlin karşısında hızla değer kaybetmiş ve Mart 1929'da 1 Sterlin=0.888 kuruş olurken, Aralık 1929'da 1 Sterlin=1.125 kuruşa yükseltilmiştir. Liberal, dışa açık politikalarının yurtiçi ekonomisinde zaman içinde birtakım dezavantajları ortaya çıkmıştır. Dışa açık ekonomilerin dezavantajlarından biri, dış dünya ile bütünleştikçe yurtiçi ekonomiye hükümetlerin müdahale araçlarında azalma olmasıdır. Diğer dezavantajı ise küresel piyasalardaki istikrarsızlık ve durgunluğun iç piyasaları etkilemesidir (Kazgan, 2012:3). 1930'lu yıllarda uygulanan para politikalarındaki asıl amaç, döviz kurlarında ve fiyatlarda istikrarı sağlamak ve bu amaca yönelik uygulanan sıkı para ve maliye politikaları ile para arzı artışlarını önlenmiş, ancak fiyatlarda ciddi bir artış görülmemiştir (Primoğlu, 1991:194-195). Hükümetin ikinci dünya savaşı öncesinden başlayarak uygulamış olduğu kambiyo politikası kapsamında, TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri yüksek tutulmaya çalışılmış, 1939 yılında TL'nin serbest piyasada oluşan primli kurları resmileştirilmiş ve 1941 yılında da ikili kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır (Şanlı, 1986:150-156). 1931-1946 yıllarını kapsayan 15 yıl süresince neredeyse Türk parasının değerine dokunulmamış olmasından dolayı dönem hükümeti, ulusal paraya gerçek değerinin verilmesi gerektiği düşüncesiyle, iç ve dış fiyatlar arasındaki farkı ortadan kaldırmayı amaç edinmişti. Böylelikle, dış ticaretteki yapay önlemlerin kaldırılarak dış ticaretin canlanması ve üretimin çoğaltılması amaçlanmıştır (Çelebi, 2011:59). Savaş riskinden dolayı savunma harcamalarına bağlı olarak, bu dönemde emisyon hacmi yılda ortalama %31,6 artmış ve 1944 yılında 94,1 milyon TL'ye ulaşmıştır. Kredi hacmindeki artış ise 200 milyon TL'den iki kat daha fazla olmuş ve 600 milyon'a yükselmiştir. Bu dönemde kalkınma hızı negatif olmuş ve ülkenin milli geliri toplam %31 oranında gerilemiştir. Söz konusu dönemde bütçe fazlalıkları öngörüldüğü ve istenilen orandan daha yüksek fazlalıklara ulaşıldığı halde, emisyon hacminin bu kadar artması bütünüyle gevşek para politikasının bir göstergesi olmaktadır (Eren, 1999:154).

1953 yılına kadar uygulanan politikalar ve borçlanma gereksinimi kronik enflasyonun oluşmasına neden olmuştur. 1953 yılından itibaren enflasyonist bir sürecin yaşanıyor olması ve bununla birlikte uygulanan kur politikalarına rağmen düşürülemeyen dış ticaret açıkları, ithalat yasakları ve lisanslamasıyla sonuçlanmış ve ülke içi büyüme yavaşlamıştır. 1958 yılında IMF ile yapılan anlaşma ve tarım rekoltesi ve ihracattaki iyileşme sonucunda 1960'dan itibaren hızlı bir büyüme süreci yaşanmaya başlanmıştır. 1960'ların sonuna doğru enflasyonun çift hanelerde olması ve dış ticaretin azlığı, nominal döviz kurunun sabitlenerek aşırı değerli kur uygulamasına geri dönülmesi ile neticelenmiştir. İthalatın sınırlandırılmasıyla büyüme yeniden yavaşlamıştır (Bakkalcı ve Arın, 2013:58). 1970-1980 yıllarında Türkiye'de dış ticaret açıkları yaşanmış ve yaşanan problem karşısında yürütülen tek politika aracı ise devalüasyon olmuştur. Nedeni ise, ekonomiyi üretir hale getirebilmek için ihtiyaç duyulan kaynaklar tükenmiş ve ihracatı teşvik politikaları ile dış ticaret açıklarının azaltılması mümkün olamamıştır.

Dünyadaki ekonomik eğilimlere paralel olarak, 1980'li yıllara kadar gelişmekte olan ülke grubunda yer alan Türkiye'de kontrollü ve katı bir kur rejimi uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye, daha gerçekçi ve esnek bir kur rejimine geçme kararı almış ve ihracata dayalı dışa açık ekonomi politikası izleyerek, bu politika değişikliğine bağlı çeşitli döviz kuru politikaları uygulamıştır. Bu durumda TL yabancı paralar karşısında yaklaşık %50 civarında devalüe edilmiş ve 1981 yılından itibaren de günlük ayarlamalarla TL dolar karşısında değer kaybı yaşamıştır (Uygur, 1994; Yılmaz ve Tekgül, 2019.). 1989 yılında Türkiye'de tam konvertibilite sonrası dönemde yabancı sermaye hareketlerinin de serbest bırakılması ile döviz kurları daha da önem kazanmıştır. Sermaye hareketlerindeki bu değişim yapısal bir bozulmayı da beraberinde getirmiştir (Boratav, 2016:187-188).

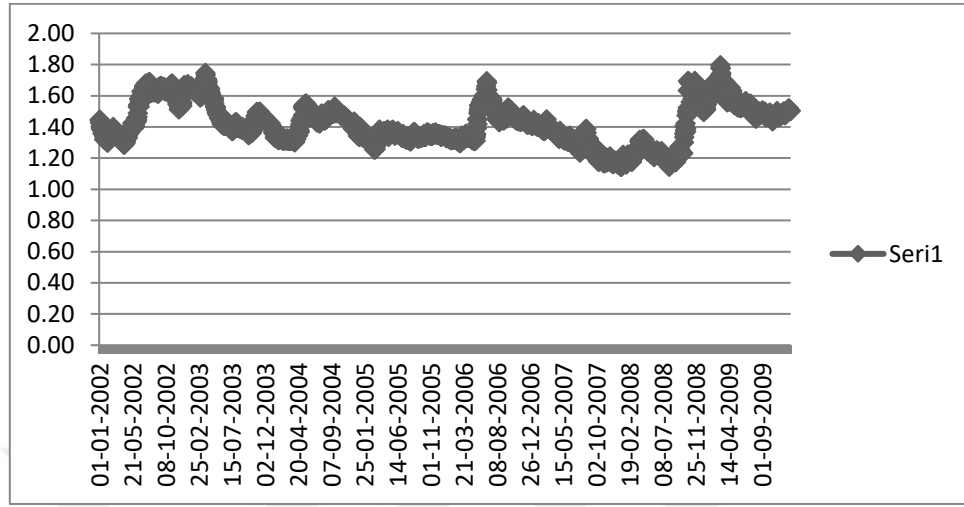
Yıllar itibariyle incelenecek olursa, 1980-1989 dönemi, Türkiye için sık sık devalüasyonların yapıldığı sabit kur sisteminin, 1980-1999 dönemi kontrollü serbest kur sisteminin ve 2000-2001 dönemi ise günlük artışların belirlendiği sabit kur sisteminin uygulandığı bir dönem olmuştur. 2001 yılının ikinci yarısından günümüze kadar, TCMB müdahalelerinin kısıtlandırıldığı bir serbest kur sistemi uygulanmaktadır. Dış ticarete avantaj sağlamak için kullanılan döviz kuru 1980-2001 döneminde kısmen, 2001 sonrasında ise tam anlamıyla ihracata dayalı bir modeli uygulamasının başlandığı söylenebilir (Barışık ve Demircioğlu, 2006). 2002 yılından itibaren Merkez Bankası tarafından ilan edilen yıllık para ve kur politikaları

duyurularında ifade edildiği gibi, 2002-2010 yılları arası dönemde, dalgalı döviz kuru sistemi uygulaması sürdürülmektedir. Merkez Bankası müdahaleleri, en alt seviyede tutularak, sadece aşırı dalgalanmalara müdahale söz konusudur. 2008 yılının ikinci yarısına gelindiğinde meydana gelen dünya küresel krizi, Türkiye’de uygulanan “yüksek faiz, düşük kur” politikası nedeniyle, temel olarak reel sektörü ve tüketici kesimini etkilemiştir. Yüksek faiz politikası ile izlenen düşük kur politikası, Türkiye’yi yabancı yatırımcılar için çekici bir yatırım piyasası haline getirmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye’nin 2002 yılından itibaren uygulamış olduğu “yüksek faiz, düşük kur” politikası nedeniyle, ekonomik dengelerini küresel gelişmelerden etkilenir hale getirmiştir. Bu durumda, Türkiye’ye gelen yabancı sermayede oluşabilecek bir azalma, Türkiye’nin ödemeler dengesini bozarken, düşük kur politikası sebebiyle azalan ihracat sonucu, üretim olumsuz yönde etkilenmekte ve dış ticaret bilançosundaki açıklar daha fazla büyümektedir. (Eken, 2009).

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerin karşılaşılabileceği iç ve dış şokların olumsuz etkilerinin giderilmesinde ülkeye duyulan güvenin artırılmasında TCMB’ nin güçlü döviz rezervleri büyük rol oynamaktadır. Bu sebeple TCMB döviz rezervlerini arttırmaya yönelik “rezerv biriktirme amaçlı döviz alım ihaleleri” yapmıştır. TCMB, döviz piyasasındaki arz ve talep koşullarında ki etkinin düşük olması için döviz alımlarını 1 Nisan 2002 itibariyle kuralları önceden açıklanmış döviz alım ihaleleri ile gerçekleştirmiştir. 2005 yılı itibariyle de yıllık ihale programları açıklamış ve 2008 yılı küresel krizde görüldüğü gibi döviz likiditesinde olağanüstü farklılaşmalar yaşanmadığı sürece de bu programlarda bir değişikliğe gitmemiştir (TCMB, 2009). TCMB açmış olduğu döviz ihaleleriyle, önceden duyurulan miktarlarda döviz alım satım işlemi gerçekleştirmiş ve piyasanın koşullarına bağlı olarak ta bazı durumlarda doğrudan müdahalede bulunmuştur.

2002- 2009 dönemine ait Türkiye’nin dolar kurunun seyrine bakıldığında yüksek bir belirsizlik durumunun olduğu görülmektedir. Dalgalı kura geçilmesiyle birlikte 8 yıllık zaman zarfında dört kez yüksek oranda dalgalanma meydana gelmiştir. Her ne kadar Merkez Bankası müdahale etmiş olsa da kurdaki oynaklık oldukça yüksektir. 2002-2009 yılları arasında 1,15-1,80 düzeylerinde dalgalanan döviz kuru, Merkez Bankası müdahalelerine karşın küresel risk iştahı altında meydana gelen hızlı iniş çıkışlarla geniş bir düzeyde dalgalanma yaşamıştır (Yakupoglu 2010:47-52).

Merkez Bankası USD Alış Kuru

Şekil 5:2002-2009 Türkiye’deki Dolar Kuru Hareketleri

Kaynak:<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/>

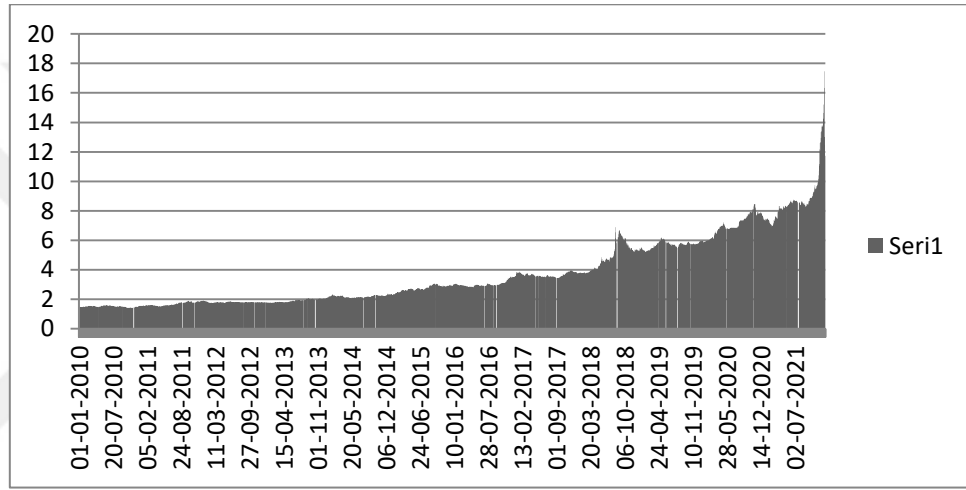
2001 krizi sonrasında Türkiye, sabit kur rejimi ve parasal hedefleme ile sabit faiz uygulamasını bırakmış ve Şubat 2001 itibariyle dalgalı kur rejimine ve parasal hedeflemeye geçmiştir. 2002 sonrasında esnek kur rejiminin yanında örtük enflasyon hedeflemesi, 2006 sonrasında ise dalgalı kur rejimi ve enflasyon hedeflemesi uygulanmıştır. 2002-2009 yıllarında Türkiye ekonomisi kurtarılan bankalar tarafından bırakılan yüksek oranda kamu borcu, yüksek dolarizasyon ve enflasyonda artış yaşanmıştır (Özer, 2011:14-41).

2010 yılı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, bankaların TL olarak yatırmak zorunda oldukları zorunlu karşılıkların %60’ ına kadarki bölümünü döviz ya da altın olarak yatırmalarına izin vermektedir. Bankalar için bu durum zorunluluk değil bir alternatiftir. Bankalar açısından bu uygulama yoluyla TL likiditesi artırılmaktadır. Günlük işlemlerini çoğunlukla TL ile yapan bankalar açısından TL fonlama maliyetinde de düşüş olmaktadır. Bu uygulamanın TCMB açısından, döviz rezervlerinin arttırılması ve bankalar tarafından getirilen dövizlerin TCMB ‘de toplanması sonucunda para ikamesi etkisinin düşürülmesi gibi yararları olduğu görülmektedir (Eğilmez, 2012).

Türkiye’de 8 Şubat 2012’ de 1 dolar 1, 74 TL’ye kadar gerilemiştir. Türk lirası sıcak para girişinin devam etmesinin etkisiyle dolar başta olmak üzere döviz sepeti karşısında önemli derecede değer kazanmıştır. Küresel ekonomik kriz sonrasında oluşan likidite fazlası, sıcak para akımlarında Türkiye’yi başlıca adreslerden biri haline getirmiştir. TL ‘de dolara karşı reel değerlenme %12 dolaylarında olmuştur. 2001 yılında dalgalı kur rejimine geçilmesiyle 12 yıl boyunca 2 TL’nin altında seyreden dolar 2013 yılında 2 TL’yi aşmıştır. 2013 yılının başında 1,70-1,80 TL aralığında olan dolar kuru, Mayıs ayında İstanbul gezi parkında başlayan ve tüm Türkiye’ye yayılan hükümet karşıtı eylemlerle yükselişe geçmiştir. 23 Ağustos 2013’te 1 dolar 2 TL seviyesini görmüştür. Doların yükselişinde aynı zamanda ABD Merkez Bankasının (FED) varlık alımlarının hızını yaz boyunca azaltabileceği yönündeki açıklaması da etkili olmuştur. FED’in para musluklarını kısacağı korkusu piyasaları diken üstünde tutmaya devam etmiş ve bu endişe gelişmekte olan piyasalardan kaçışı da tetiklemiştir. Diğer gelişmekte olan ülke para birimlerinde olduğu gibi TL de bu durumdan etkilenmiştir. Merkez Bankasının kurda yaşanan artış öncesi 8 milyar dolara yakın döviz satışı da doları frenlemeye yetmemiştir. 17 Aralık 2014 yılında da 1 dolar 2,37 TL civarında olmuştur. 7 Haziran 2015 yılında ise yapılan genel seçimler öncesi ve sonrasında siyasette gerilimin yükselmesi doların artmasına yol açmış ve 20 Ağustos’ta 1 dolar 3 TL olmuştur. 15 Temmuz 2016 yılındaki askeri darbe girişimi de kurda artışa neden olmuş ve siyasi belirsizlikten etkilenen uluslararası piyasalarda darbe girişimi haberleriyle doları 5 Aralık 2016’da 3,54 TL’ye yükseltmiştir. 15 Temmuz sonrasında hükümetin açıklamalarıyla kur tekrardan 3 TL seviyesinin altına düşmüş, ancak ekonomide cari açık sorunu ve yeniden çift haneleri gören enflasyonun yanı sıra hükümetin darbe girişimi sonrasında olağanüstü hâl ilan ederek tasfiye sürecine başlaması da piyasaları tekrardan belirsizliğe sürüklemiş ve yabancı yatırımcıları Türkiye’den uzaklaştırmıştır. 2017 yılında dolar 3-4 aralığında seyretmiş ve 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlerin ardından 5 TL sınırını aşmıştır. Seçim öncesinde 23 Mayıs’ta döviz kurunda yaşanan ani yükseliş karşısında toplanan Merkez Bankası Para Kurulu, faiz artırımına gitmiştir. Kurda görülen ani yükseliş, ekonomik dengeleri etkileyerek enflasyonun yıllar sonra ilk kez %20’nin üzerine çıkmasına neden olmuştur. 9 Mayıs 2019 da 1 dolar 6, 24 olmuş, 6 Kasım 2020 de ise 1 dolar 8, 58 seviyesine yükselmiştir. Merkez Bankası ve kamu bankaları TL 2nin korunması için piyasaya döviz sürmeye devam etmiştir. 2019’dan itibaren 100 milyar

dolardan fazla döviz sürüldüğü iddia edilmiş ve bu müdahaleyle döviz arzının belirginleştiği haziran ayından itibaren dolar 6,85 TL seviyesine gerilemiştir. Kuru ve faizi baskılamaya yönelik politikalar döviz mevduatına yönelişi hızlandırmıştır. 21 Ekim 2021’ de Merkez Bankasının politika faizini sürpriz bir şekilde 200 baz indirmesiyle, 1 dolar 9,47 TL olmuştur. 18 Kasım 2021’de Merkez Bankası PPK toplantısı kararına göre politika faizi 100 baz puan daha düşürülerek %15’e çekildi ve 1 dolar 11,25 TL’yi aştı. 23 Kasım 2021 de ise dolar 13,50 seviyelerine kadar yükselmiştir (<https://www.amerikaninsesi.com>)

Aşağıda da Türkiye’deki dolar kuru hareketliliği 2010-2021 yıllarını içerecek şekilde bir grafik yardımıyla gösterilmiştir.

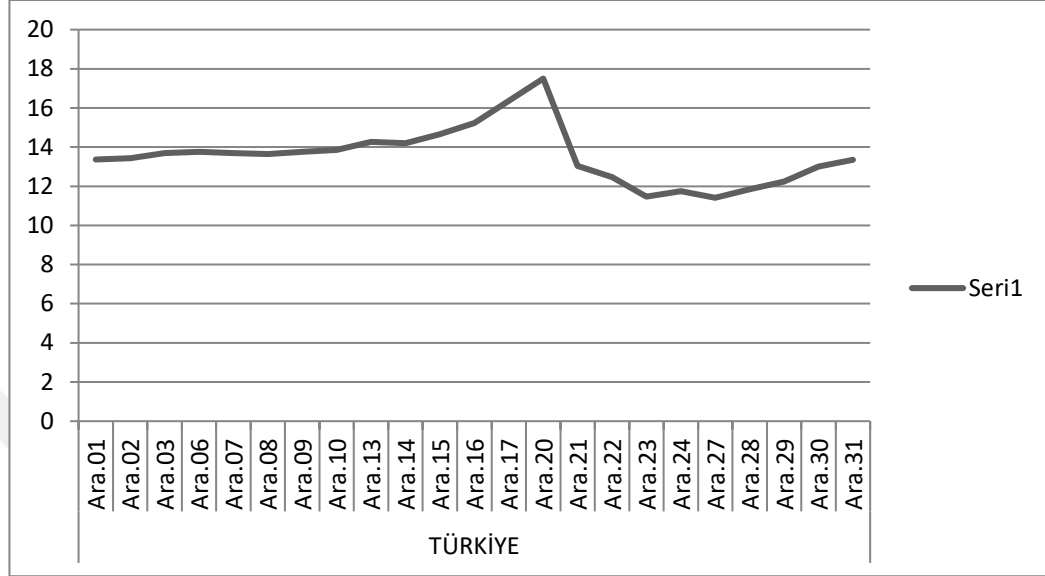
Şekil 6:Merkez Bankası Alış Kuru 2010-2021 Türkiye’deki Dolar Kuru Hareketleri

Kaynak:<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/>

Türkiye’nin 2021 Aralık ayı günlük dolar kuru rakamlarına bakıldığında, dolar kurunun 1 Aralık’ta 13,36 TL olduğu ve 20 Aralık’ta en yüksek seviyeye ulaştığı görülmüştür. Bu süreçte kur kaynaklı yaşanan kayıplardan dolayı 20 Aralık’ta yapılan Kabine toplantısı sonrası Türk Lirası mevduatları için yeni bir düzenleme getirilmiş ve kur korumalı TL vadeli mevduat sistemi uygulamasına geçilmiştir. Kur korumalı vadeli mevduat hesabı, TL’nin vade sonunda dolar, Euro ve sterlin karşısında faiz oranından daha fazla artması durumunda aradaki farkın ödenmesini gerektiren, rekabetçi bir mevduat ürünüdür (cnnturk.com). Bu sistemin uygulanması sonrasında dolar kuru 13.04 TL’ye düşürülmüştür.

Mevduat ve katılma hesaplarının kur artışlarına karşı desteklenmesine ilişkin karar 21 Aralık 2021’de Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kur

korumalı mevduat hesabı ile finansal istikrara katkı sağlanması, TL cinsinden tasarrufların özendirilmesi ve TL yatırımcılarının korunması amaçlanmaktadır (Ünal, 2022).

Şekil 7: Türkiye’ de 2021 Aralık Günlük Dolar Kuru Hareketleri

Aralık 2021’de hayata geçirilen bu yeni ekonomik modelle ihracatın artacağı böylelikle bütçenin fazla vererek enflasyonun düşeceği görüşü öne sürülmüştür. Kur korumalı TL vadeli mevduatla döviz kurunda başlarda belli bir düşüş sağlanmış ancak tekrardan yükselme eğilimine geçildiği görülmüştür. Döviz kurunun istenildiği noktada durmaması cari açığında kapatılmasına imkân vermemiştir. TCMB verilerine göre cari işlemler açığı bir önceki yılın aynı ayına göre 5 milyar 336 milyon dolar artarak 7 milyar 112 milyon dolara çıkmıştır. Böylelikle 12 aylık cari işlemler açığı 20 milyar 223 milyon dolar olmuştur (Demir, 2022).

Haziran ayı bütçe gelirleri 2021 yılının haziran ayına göre %104,9 artışla 180 milyar 19 milyon, bütçe giderleri %87,1 artarak 212 milyar 78 milyon lira olmuştur. Bütçe açığı haziran ayında 31 milyar 59 milyon olarak hesaplanmıştır. Bu verilere göre kur korumalı TL vadeli mevduat sistemi için 2022 yılının ilk 6 ayında bütçeden 37 milyar 235 milyon 235 bin lira harcanmıştır. Bu sisteme yapılan rekor ödeme ise 16 milyar 136 milyon 838 bin lira ile haziran ayında gerçekleşmiştir (bloomberg.com).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REEL DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

3.1. AMPİRİK UYGULAMA

Bu bölümde özellikle Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar hakkında özet bilgilere yer verilecektir. Daha sonra ampirik yöntem açıklanarak, ele alınan ülkeler ile ilgili ekonometrik çalışmanın sonuçları analiz edilecektir. Son olarak da elde edilen bulgular doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

3.1.1. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkiye Yönelik Zaman Serilerinin kullanıldığı Literatür Çalışmaları

3.1.1.1. Gelişmekte olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Abuşoğlu (1990), yapmış olduğu çalışmayla, 1980-1988 dönemini kapsayan döviz kuru politikalarının ihracat üzerindeki etkisini incelemiş ve reel efektif döviz kuru ile ihracat arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ve TL'deki yüksek oranlı değer kaybının ihracat üzerinde uyarıcı etkisinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

De Grauwe (1994), çalışmasında, döviz kuru oynaklığındaki artışın, üretimi artıracaklarını ve buna bağlı olarak ticaret hacminin de artacağını ortaya koymaktadır. Döviz kuru oynaklığında meydana gelen bir artış, firmanın ürün fiyatının dalgalanmasına yol açabilmektedir. Yani, eğer bir firma üretimini, gerçekleşen fiyat seviyesine göre ayarlayabilirse, fiyatların yüksek olması halinde, ürün başına gelirde artış olacağı için söz konusu firma üretimde artışa gidecektir. Döviz kuru hareketleri nedeniyle fiyatın düşük olması halinde, firma toplam karındaki düşüşü sınırlamak için üretimde azalmaya gidecektir. Üretim seviyesinin esnek olması halinde ise kur oynaklığı sadece riski göstermemekte aynı zamanda bir kar fırsatının oluşmasında da etkili olabilecektir.

Broll ve Eckwert (1999), çalışmasında döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki olumlu etkinin teorik bir temelini olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Döviz kuru oynaklığının artmasıyla, ihracat reel opsiyon değerinin artması da bu iddiayı doğrulamaktadır. Oynaklığın yüksek olması, ticaretteki potansiyel gelirlerin artmasında önemli bir role sahiptir.

Terzi ve Zengin (1999), 1989:01-1996:12 dönemi için Türkiye'de döviz kuru ve toplam ve sektörel dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişkiyi Var modeli

yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucuna göre sektörel seviyede ithalat ve döviz kuru arasında bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Ravindra ve Raveendra (2000), Hindistan'a ait 1980-1996 yılı üç aylık verilerle döviz kuru oynaklığının ticaret dengesine etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda ihracat ve ithalat miktarının döviz kuru değişimlerine direnç gösterdiği elde edilmiştir. Aynı zamanda Hindistan'ın hem alıcı hem de satıcı olarak uluslararası pazarlarda pazarlık gücünden yoksun olduğu ortaya konulmuştur.

Baharumşah (2002), 1980:1-1996:4 yıllarına ait verileri kullanarak VAR modeli yardımıyla Malezya ve Tayland'ın ABD ve Japonya ile ikili ticaret dengelerini etkileyen başlıca ekonomik faktörleri belirlemeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda reel efektif döviz kurunun ticaret dengesi denkleminde önemli bir değişken olduğu ve devalüasyonun uzun vadede her iki ekonominin ticaret dengelerini iyileştirdiği görülmüştür. Aynı zamanda döviz kurundan ticaret dengesine hiçbir J eğrisi etkisi ve nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Usta ve Sivri (2003), 1994:1-2000:6 dönemini kapsayan reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını ve ithalatın sınırlanmasına yönelik tedbirlerin ihracatı da negatif yönde etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Karagöz ve Doğan (2005), 1995 Ocak -2004 Haziran ayına kadar olan 114 aylık veriyi kullanarak Türkiye'de döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizi ile test etmişlerdir. Test sonucu, döviz kurundan dış ticaret değişkenlerine doğru uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ancak kısa dönemde bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Türkiye'de yapılan devalüasyonların kısa vadede ihracatı arttırıcı ve dış ticareti dengesini sağlayıcı bir etki yaptığı ancak sonrasında tekrardan dış ticaret açıklarında yükselme olduğu görülmüştür.

Barişık ve Demircioğlu (2006), çalışmalarında, Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemi ile ihracat-ithalat ilişkisini incelemiş ve kurdan ihracata güçlü ve ithalata nispeten daha zayıf bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda, ithalattan ve ihracattan, kura doğru nedensellik ilişkisinin zayıf olduğu görülmektedir. Bunun yanında, çalışmada reel döviz kuru değişimleri ile ihracat ve ithalat değişimleri arasında, 1980-2001 dönemini kapsayan uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Gül ve Ekinici (2015), Türkiye’de 1990:01-2006:08 dönemi için reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasında eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testleri yapmış ve ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna erişmişlerdir.

Fogarasi (2008), 1999-2008 yılları arasında döviz kurunun Romanya’nın 54 ihracat ülkesine yaptığı tarım ihracatını olumsuz etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. Sonuç olarak, döviz kurunun Romanya’nın tarımsal gıda ihracatı üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Döviz kuru oynaklığının Romanya’nın tarımsal gıda ticareti üzerindeki olumsuz etkilerinin politik sonuçları, Euro bölgesine katılma süreci ve ticaret firmalarının tarımsal gıda ürünleri ile olan tutumuyla bağlantılıdır.

Köse, Ay ve Topallı (2008), 1995-2008 yıllarına ait aylık verileri kullanarak Johansen eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli kapsamında reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, reel döviz kuru oynaklığı, Türkiye’nin ihracatını uzun ve kısa dönemde olumsuz yönde etkilemiştir.

Kızıltan ve Cığırlioğlu (2008), tarafından yapılan çalışmada, 1982-2005 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak, Türkiye’nin reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişki, zaman serisi ve eş-bütünleşme analiziyle test edilmiştir. Çalışma sonuçları, Türkiye ekonomisi için reel döviz kuru ve ithalat arasında uzun dönem ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ihracat ve ithalat arasındaki ilişki analiz edilmiş ve ihracatta meydana gelen %1’lik bir artışın ithalatta %95 oranında bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Saatçioğlu ve Kutlu (2004), en küçük kareler yöntemiyle Türkiye’de 1993:1-2002:4 dönemine ait 3’er aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ile ihracat arasında beklentilere ters yönde bir ilişki olduğunu, yani yerli paranın değer kaybetmesinin net ihracatta azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Alptekin (2009), 1992:01-2009:01 yıllarına ait aylık verileri kullanarak VAR modeli yardımıyla reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Etki-Tepki, Varyans Ayırıştırması ve Granger Nedensellik testleri uygulanmıştır. Test sonuçları, kısa dönemde seriler arasında bir ilişki olmadığını ve reel döviz kurunda ortaya çıkan bir gelişmenin dış ticaret hacminde bir değişime neden olmadığını göstermiştir. Yani reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlama noktasında etkili olmadığı görülmektedir.

Broda ve Romalis (2011), yaptıkları çalışmayla döviz kuru oynaklığının ticaret üzerindeki etkisinin iki yönlü nedensellik ilişkisini dikkate almışlardır. Buna göre 1970-1997'ye kadar olan çok sayıda ülke için ayrıştırılmış ürün ticaret verileri kullanılmıştır. Çalışmada, reel döviz kuru oynaklığının farklılaştırılmış mal ticaretini azalttığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Reel döviz kuru oynaklığının iki katına çıkarılması, farklılaştırılmış ürün ticaretini yaklaşık %2 oranında azaltmaktadır.

Fogarasi (2011), 1999-2008 dönemi için döviz kuru oynaklığının Macaristan'ın ihracat hedef ülkelerine yaptığı tarım ihracatı durumunu incelemeyi amaçlamışlardır. Macaristan'ın 81 ihracat ülkesine yaptığı tarım-gıda ihracatından dengeli bir panel oluşturulmuş ve sonucunda, döviz kuru oynaklığının ikili ticaret akışları üzerindeki etkisini vurgulamak için tipik olarak kullanılan kesitsel çalışmalara göre çok sayıda avantajı olan gravite modeli spesifikasyonunun uygulandığı büyük bir panel veri seti elde edilmiştir. Gravite denkleminin tahminleri, önemli parametrelerin işaretlerinin beklentilere uygun olduğunu yani, ihracat yapılan ülkelerin nüfus ve gelir değişkenleri için parametrelerin işaretlerinin pozitif olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, nominal döviz kuru oynaklığının bu dönemde tarım ticareti üzerinde önemli bir olumlu etkisi olduğu görülmektedir.

Mohammadi, Taghavi ve Bandidarian (2011), 1959-2009 dönemine ait yıllık verileri kullanarak döviz kuru belirsizliğinin İran'ın reel ithalatı üzerindeki olası etkilerini TARCH modeli ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın bulguları, döviz kuru belirsizliğinin İran'ın ithalatı üzerinde önemli ve olumsuz bir etkisi olduğunu ve ithalat talebinin reel milli gelirden olumlu etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca reel döviz kurunun İran'ın reel ithalatı üzerinde önemli ve olumsuz etkisi bulunmuştur.

Khondker, Bidisha ve Razzaque (2012), çalışmalarında, döviz kuru değişikliklerinin Bangladeş'teki ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadırlar. Keynesyen bir analitik çerçeve ve eş-bütünleşme teknikleri kullanmışlardır. Çalışmanın sonucu, uzun vadede reel döviz kurundaki %10'luk bir değer kaybının, toplam üretimde %3,2'lik bir artışla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, kısa vadede daraltıcı bir etki gözlenmektedir.

Sagib ve Sana (2012), 1981-2010 dönemine ait zaman serisi verilerini kullanarak döviz kurunun Pakistan'ın ticaret hacmi (ihracat) üzerindeki etkisini ve REER 'in Pakistan'da ki ticaret belirleyicisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Analiz sonucu, REER'in, Pakistan'ın İhracat hacmi üzerinde ters etkisi olduğunu

göstermektedir. Aynı zamanda uluslararası ihracatın yavaş büyümesinin, döviz kuru gelişmeleriyle bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaya ve Lu (2012), çalışmalarında Çin’de reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Uygulanan Granger nedensellik analizi sonuçları, kısa vadede ticaret dengesinin efektif döviz kurunda değişikliğe neden olduğunu, ancak efektif döviz kurunun ticaret dengesini etkilemediğini göstermiştir.

Ordu (2013), yapmış olduğu çalışmada Türkiye’nin dış ticaret açığının döviz kurlarındaki değişime duyarlılığını incelemiş ve uzun devaülasyon dönemlerine karşın, dış ticaret açığında artma eğilimi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yapılan granger nedensellik testinde ihracat ve ithalat ile döviz kuru arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüş, bununla birlikte, ihracat ve ithalat arasında, ihracattan ithalata doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tapşın ve Karabulut (2013), Türkiye de reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini, 1980-2011 yıllarını kapsayan verileri kullanarak incelemiştir. Bunun sonucunda reel döviz kurundan ithalat değişkenine doğru ve ithalat değişkeninden ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Sweiden (2013), 1976-2009 dönemlerini kapsayan çalışmasında Ürdün’ de döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada eş bütünleşme sınır testi ve hata düzeltme modelini kullanarak Ürdün’ün rekabet gücünde bir bozulma eğilimi olduğu ve Ürdün döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerinde kısa vadede bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Marshall-Lerner koşulu birden küçük bulunmuş, bu yüzden döviz kuru politikasının devalüasyonu benimsemesi durumunda döviz piyasasının istikrarsız olacağı ifade edilmiştir. Yani Ürdün’de bir devalüasyon politikası benimsenmemelidir.

Mendali ve Das (2014), döviz kurundaki değişimin Hindistan ihracatı üzerindeki etkisini, 1993-2012 yılı aylık verileri ile eş-bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, toplam ihracat, döviz kuru ve dış gelir arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ancak toplam ihracat ve dış gelir arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Öncel ve İnal (2016), çalışmalarında Türkiye’de dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasındaki ilişkinin büyüklüğünü tespit etmek için, 2000:1-2015:12

dönemlerine ait aylık verileri kullanarak ARDL testi yapmışlardır. Test sonuçlarına göre dış ticaret dengesi ve döviz kuru arasında kısa ve uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. Eş-bütünleşmenin olması en az bir nedensellik ilişkisini işaret ettiğinden Toda-Yamamoto Nedensellik testi yapılmış ve reel döviz kurundan dış ticaret dengesine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Gumel ve Ilyasu (2017), tarafından yapılan çalışmada, döviz kuru oynaklığının Nijerya'nın uluslararası ticaret ile ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada Nijerya'nın döviz kuru, ihracat ve ithalatına ilişkin 1986-2015 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Eş-bütünleşme testinden elde edilen sonuca göre temel değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Yurtoğlu (2017), Türkiye'de 1997:1-2015:6 dönemleri için aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Seriler arasında uzun dönemde ilişki bulunmuşken, kısa dönemde bir ilişki tespit edilememiştir.

Bhattacharya ve Rit (2018), 1996-2014 yılları arasında Hindistan'da nominal döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda nominal döviz kurunun veya oynaklığın, ihracatı etkilediğine dair bir kanıtı rastlanamamıştır.

Kartal (2019), yapmış olduğu çalışmada Türkiye'de son dönemde yaşanan döviz kuru oynaklığının dış ticarete olan etkisini, Johansen Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik testleri kullanarak incelemiştir. Çalışmada 3 model kullanılmış ve Model 2 (döviz kurunun nispeten daha az dalgalandığı), Model 3, (Türk Lirasının hızla değer kaybetmeye başladığı ve döviz kurunun daha dalgalı seyrettiği) ve model 1 (her iki dönemin tamamını) olarak tanımlanmıştır. Test sonuçlarına göre model 1 ve model 2' de eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilirken, model 3'te eş-bütünleşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Nedensellik ilişkisi sonuçlarına göre ise model 1' de döviz kurundan ithalata doğru; model 2'de döviz kurundan ithalat ve ihracata doğru ve ihracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alev (2020), Türkiye'nin 2010 Ocak 2019 Mayıs dönemlerini kapsayan aylık verilerini kullanarak döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ihracat ve ithalata etkisini, ARDL testi yaklaşımıyla incelemiştir. Birinci model sonuçları, döviz kuru oynaklığının kısa dönemde reel efektif döviz kurunun ise uzun dönemde ihracat üzerinde istatistikî olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermiştir. İkinci

model sonucu ise, döviz kuru oynaklığının uzun ve kısa dönemde ithalata etkisinin istatistikî açıdan anlamlı ve negatif olduğunu; reel efektif döviz kurunun ise, kısa dönemde ithalata etkisinin anlamlı olmadığını, ancak uzun dönemde etkinin negatif ve anlamlı olduğunu göstermiştir.

Habanabakize (2020), Güney Afrika ekonomisinde 2008-2018 yıllarına ait üç aylık zaman serisi verilerini kullanarak döviz kuru ve ekonomik büyümenin ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini belirlemek istemektedir. Bu amaç doğrultusunda ARDL testi, Granger nedensellik testi ve hata düzeltme modeli uygulamıştır. Testlerin sonucunda ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Ekonomik büyümenin hem ihracatı hem de ithalatı olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Döviz kuru ile ithalat arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu öne sürülmüştür.

Güler (2021), 2013:01-2020-05 yıllarına ait veriler ile Türkiye’de reel efektif döviz kuru ve makroekonomik göstergelerin ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki uzun ve kısa vadeli etkilerini NARDL yaklaşımı ile analiz etmiştir. Bulgular, pozitif reel kur şoklarının çok kısa dönemde ihracatı bir derece arttırdığını, ileriki dönemlerde ise azalttığını göstermiştir. Aynı zamanda ara malı ithalatı ve AB gelir düzeyi ile ihracat arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Mehtiyev, Magda ve Vasa (2021), Azerbaycan’da enflasyon ve devalüasyon arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bunların ticaret dengesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucu, döviz kuru oynaklığının ithalat ve ihracat açısından ticaret dengesini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında, döviz kurunun ticaret dışı bir engel olduğu ve dış ticareti etkilediği görülmektedir.

3.1.1.2 Gelişmiş Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Arize (1998), 1973:2-1993:4 çeyrek dönem verilerini kullanarak Amerika’da döviz kurlarının ithalat üzerinde kısa ve uzun dönemdeki etkilerini bir çalışmayla incelemiştir. Çalışmada, reel ithalat, reel milli gelir, reel döviz kuru ve nispi fiyat değişkenleri kullanılmıştır. Analizde ADF birim kök testi ve Johansen eş-bütünleşme testleri yapılmıştır. Değişkenlerin birinci dereceden eş-bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmış ve aynı zamanda döviz kurlarının, ithalat hacmi üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkisinin negatif olduğunu görülmüştür. Bunun yanında reel ulusal gelir ve nispi fiyatlar ile reel döviz kuru değişimlerinin, istatistikî açıdan hem kısa hem de uzun dönemde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Sukar (1998), ABD ihracatının reel döviz kuru ve dış gelir arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda ihracat ile dış gelir (Yf) arasında doğrudan bir ilişki, ABD'nin ihracatı ile gerçek döviz kuru arasında ise ters bir ilişki olduğu görülmüştür.

Hwang ve Lee (2005), İngiltere'de 1990-2000 yılları arasında döviz kuru oynaklığı ile ticaret akımı arasındaki ilişkiyi iki değişkenli GARCH modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda döviz kuru oynaklığının ihracata etkisinin oldukça az olduğu; ithalata etkisinin ise pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

Bahmani-Oskoei ve Mitra (2007), Hindistan ve ABD'de 40 endüstriyi kapsayan 1962-2004 yıllarına ait döviz kuru, ihracat malları, ithalat malları ve dış gelir verileri ile döviz kuru belirsizliğinin mal ticareti üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen eş-bütünleşme testi ile kısa dönemli ilişkilerde hata düzeltme modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, döviz kuru belirsizliğinin ikili ticarete kısa dönemli etkisinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kısa dönemde ithalat tarafından 17 ve ihracat tarafından 15 endüstrinin; uzun dönemde ise sadece birkaç endüstrinin döviz kurundaki belirsizliklerden etkilendiği görülmüştür.

Baek (2014), döviz kuru oynaklığını ve üçüncü ülke etkilerinin rollerini dikkate alarak döviz kuru dalgalanmalarının Kore ve ABD arasındaki ikili ticareti üzerindeki etkisini ayrıştırmış 10 sektör verisini kullanarak incelemiştir. Çalışmada ARDL testi uygulanarak Kore'nin başlıca ihracat endüstrilerinin (toplam ihracatın %75'ini oluşturan makine ve ulaşım ekipmanı ve çeşitli mamul mallar) ikili döviz kuru, oynaklık ve üçüncü ülke etkilerine karşı hem uzun hem de kısa vadede oldukça duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Kore ithalatının da söz konusu değişkenlere karşı nispeten duyarlı olduğu görülmüştür. Kore wonunun değer kaybetmesinin kısa ve uzun vadede Kore'nin başlıca ürünlerinin ihracat hacimlerini arttırabileceği (azaltabileceği) de çalışmadan elde edilen bulgulardan biridir.

3.1.2. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkiye Yönelik Panel Veri Analizi Uygulanan Literatür Çalışmaları

3.1.2.1. Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ethier (1973), tarafından yapılan çalışmada, vadeli döviz piyasası ve mal piyasası arasındaki ilişkiyi ölçmek için bir model geliştirilmiştir. Bu model döviz kuru belirsizliğinin, ham maddelerini yurtdışından ithal eden ve risk almaktan kaçınan bir üretici firma üzerindeki etkisini incelemiştir. Modelde, firma yalnızca

ithalat hacmini ve korunma (hedge) miktarını odak noktası almıştır. Firma döviz kurunda yaşanan değişikliğin karını nasıl etkileyeceği konusunda iyi bir öngöründe bulunabiliyorsa, gelecekteki spot kuru oranındaki belirsizliğin ithalat hacmini azaltacağını ileri sürmektedir. Böyle bir durumda ithalat hacminde meydana gelen bir değişim, vadeli kur oranının gelecekte beklenen spot oranının ne kadar üzerine çıkacağına göre açıklanacaktır. Eğer ki bir firma, beklenen spot fiyatına bağlı olarak gelecekteki kar konusunda belirsiz ise, söz konusu firmanın ithalat hacminde düşme olacaktır.

Gotur (1985), çalışmasında döviz kuru oynaklığının dış ticarete olan etkisini, beş farklı ülkeyi ele alarak araştırmaktadır. Çalışmada uygulanan Akhar& Hilton regresyon analizinden elde edilen ampirik bulgulara göre, döviz kuru oynaklığının ticareti etkilemesi noktasında istatistiksel olarak anlamlı bir kanıt bulunamamaktadır. Ticaret üzerinde döviz kuru oynaklığının hafif etkileri olmasına rağmen bu etkinin sürekli ve sabit olmadığı belirtilmektedir.

Koray ve Laspartes (1989), ABD'nin, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Kanada ile olan çift taraflı ilişkisinde döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde ki etkisini VAR modeli ile incelemişlerdir. Çalışmada, oynaklığın ithalat üzerindeki etkisinin zayıf olduğu ve özellikle esnek döviz kuru dönemlerinde oynaklık üzerindeki kalıcı şokların ticaret üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır (34-DR:14).

Rose (1991), 5 OECD ülkesinde (ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya ve Kanada) uygulanan panel eş-bütünleşme testleri yardımıyla reel efektif döviz kurunun dış ticareti etkilediğine dair zayıf bir kanıt elde etmiştir.

Obstfeld ve Rogoff (1998), tarafından yapılan çalışma döviz kuru riskinin, dış ticaret ve beklenen üretim üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Rastgele bir ortamda iki ülkenin ele alındığı bir model kullanılmaktadır. Modelde, döviz kuru riski, bireysel üreticilerin fiyat verme kararlarını ve buna bağlı olarak ta beklenen çıktı ve dış ticaret akışlarına etki etmektedir.

Arize, Malindretos ve Kasibhatla (2003), 1973 ve 1998 yılı üç aylık verileri kullanarak 10 gelişmekte olan ülkenin döviz kuru oynaklığı ile ihracat akışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda döviz kuru oynaklığının hem kısa hem de uzun dönemde ihracat üzerindeki etkisinin pozitif olmadığına ulaşılmıştır.

Oskooee ve Ardalani (2006), 1991:01- 2002:08 döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde 66 farklı sektöre ait aylık verileri eş-bütünleşme testiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucu uzun vadede dolardaki değer kaybının birçok ABD endüstrisinin ihracat gelirlerini arttırdığını göstermiştir.

Hausman ve Ark, (2006) çalışmalarında uzun dönem reel döviz kuru oynaklığının nedenlerini incelemişlerdir. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kuru oynaklığının gelişmiş ülkelere nazaran 2 ila 2,5 kat arasında daha fazla olduğuna ulaşılmıştır. Bu farklılığın sadece küçük bir kısmı gelişmekte olan ülkelerin daha büyük şoklarla karşılaşması, tekrar eden döviz krizleri yaşaması ve ülkelerin bu krizlere karşı farklı esneklik derecelerine sahip olması ile açıklanmaktadır. Diğer kısmı ise ülkelerin ihracat yapısı ve kalkınmışlık dereceleri ile ölçülen çeşitlendirme seviyesi ile ilgili olduğu şeklinde açıklanmıştır.

Tenreyro (2007), yapmış olduğu çalışmayla, 1990-1997 yılları arası verileri kullanarak, nominal döviz kurunun ticaret üzerindeki etkisini 87 ülke üzerinde panel veri analizi yöntemiyle açıklamaya çalışmıştır. Analiz sonucunda döviz kuru dalgalanmalarının ticaret üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Chit, Rizov ve Willenbockel, (2008), çalışmalarında ikili reel döviz kuru oynaklığının, gelişmekte olan beş doğu Asya ülkesinin ve on üç sanayileşmiş ülkenin reel ihracatı üzerindeki etkisini incelemektedirler. 25 yıllık üç aylık veriler kullanılarak panel birim kök ve eş-bütünleşme testleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda, döviz kuru oynaklığının gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinin ihracatını olumsuz etkilediğine dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir.

Grydaki ve Fountas (2009), çalışmalarında, para arzı ve kamu harcamalarındaki oynaklık ile döviz kuru oynaklığı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda ele alınan ülke ve dış ülkede eş zamanlı meydana gelen para arzı ve kamu harcaması şoklarının da döviz kuru oynaklığı ile negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Arize, Osang ve Slottje (2012), 1973-1996 çeyrek dönemlerinde reel döviz kuru oynaklığının 13 az gelişmiş ülkenin ihracat akışları üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktadırlar. Çalışmada, Johansen'in çok değişkenli prosedürü kullanılarak eş-bütünleşme ilişkilerinin tahmin sonuçları elde edilmiştir. Aynı zamanda, her ülke için kısa vadeli dinamiklerin tahminlerinde, hata düzeltme tekniği

kullanılmıştır. Analizden elde edilen sonuç, reel efektif döviz kuru oynaklığındaki artışların, döviz kuru belirsizliğine yaklaştığını, 13 az gelişmiş ülkenin hem kısa hem de uzun dönemde ihracat talebi üzerinde önemli bir olumsuz etkisinin olduğudur. Bu etkiler, kaynakların piyasa katılımcıları tarafından önemli ölçüde yeniden tahsis edilmesine neden olacağını göstermektedir.

Nicita (2013), yaklaşık 100 ülkeyi kapsayan 2000-2009 yılı aylık verilerle panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonuçları, döviz kuru uyumsuzluklarının ticaret akışlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Para birimi değeri düşüklüğünün ihracatı teşvik ettiği ve ithalatı kısıtladığı; para biriminin değerlendirilmesi halinde ise tersi durumun gerçekleştiği görülmüştür.

Demirtaş ve Demirhan (2013), 1980-2009 dönemine ait verileri kullanarak seçilmiş gelişmekte olan ülkeler üzerinde REER'in ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu doğrultuda hata düzeltme modeli, Granger testi ve genelleştirilmiş etki tepki fonksiyonları (GIRF) sonuçları, Cezayir, Nikaragua ve Tunus'ta REER' den ihracata doğru nedensellik olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda bu sonuçlar, Kamerun, Nikaragua ve Güney Afrika'da REER' den ithalata doğru bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten GIRF sonuçları, döviz kuru politikalarının ihracat üzerinde pozitif ve ithalat üzerinde negatif etkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Özetle, sonuçlar değerlendirildiğinde gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru politikalarının beklentileri karşılamadığı işaret edilmektedir.

Chaudhary, Hashmi ve Khan (2016), çalışmalarında 1979-2010 dönemlerini kapsayan Güney Asya ve Güney Doğu Asya ülkeleri için döviz kurunun ticaret üzerindeki etkisini ECM yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda ise sadece tek bir ülke için döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki anlamlı bulunmuş, döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkide ise, seçilen ülke grubunun yalnızca yarısında anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ECM testi, Bangladeş ve Sri Lanka hariç tüm ülkeler için istatistiksel olarak anlamsız sonuçların elde edildiğini göstermiştir.

Barak ve Naimoğlu (2018), 2000-2014 dönemleri arası Kırılgan beşli ülkelere ait verilerle panel eş-bütünleşme testleri yapmış ve reel döviz kuru ile ticari açıklık arasında hem kısa hem de uzun dönemde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Senadza ve Diaba (2018) tarafından yapılan çalışmada 1993-2014 döneminde Gambia, Gana, Kenya, Madagaskar, Mauritius, Mozambik, Nijerya, Sierra Leone, Tanzanya, Uganda ve Zambiya için döviz kuru dalgalanmalarının ticaret üzerindeki etkisi GARCH Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuç ise, döviz kuru dalgalanmalarının ithalat üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığıdır. Kısa dönemde döviz kuru dalgalanmaları ihracat üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken, uzun dönemli etkinin olumlu olduğu görülmüştür.

Tunç (2021), gelişmekte olan 25 ülkeye ait reel efektif döviz kuru ve ihracat verileriyle 1980-2019 yılları arasında reel efektif döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi tesadüfî etkiler modeli uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuç ise, reel efektif döviz kurunda meydana gelen %1'lik bir azalışın ihracatı %0.033 oranında arttırdığını göstermiştir.

3.1.2.2. Gelişmiş Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hall, Hondroyannis, Swamy, Tavlak ve Ulan (2005), Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD, İrlanda, Hollanda, Norveç, İspanya ve İsviçre'den oluşan 12 gelişmiş ülke için 1997:01 ve 2003:04 yıllarını kapsayan verilerle döviz kuru oynaklığı ile toplam ihracat hacmi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada ulusal gelir, ihracat hacmi, petrol ihracat gelirleri, döviz kuru ve nispi fiyat değişkenleri ile GMM ve rassal etkiler modeli kullanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Analizden, döviz kuru oynaklığının reel ihracat üzerindeki etkisinin önemli ve negatif olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Baum ve Çağlayan (2009), Euro bölgesi ülkeleri, yeni sanayileşmiş ülkeler ve sanayileşmiş ülkeler için 1980:01-2006:12 yıllarına ait aylık veriler ile döviz kuru oynaklığının ticaret akımları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada GARCH modeli kullanılmış ve döviz kuru oynaklığının sanayileşmiş ve yeni sanayileşmiş ülkelerin ticaret akımları üzerine önemli bir etki yapmadığı sonucu elde edilmiştir. Fakat karşılıklı ticaret oynaklığı, dış milli gelir oynaklığından daha yüksektir. Ek olarak, döviz kuru oynaklığındaki artış, ticaret oynaklığı üzerinde ekonomik olarak etkili bulunmuştur.

Begovic ve Kresco (2017), 2000-2015 dönemleri için reel efektif döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkisini dinamik panel veri analizi kullanarak test etmiştir. Avrupa ülkeleri üzerine yapılan analiz sonucunda reel efektif döviz kurunun değer kaybetmesinin ticaret dengesini olumsuz etkilediğini ve bu durumun yüksek ithalat bağımlılığı ve düşük ihracat kapasitesi ile açıklandığını belirtmişlerdir.

Literatür çalışmalarına bakıldığında ulusal ve uluslararası birçok çalışmada, reel döviz kuru ile dış ticareti oluşturan ihracat ve ithalat değişkeni arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmalardan bazılarında ithalat, ihracat ile reel döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ve söz konusu ilişkinin yönünün pozitif veya negatif olduğu saptanmıştır. Bazı çalışmalarda ise bu üç değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

3.1.3.Ekonometrik Yöntemler

Bu bölümde öncelikle zaman serisi, panel veri setleri ve panel veri analizine ilişkin genel bir bilgi verilmiştir. Sonrasında farklı veri setleri ve yöntemleri kullanılarak reel döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkileri, birçok seçilmiş ülke grupları için belirli zaman aralıklarını kapsayacak şekilde analiz edilmiştir. Bu yüzden yapılan çalışmada, daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki, gelişmekte olan ülkeler üzerinde panel veri analizi; Türkiye üzerinde zaman serisi analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sonrasında kısa dönem dengesizliğinin uzun dönemde düzeltilip düzeltilmediği, ihracat ve ithalat modellerine ilişkin hata düzeltme modeli ile tahmin edilecektir.

3.1.3.1.Zaman Serisi Analizi

Zaman serisi, bir değişkenin zaman içerisindeki hareketlerinin gözlemlenmesi olarak açıklanmaktadır. Değişkenin değerleri, günlük, haftalık, aylık, çeyreklik ve yıllık gibi farklı sıklıklarla ölçülebilmektedir. Örneğin bir ülkenin ihracatının aylar bazında aldığı değerler zaman serisi olarak gösterilir. Geçmişte yaşanan olaylar gelecekteki olayları etkileyeceği için zaman önemli bir unsurdur. Ekonomik gözlemlerin zaman içinde bağımsız olabilme ihtimalleri olsa bile bu ihtimal oldukça düşüktür. Bu durum ise zaman serilerinin analiz edilmesini güç kılan durumlardan biridir. Zaman serilerinde karşı karşıya kalınan bir diğer özellik ise mevsimselliktir. Mevsimsellik özelliği, birçok haftalık, aylık ve üç aylık zaman serilerinde etkili bir şekilde görülmektedir (Wooldridge, 2012:8).

3.1.3.2.Yatay Kesit Veri

Yatay kesit veriler, birden fazla birim (hane halkı, firma, ülke gibi), şirket veya ülkenin belirli bir zaman noktasında gözlemlenen değerlerini ifade etmektedir. Zamanın belli bir noktasında çeşitli birimlerden toplanan veriler, yatay kesit veri olarak bilinmektedir. Örneğin gelişmekte olan 17 ülkenin belli bir yıldaki ihracat verileri yatay kesit verilere örnek gösterilebilmektedir (Tataloğlu, 2012a:2).

Panel veri analizi uygulamasında sapmasız ve tutarlı sonuçlar elde edebilmek için öncelikle seriler arasında yatay kesit bağımlılığını test etmek gerekmektedir. Zaman (T) ve kesit (N) boyutları kesit bağımlılığının varlığını tespit etmede belirleyici bir rol oynamaktadır. Panelde zaman boyutu kesit (N) boyutundan büyük ise (T>N) Berusch-Pegan(1980) tarafından geliştirilen LM testi (langrange Multiplier) kullanılmaktadır (Güloğlu ve İvrendi, 2010:384).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 \quad (4)$$

4 nolu denklemde p değeri, ikili korelasyonun tahminini vermektedir. Buradan elde edilen hipoteze göre yatay kesit bağımlılığının olmadığı $T \rightarrow \infty$ ve N sabit ise $[N(N-1)]/2$ serbestlik derecesinde ki-kare asimptotik dağılım gösteren testin, zaman (T) boyutu kesit (N) boyutundan büyük olan testlerde kullanılabileceğini göstermektedir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 - 1} \quad (5)$$

Peseran (2004) hem zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu, hem de kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlar için CD_{LM} testini geliştirmiştir. Denklem 5'te gösterilen CD_{LM} testinde N değeri büyüdükçe sonuçlarda da sapmalar ve bozulmalar tespit edilmesi sonucu Peseran (2007) tarafından CD_{LM1} testi geliştirilmiştir.

$$CD_{LM1} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}} \quad (6)$$

Geliştirilen bu testlerde bireysel ve grup ortalaması sıfırdan farklı olan durumlarda test istatistikleri sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermeye devam etmektedir. Bu nedenle Peseran (2008), test istatistiğine varyans ve ortalamayı dâhil ederek denklemdeki sapmalarının düzeltilmesine çalışmıştır. Söz konusu denklem (7) nolu eşitlikte gösterilmiştir.

$$LM_{ADJ} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N TP_{ij} \frac{(T-k)p_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}}} \quad (7)$$

Bu denklem, test istatistiğinin asimptotik olarak normal dağılım gösterdiğini ve $N > T$ olduğu durumlarda kullanıldığını açıklamaktadır (Peseran, 2008:108).

3.1.3.3. Panel Veri Analizi

Panel veri analizi, belirli bir zaman aralığında özdeş birimlere (bireyler, hane halkları, firmalar ve ülkeler vb gibi) ait gözlemlerin elde edilerek, zaman serisi ve yatay kesit serilerinin birlikte kullanıldığı analizi ifade etmektedir. Yatay kesit veri, pek çok birim için yalnızca bir dönem hakkında bilgi verirken, zaman serisi verisi, yalnızca bir birimin dönemlere göre bilgisini vermektedir. Hem dönemlere hem de birimlere göre bilgiler üzerinde analiz yapılmak istendiğinde ise panel veriler kullanılmaktadır. Panel veriler genel olarak mikro ekonomik çalışmalar için toplanmış olsa da şimdilerde makro ekonomik boyutta da ülke ve endüstrilere ait zaman serilerinin aynı anda analiz edilmesi amacıyla da sıkça kullanılmaktadır. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde kullanımı giderek yayılmaktadır. Söz konusu ülkelerde, istatistikî olarak uzun bir veri toplama geçmişine sahip olunmadığından dolayı önemli sayılan birçok soruna, çözüm bulabilmek için orijinal veriler elde etmek oldukça önemlidir (Maddala, 2001; Verbeek, 2004; Greene, 2003:283; Hsiano, 2003). Değişkenlere ait verilerin toplanması ekonomik araştırmaların en önemli aşamalarındandır. Kullanılacak modele uygun şekilde güvenilir kaynaklardan doğru olarak veri toplanması ekonometrik tahminlerin güvenilirliğini büyük oranda etkilemektedir. Buna bağlı olarak, ekonometrik analizlerde kullanılan zaman serileri, yatay kesit ve panel veri gibi üç çeşit veri türü vardır (Tataloğlu, 2012:1). Panel veri analizi, boylamsal veri ya da kesitler arası zaman serisi olarak ta adlandırılmaktadır. Bunun yanında aynı birimler için çeşitli zaman dönemlerine ait gözlemleri içermektedir (Kennedy, 2008,281). Panel veri analizinde zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti meydana getirilmektedir. Günümüzde pek çok çalışmada zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile elde edilen veri setleri oluşturulmaya başlanmıştır (Pazarlıoğlu ve Gülay, 2007:37).

Panel veri modeli aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir.

$$Y_{it} = B_{1it} + B_{kit}X_{2it} + \dots + B_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (8)$$

$$i=1,\dots,N \quad t=\dots,T$$

Yukarıdaki denklemde N , t ve Y değişkenlerine yer verilmiştir. N kesit boyutunu, T ise zamanı ifade etmektedir. Y değişkeni, birimden birime ve bir zaman periyodundan ardışık zaman periyoduna başka değerler alan bağımlı bir değişkeni ifade etmektedir.

Panel veriler uzun veya kısa, dengeli veya dengesiz ve sabit veya dönen gibi üç şekilde ifade edilmektedir. Uzun panelde, zaman birim sayısı (n) küçük ve dönem sayısı (T) büyük olmalı, kısa panelde ise, birim sayısı (n) büyük, dönem sayısı (T) ise küçük olmaktadır (Cameron ve Trivedi, 2010). Böylelikle kısa paneller, yatay kesit bazında ada genişletilmiş olur. Uzun olan paneller ise yatay kesit bazında dardır. Hem uzun hem geniş olan panellerin zaman boyutları da yatay kesit birimleri de çoktur.

Dengeli panel veri setlerinde her birimin her zaman diliminde gözlemleri vardır. Bunun gibi bir panel veri setinde, toplam nT tane gözlem söz konusudur. Dengesiz panel veri setinde ise toplam gözlem sayısı nT değildir (Park, 2011:3-4). Dengeli panel veri setiyle çalışmak her ne kadar avantajlı olsa da bu verilerin elde etmek oldukça zordur.

Sabit panel veri seti aynı birimlerin her zaman dilimi için gözleniyor olması şeklinde ifade edilmektedir. Birimlerin dönemden döneme değişiyor olması ise dönüşlü panel verinin varlığını göstermektedir (Greene, 2003:184)

Panel veri uygulamasının avantajlarına bakacak olursak, 1986'lı yıllar sonrasında hem ampirik hem de metodolojik olarak oldukça geniş bir kullanıma sahiptir. Panel verilerin geometrik olarak büyümelerinde veri bulunabilirliği, insan davranışlarının karmaşıklığını tek bir zaman serisi ve yatay kesit verilerine göre daha fazla modelleme alternatiflerinin olması etkili olmuştur (Hsiao, 2003:2). Yatay kesit ve zaman serisi gözlemlerinin aynı anda analizde bulunması araştırmacılar için daha fazla veri ile çalışma imkânı bulmalarını sağlamıştır. Böylece hem gözlem sayısı hem de serbestlik derecesinde artış olmaktadır. Aynı zamanda açıklayıcı değişkenlerin arasında çoklu doğrusal bağlantı azalmakta ve ekonometrik tahminlerin etkinliği ve güvenilirliğinde artış görülmektedir (Tataloğlu, 2012:9).

Panel verilerle yapılan analizler birimlerin heterojenliğine dikkat çekmektedir. Bunun yanında hem birim özellikleri hem de birimler arası farklılıklar eşanlı olarak belirtilmektedir (Tataloğlu, 2012:9).

Panel veriler için bahsedilen bu avantajların yanında panel veri kullanımının dezavantajları da vardır. Panel veri modellerinde hata terimi büyük önem

taşımaktadır ve panel veri modellerinde hata terimi çoğu zaman sapmalıdır. Veri bulunabilirliği ve verilerin düzenlenmesi, panel verilerle yapılan çalışmaların en önemli problemlerindendir. Anket çalışmalarında farklı sebeplerden dolayı cevapsız kalan sorular ve sansürlü gözlemler verilerin kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bunun yanında panel verilerde birimlerin fazla olup zaman boyutunun kısa olması sık sık karşılaşılan bir sorundur. Bu sorun, özellikle doğrusal olmayan panel veri modellerinde, çözülmesi güç olan çeşitli ekonometrik problemlere neden olmaktadır (Tatoğlu, 2012:14).

Çalışmada uygulanan analizler

- i. *“İlk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı CD_{LM} Peseran (2004), LM (Breusch ve Pagan 1980) ve CD_{LM1} (Peseran 2007) testiyle analiz edilmiştir.*
- ii. *İkinci birim kök testlerinden CADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) testi uygulanarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir.*
- iii. *Modellerde yer alan değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı, ARDL eş-bütünleşme yaklaşımıyla incelenmiştir.*
- iv. *Modellerde uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz edebilmek için hata düzeltme modeli uygulanmıştır.”*

3.1.3.4. Birim Kök Testleri: Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) Birim Kök Testi

Granger ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serileriyle çalışması durumunda sahte regresyon sorunu oluşabileceğini belirterek ve durağanlık varsayımının bozulması durumunda meydana gelebilecek problemleri ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Durağan olmayan serilerin kullanılması güven vermeyen ve sahte ilişkiyi kapsayan sonuçların sağlanmasına neden olabilecektir. Sahte regresyon parametreleri R^2 üretmiş fakat kalıntılar yüksek seviyede otokorelasyon göstermiştir. Bu nedenle zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını incelemekten önce kesinlikle analizlerde kullanılan değişkenlerin zamanla gösterdikleri özellikler üzerinde durularak araştırılmalıdır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007:312).

Son yıllarda aynı anda zaman serisi ve yatay kesit boyutunu içeren panel veri analizinin uygulama alanı genişletilmiştir. Bu durum panel veriler için birçok birim kök testinin geliştirilmesini sağlamıştır. Durağanlık testleri, yatay kesitlerin

birbirinden bağımsız olup olmamalarına bağlı olarak birinci nesil ve ikinci nesil birim kök testleri olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Birinci nesil testler, yatay kesit birimler arasında korelasyon olmadığını, yani paneli oluşturan yatay kesitlerin bağımsız olduğunu kabul etmektedir. Birinci nesil panel birim kök testlerinden en çok uygulananlar arasında Levin Lin Chu (2002), Breitung (2005), Hadri (2000), Maddala ve Wu (1999), Im, Pesaran ve Shin (2003) ve Choi (2001) birim kök testleridir (Kutlar, 2017). Birinci nesil testlerdeki hipoteze göre analizdeki birimlerin herhangi birine gelen değişimden, diğer yatay kesit birimlerinin etkilenmediği ya da aynı oranda etkilendiği varsayılır. Yatay kesitler arasında korelasyon olabileceği ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Öncelikle, ikinci nesil birim kök testleri, Bai ve Ng (2004), Taylor ve Sarno (MADF, 1998), Breuer, Mcknown ve Wallace (SURADF, 2002), Pesaran (CADF, 2006, 2007) ve Carrion-i Silvestre vd. (PANKPSS, 2005)'dir (Yıldırım ve diğerleri, 2013:88; Pesaran, 2007: 266). Tez çalışmasında kullandığımız birim kök testleri ikinci nesil birim kök testleridir.

CADF; elde edilen CADF ve CIPS test istatistiği değerleri Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiştir. Dinamik panel verilerinde durağan sürecin varlığını analiz ederken karşı karşıya kalınan muhtemel yatay kesit bağımlılığa ve seriler arası korelasyon hatalarına engel olmak için yeni bir analiz modeli oluşturulmuştur. Söz konusu model ile standart Dickey Fuller regresyonları bireysel serilerin birinci dereceden farkları alınarak ve gecikme sayılarının ise yatay kesit ortalamaları ile genişletilerek birim kök süreci varlığını analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu model Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF) olarak ifade dilmektedir (Tatoğlu, 2013:223). CADF testine ait regresyon denklemi

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{P_i} c_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{P_i} n_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (13)$$

Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulan, makalesindeki kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve durağanlık için hipotezler sınanmaktadır. CADF hesaplanan CADF ve CIPS test istatistik değerlerinin kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda temel hipotez (seride birim kök vardır) reddedilmekte ve ilgili birim-panel geneli için alternatif hipotez (seride birim kök yoktur) kabul edilmektedir (Pesaran, 2007: 265-312).

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta Y'_i \overline{M}_w Y_{i-1}}{\sigma(Y'_{i-1} \overline{M}_w Y_{i-1})^{\frac{1}{2}}} \quad (14)$$

Peseran CADF testinin hem $N > T$ hem de $T > N$ olması durumunda tutarlı sonuçlar verdiğini ifade etmiştir.

$$\bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (15)$$

CIPS istatistiği her bir yatay kesit birim için hesaplanan t istatistik değerinin ortalaması ile elde edilmektedir. CIPS istatistiği denklemi 15 nolu eşitlikte gösterilmiştir.

3.1.3.5. Panel Eş-Bütünleşme Testleri

Durağanlığın sağlanması için serilerin farklarının alınması serilerde bilgi kaybının oluşmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak, seriler arasındaki ilişkinin ortaya koyulmasında güçlükler görülmektedir. Literatürde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi ölçen ve hata kalıntılarına dayanan değişik eş-bütünleşme testleri bulunmaktadır. Bu testler, Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990), Gregory ve Hansen (1996), Saikkonen ve Lutkepohl (2000) bu şekilde ifade edilmiştir. Ancak son zamanlarda Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen ve maksimum olabilirlik esasına dayanan eş-bütünleşme yöntemi kullanılmaktadır. Söz konusu eş-bütünleşme yöntemi, durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığının test edilmesine imkân vermektedir. Eş-bütünleşme testlerinin yapılabilmesi için kullanılan değişkenlerin aynı düzeyde farkı alındığında durağan hale gelmeleri gerekmektedir (Tarı ve Yıldırım, 2009:100; Karaca ve Saatçioğlu, 2004:188). Değişkenleri farklı düzeylerde durağanlık göstermesi durumunda eş bütünleşme yöntemlerinden sadece Peseran vd. (2001) tarafından uzun dönemli ilişkinin analiz edilebilmesi için geliştirilen sınır testi yaklaşımı kullanılabilir. Eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğu durum için kurulan anal hipotez $H_0 = \alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$ şeklinde ifade edilebilir. Hesaplanan F istatistiği değerleri temel hipotezi reddetmek ya da reddedememek için Peseran (2001)'deki tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği tablo alt ve üst kritik değerleri arasında bulunuyorsa değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisine dair yorum yapılamaz. Hesaplanan F istatistiği değerinin tablo üst değerini aşması eş bütünleşme ilişkisinin olduğu

durumu ifade etmektedir. Böylelikle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı temel hipotezi reddetmektedir (Peseran 2001).

3.1.3.6. Hata Düzeltme Modeli

“Hata Düzeltme Modeli” (ECM) kavramı, uygulamalı ekonometride çok güçlü bir düzenleyici ilke olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda, özellikle eş-bütünleşme kavramı olmak üzere bir dizi istatistiksel gelişmeyi de tetiklemiştir. Hylleberg ve Mizon (1989) yakın tarihli bir makalede şunu önermektedir: 'Yapısal modelleri tahmin ederken, pratik uygulamalardan edindiğimiz deneyime göre, hata düzeltme formülasyonu hem veri bilgisini hem de ekonomik teoriden elde edilen bilgiyi uygulamanın mümkün olduğuna dair mükemmel bir çerçeve sağlamaktadır'. ECM, bir hedef değişkenini istenen değere yakın tutmak için bir politika aracını ayarlama yöntemi; Farklılıklar ve seviyeler açısından dinamik lineer regresyon modellerinin yeniden parametreleştirilmesi; bazı regresörler arasında uzun dönemli orantılılık (doğrusal homojenlik) dayatan dinamik bir lineer regresyon modelinin kısıtlı bir biçimi; basit 'kısmi ayar mekanizmasının' genelleştirilmesi; ayarlama maliyetleriyle birlikte zamanlar arası optimizasyonun rasyonel beklenti modellerinin özel durumlarından türetilen yarı indirgenmiş bir form; ve eş-bütünleşik vektörler için uygun bir vektör otoregresyonunun özel bir temsili şeklinde yorumlanabilmektedir (Alogoskoufis ve Smith,1991:98).

3.2.Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Uygulama: Veri Seti ve Tamamlayıcı İstatistikler

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ile birlikte gelişmekte olan 17 ülkenin reel döviz kuru ile dış ticareti arasındaki ilişki panel verileri kullanılarak araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinin gerçekleşebilmesi için değişkenlerin farklı zamanlarda gözlenen sayısal değerleri gerekmektedir. Bu değerler, günlük, haftalık, aylık, yıllık değerler olarak ele alınabilmektedir. Çalışmada, 1996- 2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Değişkenler 25 gözlemden oluşmaktadır. Analize alınan yılların seçiminde 1990'ların başlarında sermaye hareketlerindeki serbestleşme ile ithal ikame politikasının terk edilerek ihracata dayalı büyüme modellerinin kabul edilmesi, buna bağlı olarak meydana gelen entegrasyon akımları ve dünya ekonomileri etkili olmuştur. Analizde yer alan 17 gelişmekte olan ülke ise, Türkiye, Brezilya, Arjantin, Macaristan, Endonezya, Meksika, Çek Cumhuriyeti, Çin, Hindistan, Şili, Mısır, Polonya, Rusya, Güney Afrika, Malezya, Tayland ve Pakistan'dır. Gelişmekte olan ülkeler, son yılların

yüksek büyüme ve sanayileşme oranlarına sahip olan ülkelerdir. Analize dâhil edilen ülkelerin belirlenmesinde ise, kişi başına düşen gelirleri, tasarruflarının milli gelire oranları ve dışa açıklık oranları gibi benzer ekonomilere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Aynı zamanda ülkeler belirlenirken veri elde edilmesine de bakılmıştır.

Döviz kuru ile dış ticaret elemanlarından ithalat ve ihracat arasında doğrudan bir etkileşim söz konusudur. Ancak bu etkileşime rağmen döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, aynı ülke ve aynı örneklem dönemi için farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılması ile değişik sonuçların ortaya çıktığını göstermiştir. Fakat ulusal paranın değer kazanması ya da değer kaybetmesi, ülkelerin rekabet gücünü önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu durumda özellikle de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin makroekonomik yapıları döviz kurunda yaşanan değişimlerden önemli derecede etkilenmektedir.

Tablo 10: Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: KBMG

Ülke	Konu	1996	2000	2005	2010	2015	2020
Türkiye	KBMG	2,920	4,320	6,820	10,490	12,030	9,050
Brezilya	KBMG	4,350	3,930	4,000	9,650	10,190	7,850
Arjantin	KBMG	7,740	7,470	4,260	9,270	12,590	9,070
Macaristan	KBMG	4,370	4,620	10,390	13,270	13,230	15,890
Endonezya	KBMG	1,090	580	1,220	2,530	3,430	3,870
Meksika	KBMG	4,620	6,210	8,050	9,040	10,160	8,480
Çek Cumhuriyeti	KBMG	5,980	6,340	12,480	19,400	18,370	22,070
Çin	KBMG	650	940	1,760	4,340	7,890	10,550
Hindistan	KBMG	400	440	710	1,220	1,600	1,920
Şili	KBMG	5,070	5,060	6,210	10,750	14,130	13,470
Mısır	KBMG	1,020	1,420	1,220	2,370	3,340	3,000
Polonya	KBMG	2,600	4,670	7,340	12,740	13,310	15,240
Rusya	KBMG	2,600	1,710	4,450	9,980	11,780	10,690
Güney Afrika	KBMG	4,050	3,420	5,610	6,880	6,610	6,010
Malezya	KBMG	4,500	3,460	5,270	8,260	10,680	10,570
Pakistan	KBMG	480	480	740	970	1,260	1,270
Tayland	KBMG	2,950	1,980	2,790	4,580	5,710	7,040

Kaynak: World Development Indicators, World Bank.

Ülkelerin seçiminde dikkat edilen kriterlere bakıldığında, analizi yapılan ülkelerin ekonomilerinin kişi başına düşen milli gelir rakamları birbirine oldukça

yakındır. Türkiye’de 2020 yılında 9,050 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, Brezilya’da 7,850 dolar, Arjantin’de 9,070 dolar, Rusya’da 10,690 dolar, Malezya’da 10,570 dolar şeklinde yakın rakamlarda seyir etmiş.

Tablo 11:Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: S/GDP

Ülke	Konu	1996	2000	2005	2010	2015	2020
Türkiye	S/GDP	21.8	21.4	23.6	21.7	25.2	26.8
Brezilya	S/GDP	12.6	13.9	18.1	17.8	14.5	15.0
Arjantin	S/GDP	17.1	14.3	13.7	17.3	14.2	18.6
Macaristan	S/GDP	20.7	19.2	16.5	20.7	25.3	25.8
Endonezya	S/GDP	27.8	26.2	24.3	32.7	30.1	29.6
Meksika	S/GDP	22.7	21.3	21.2	23.7	21.7	23.7
Çek Cumhuriyeti	S/GDP	30.3	28.7	26.7	22.6	27.0	28.7
Çin	S/GDP	38.7	35.7	45.9	51.3	45.4	44.5
Hindistan	S/GDP	27.0	26.1	34.4	36.3	32.4	30.7
Şili	S/GDP	23.8	21.0	23.3	24.5	21.2	21.1
Mısır	S/GDP	18.7	17.5	21.8	17.9	9.5	11.1
Polonya	S/GDP	20.6	18.4	16.8	15.7	19.5	20.1
Rusya	S/GDP	27.1	36.1	30.5	26.2	26.3	27.0
Güney Afrika	S/GDP	15.6	15.1	17.6	17.1	14.2	14.6
Malezya	S/GDP	37.0	35.9	36.8	33.4	28.3	23.9
Pakistan	S/GDP	15.6	19.0	19.7	15.9	15.7	16.9
Tayland	S/GDP	34.6	30.7	28.2	29.6	28.0	27.7

Kaynak:World Development Indicators, World Bank.

Gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların milli gelire oranlarına bakıldığında, 1996 yılında Endonezya, Hindistan ve Rusya’nın S/GDP verilerinin %27; 2000 yılında Türkiye, Meksika ve Şili verilerinin %21; 2005 yılında Meksika ve Mısır verilerinin %21; 2010 yılında Brezilya, Arjantin, Mısır ve Güney Afrika verilerinin %17; 2015 yılında Arjantin ve Brezilya’nın verilerinin %14 ve son olarak ta 2020 yılında Tayland ve Rusya’nın verilerinin %27 oranında olduğu görülmüştür.

Tablo 12:Analizde Kullanılan Ülkelere Ait Temel Göstergeler: X+M/GDP

Ülke	Konu	1996	2000	2005	2010	2015	2020
Türkiye	X+M/GDP	0.493693	0.423544	0.461423	0.466944	0.510885	0.611406
Brezilya	X+M/GDP	0.156355	0.226397	0.270867	0.227721	0.269536	0.323542
Arjantin	X+M/GDP	0.215064	0.226224	0.405512	0.349710	0.224862	0.301481
Macaristan	X+M/GDP	0.832922	1.374066	1.277842	1.573984	1.672721	1.572583
Endonezya	X+M/GDP	0.522647	0.714368	0.639879	0.467012	0.419376	0.331905
Meksika	X+M/GDP	0.504192	0.539381	0.539381	0.607603	0.710890	0.781958
Çek Cumhuriyeti	X+M/GDP	0.810974	0.980463	1.212979	1.280289	1.551756	1.351522
Çin	X+M/GDP	0.338147	0.394105	0.622078	0.507170	0.394641	0.345068
Hindistan	X+M/GDP	0.219294	0.269009	0.420016	0.492552	0.419229	0.378709
Şili	X+M/GDP	0.547679	0.593158	0.716167	0.690637	0.589722	0.578418
Mısır	X+M/GDP	0.469485	0.390179	0.629526	0.479363	0.348459	0.337591
Polonya	X+M/GDP	0.455522	0.608685	0.705305	0.819294	0.954263	1.055754
Rusya	X+M/GDP	0.479225	0.680939	0.567132	0.503555	0.493593	0.460830
Güney Afrika	X+M/GDP	0.421992	0.462207	0.474277	0.504060	0.567266	0.511268
Malezya	X+M/GDP	1.817669	2.204067	2.038546	1.579447	1.313700	1.164250
Pakistan	X+M/GDP	0.383301	0.253634	0.321544	0.328689	0.276546	0.274786
Tayland	X+M/GDP	0.842741	1.212979	1.378538	1.272505	1.248396	0.979942

Kaynak: World Development Indicators, World Bank

Tabloda ülkelerin dışa açıklık oranları açıklanmıştır. Dışa açıklık oranı, genel olarak dış ticaret hacminin (ihracat ve ithalat hacmi toplamı) GDP' ya oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Dışa açıklık oranlarının büyüklüğü ülke ekonomileri için dış ticaretin ne kadar önemli olduğunu ve ülke ekonomisinin ne kadar dışa açık olduğunu göstermektedir. Dışa açıklığın artırılması için dış ticarete konan sınırlamaların (gümrük vergileri, kotalar ve görünür ve görünmez engellerin) kaldırılması gerekmektedir (Kurt ve Berber, 2008:58). Kısaca, ülkelerin dış ticarete olan bağımlılığını gösteren dışa açıklık oranlarına bakıldığında, tablodaki oranlarda yine aynı benzerlikler görülmüştür. Analizde ülke seçimi yapıldıktan sonra dış ticaretin (İhracat ve İthalat) reel döviz kuruna duyarlılığını ölçmek için benzer çalışmalarda da görüldüğü gibi ithalat ve ihracat denklemi olmak üzere iki model kurulmuştur.

$$EX_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER_{i,t} + \beta_2 GDPX_{i,t} + \beta_3 DG_{i,t} + \beta_4 DYY_{i,t} + \beta_5 EM_{i,t} + u_{i,t} \quad (16)$$

$$EM_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER_{i,t} + \beta_2 GDP_{i,t} + \beta_4 DYY_{i,t} + u_{i,t} \quad (17)$$

Kurulan modelde görülen EX sembolü ihracatı, EM; İthalatı, RER; Reel Döviz Kurunu, GDP; Milli Geliri, GDPX; ihracattan arındırılmış milli geliri, DG; Dış Geliri, DYY; Doğrudan Yabancı Yatırımları ve “u” sembolü de Hata Terimi olarak tanımlanmıştır. Değişkenler yıllık olarak ele alınmıştır. İthalat (EM), ihracat (EX), milli gelir (GDP) değişkeni ABD doları cinsinden ifade edilmiştir. GDPX değişkeni, modelin çoklu regresyona maruz kalmaması için kullanılmıştır. Dış gelir (DG) değişkeni analizde kullanılan ülkelerin en fazla ticaret yaptığı beş ülkenin GDP’ lerini dikkate alarak hem toplamda hem de ortalamaları kullanılarak belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda da kullanılan veriler, kaynakları ile birlikte gösterilmiştir.

Tablo 13:Analizde Kullanılan Veri Seti ve Kaynakları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Kaynak
İHRACAT (EX)	Reel Döviz Kuru (RER)	WorldBank
	Milli Gelir (GDP)	WorldBank
	Dış Gelir (DG)	WorldBank
	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	WorldBank
	İthalat (EM)	WorldBank
	İhracattan Arındırılmış Milli Gelir (GDPX)	WorldBank
İTHALAT (EM)	Reel Döviz Kuru (RER)	WorldBank
	Milli Gelir (GDP)	WorldBank
	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI)	WorldBank

Çalışma, söz konusu ülkeler üzerinde kısa ve uzun döneme ait parametrelerin hesaplanması ile analiz edilecektir. Çalışmada, iki bağımlı değişken ve beş bağımsız değişken kullanılarak, panel veri analizi test edilmiştir. Bu değişkenler; reel döviz kuru (RER), ihracat (EX), ithalat (EM), dış gelir (DG), milli gelir (GDP), ihracattan arındırılmış milli gelir (GDPX) ve doğrudan yabancı yatırımlardan (DYY) oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 12’de gösterilmiştir. Veri setindeki yer alan değişkenler, Dünya Bankası veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Çalışmada Eviews 12 paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan verilere ait tamamlayıcı istatistikler Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 14:Değişkenlere Ait Tamamlayıcı İstatistikler

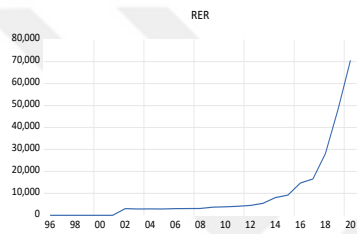
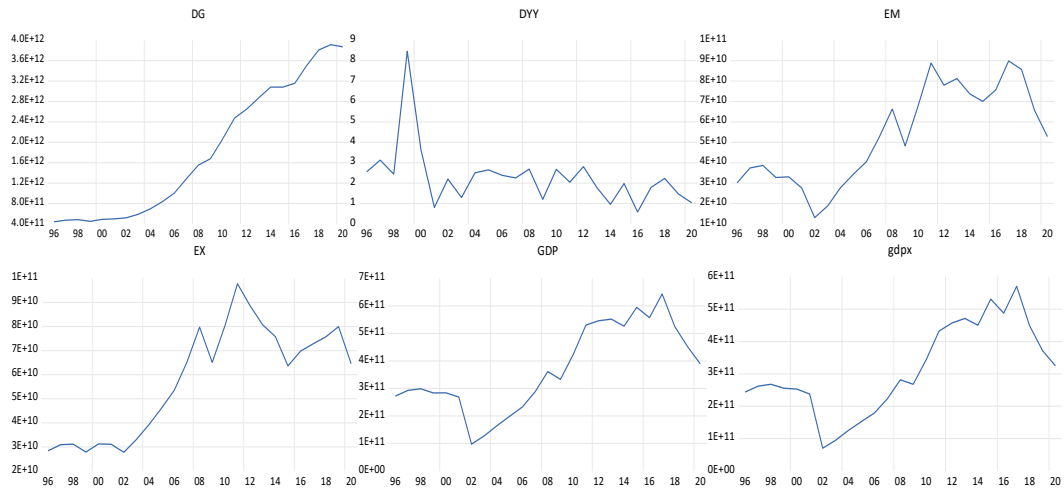
	Lnex	Lnem	Lngdp	Lngdpx	Lndg	Lndyy	Lnreer
Ortalama	25.44237	25.43495	26.66977	26.13064	28.81722	0.836081	4.538734
Medyan	25.43054	25.35563	26.50225	26.16061	28.90872	0.940607	4.554842
Maksimum	28.63285	28.57263	30.32041	30.11588	29.81462	4.686017	5.605508
Minimum	22.99216	23.09205	24.56613	20.86741	26.81447	-2.87011	3.870198
Std sapma	1.085597	1.030982	1.127607	1.423539	0.687526	0.933780	0.201591
Eğiklik	0.284405	0.354180	0.648454	0.037891	-0.77469	-0.05751	1.056497
Basıklık	3.284159	3.385180	3.432449	3.211446	2.981283	5.092822	10.23776
Jargue-Bera	7.128458	11.48898	33.01869	0.891323	42.41652	77.61212	1004.348
Olasılık	0.028319	0.003200	0.000000	0.640400	0.000000	0.000000	0.000000
Toplam	10787.56	10784.42	11307.98	11079.39	12218.50	354.4985	1924.423
Top.St sapma	498.5144	449.6169	537.8435	857.1936	199.9490	368.8324	17.19022
Gözlem	424	424	424	424	424	424	424

Tamamlayıcı istatistiklere göre standart sapma oynaklık göstergesinin en yüksek olduğu değişken, ihracattan arındırılmış milli gelir iken, en düşük olduğu değişken reel döviz kurudur. Jargue-Bera testine göre olasılık değerleri göz önünde bulundurulduğunda değişkenlerin normal dağılım göstermediği sonucu elde edilmiştir. Değişkenlerin normal dağılım göstermediğinin bir diğer kanıtı da eğiklik ve çarpıklık değeridir. Normal dağılan bir serinin eğiklik değeri 0, basıklık değeri ise 3 olmalıdır. İhracat, ithalat, milli gelir, ihracattan arındırılmış milli gelir ve dış gelir 3'e yakındır. Eğiklik değerinde ise değişkenler negatif eğiklik gösteriyorsa bu sağa eğik, pozitif eğiklik gösteriyorsa da sola eğiklik söz konusudur. Doğrudan yabancı yatırımlar dışındaki diğer değişkenler sola eğiklik göstermektedir.

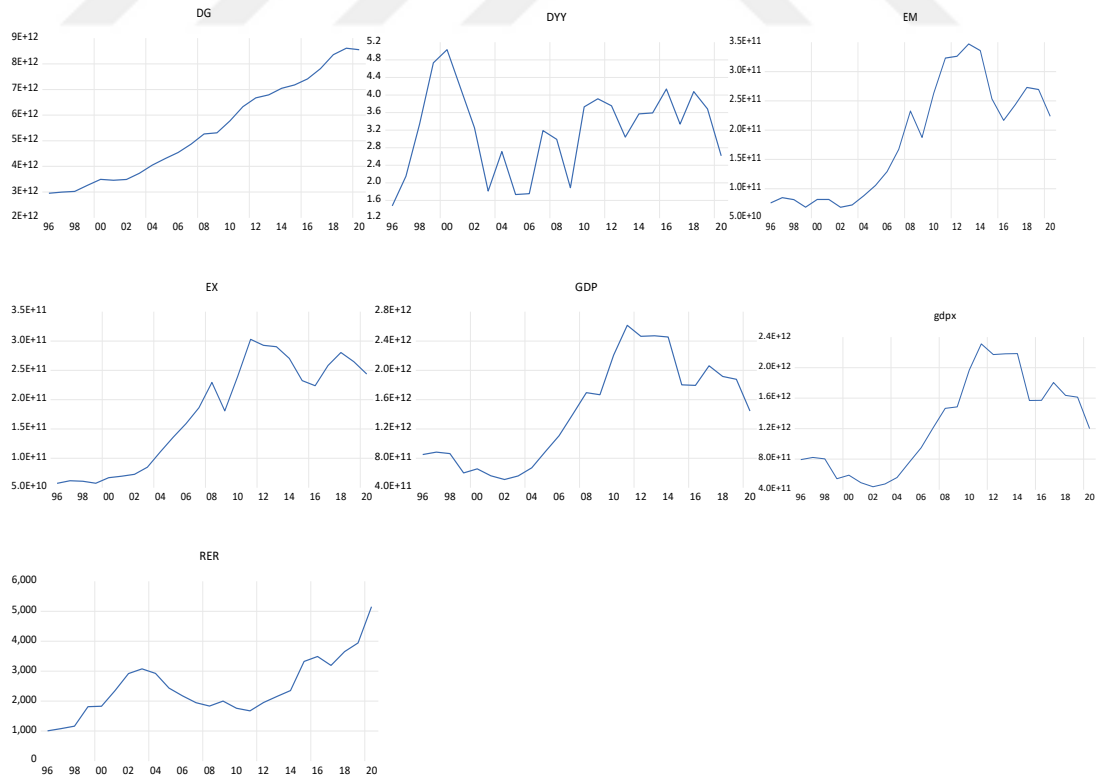
3.2.1. Ülke Değişkenlerinin Grafiklerinin Oluşturulması

Çalışmada verilerin daha hissedilebilir hale getirilebilmesi için analizi yapılan ülkelere ait veriler her ülke için ayrı ayrı grafikler halinde gösterilmiştir. Model kurulurken kullanılan değişkenlerin zaman içerisinde nasıl değiştiğini görsel olarak incelemek için verilerin grafikleri oluşturulmuştur. Grafiklere bakılarak hipotez testleri uygulanmadan önce verilerin durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir.

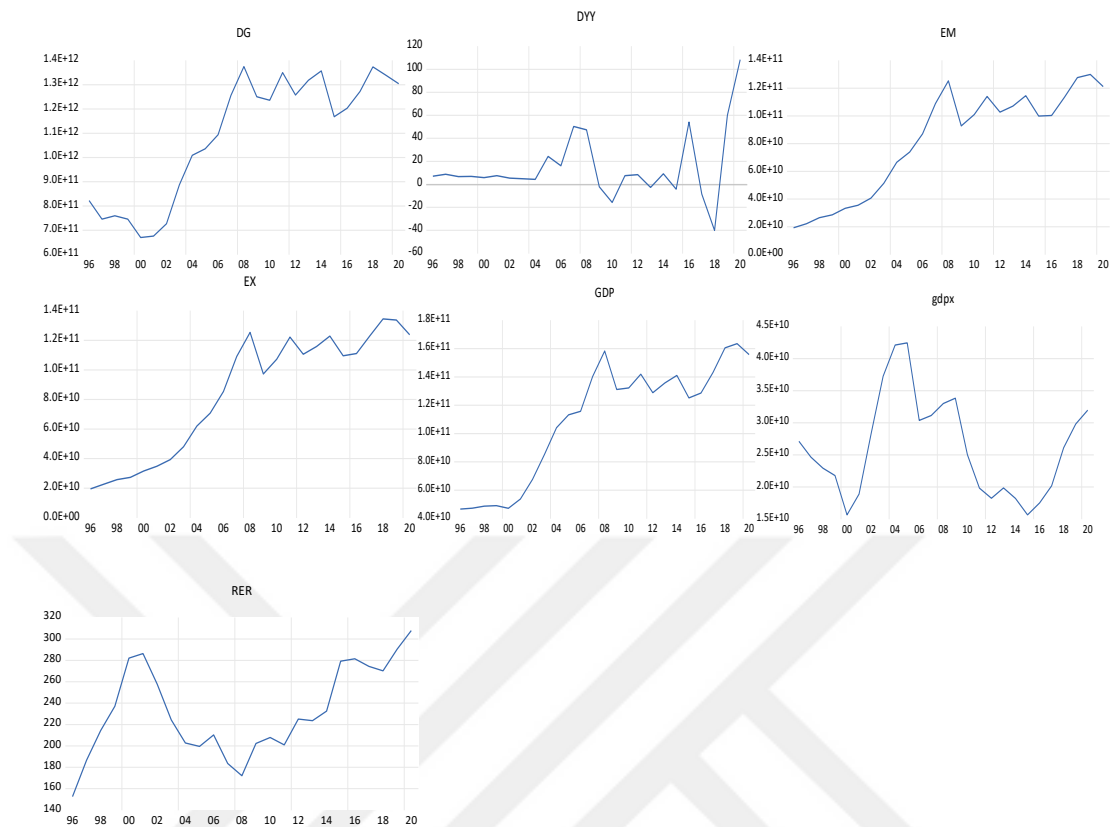
ARJANTİN

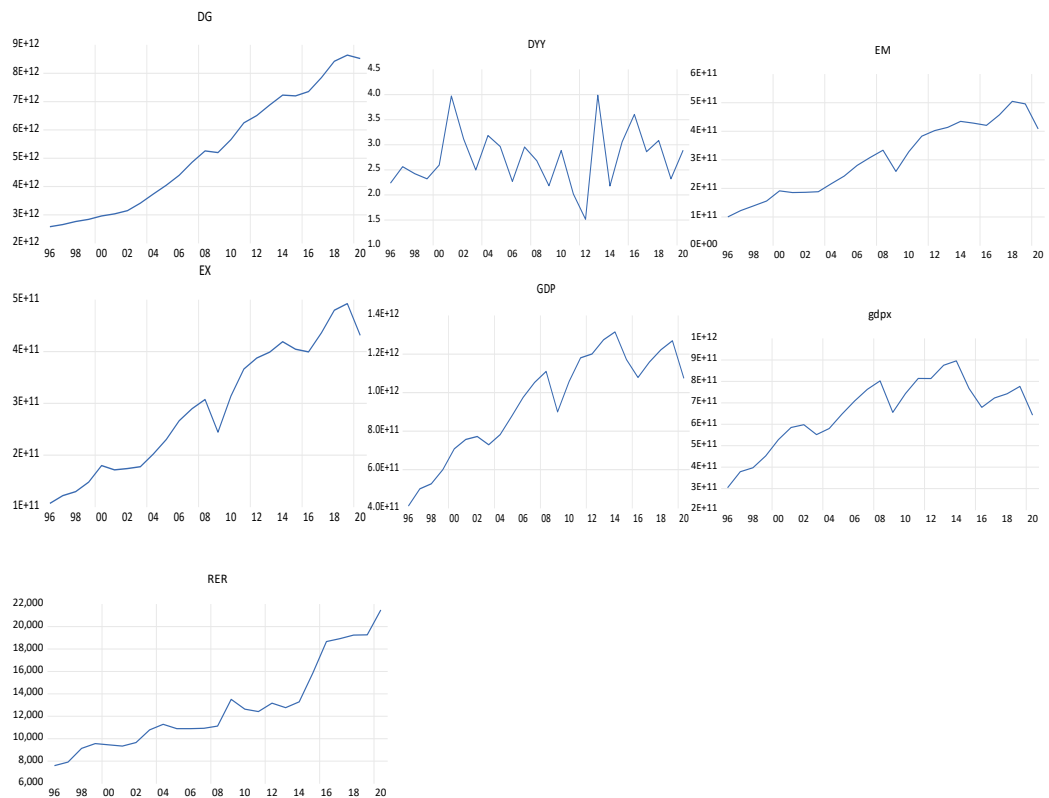
BREZİLYA

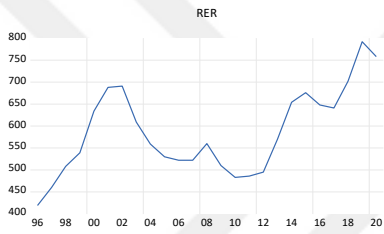
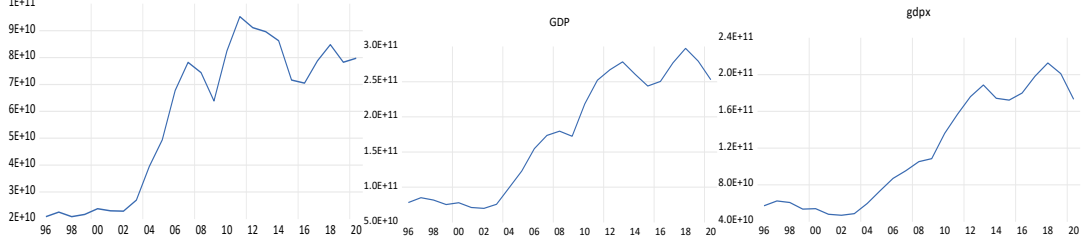
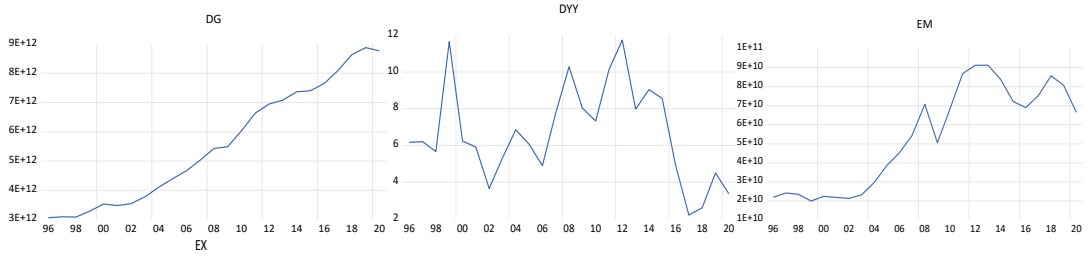
MACARİSTAN

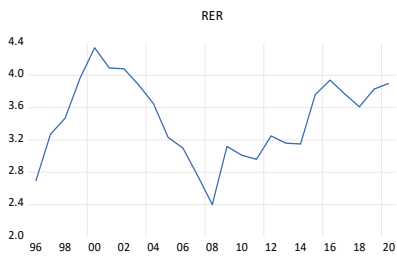
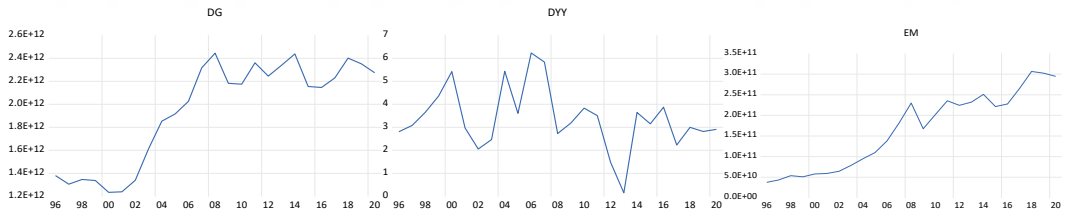
MEKSIKA

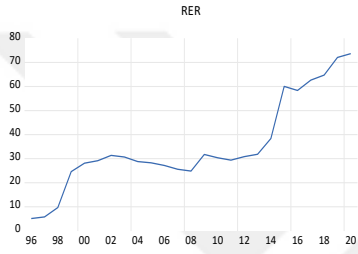
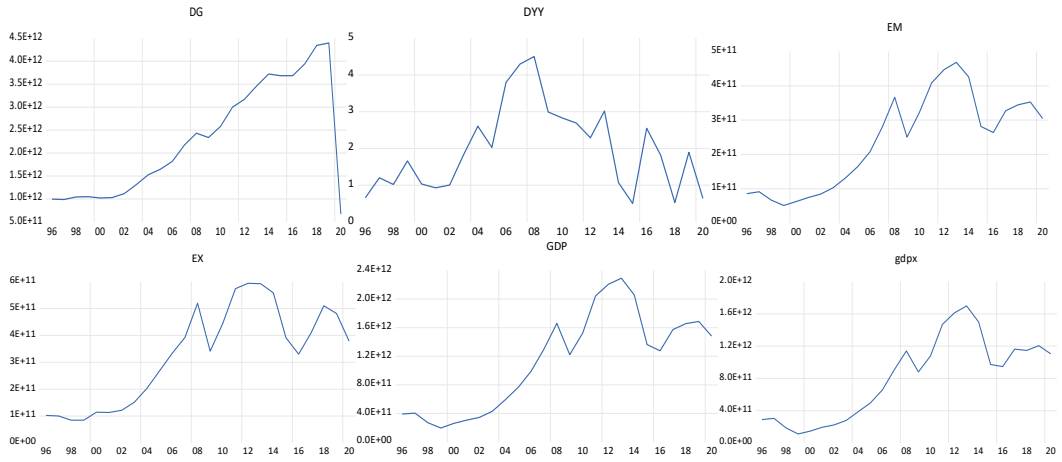
ŞİLİ

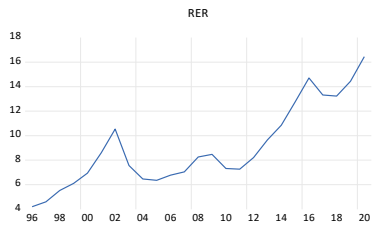
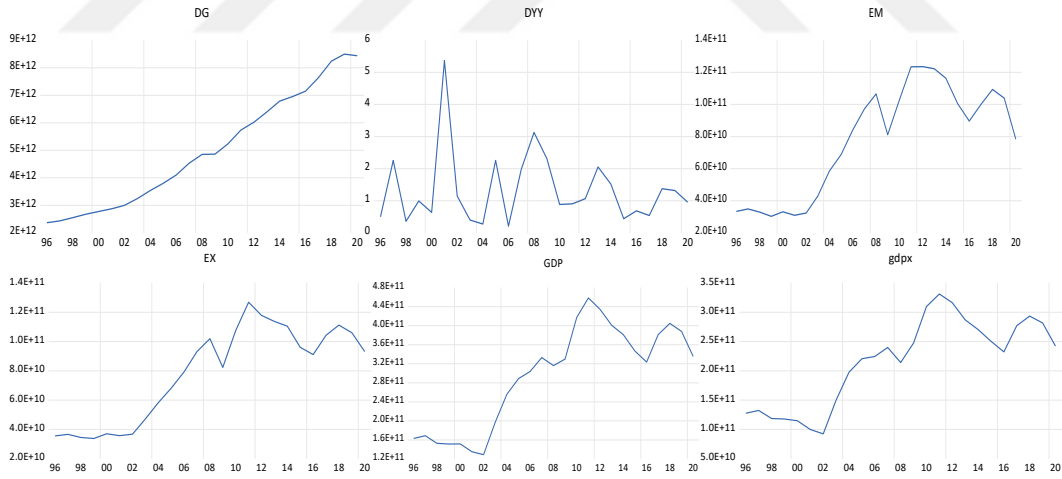
POLONYA

RUSYA

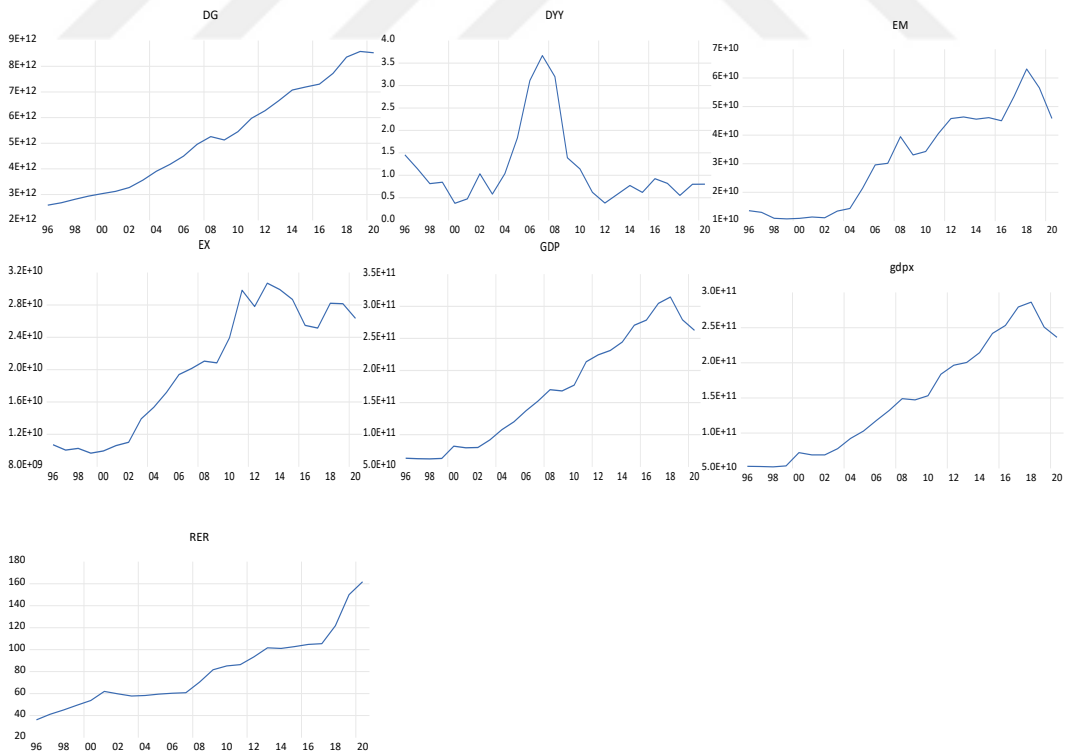
GÜNEY AFRİKA

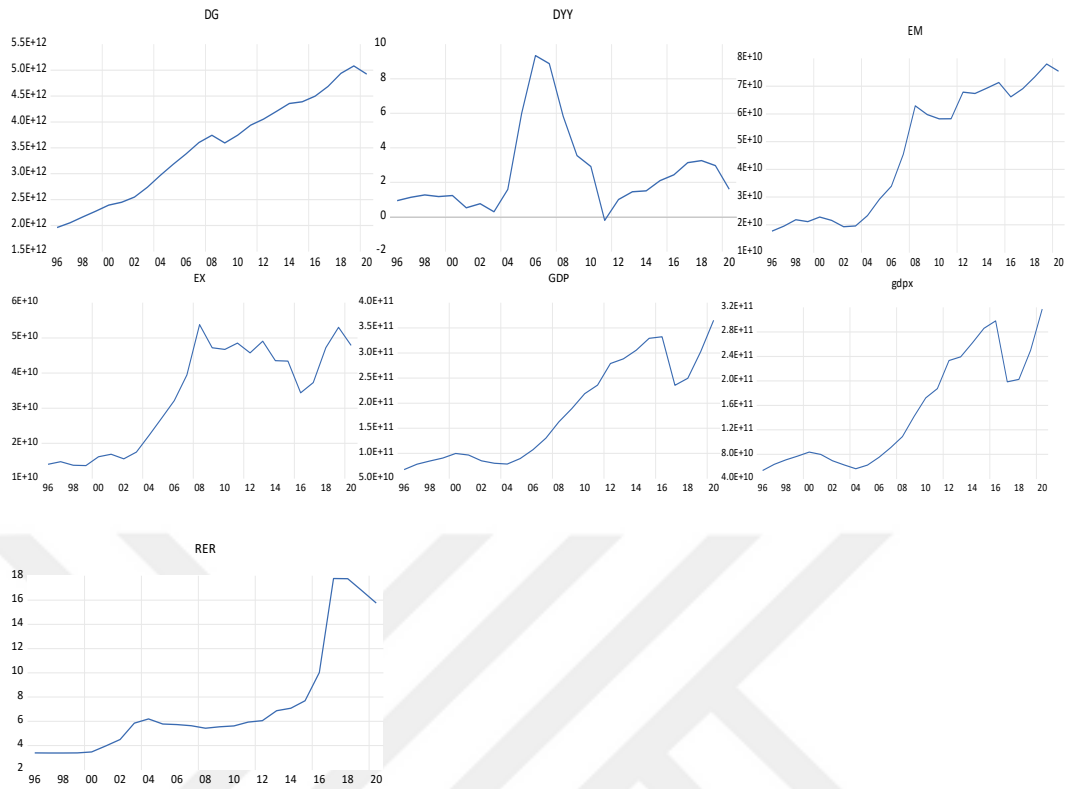
MALEZYA

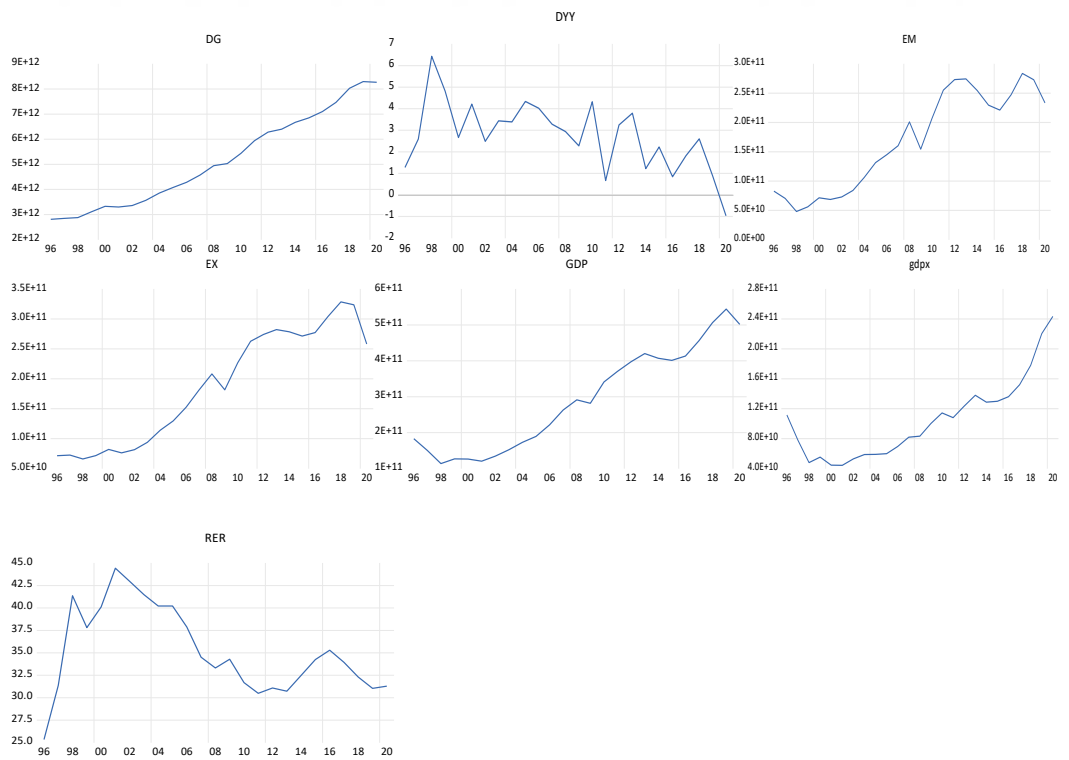
PAKISTAN

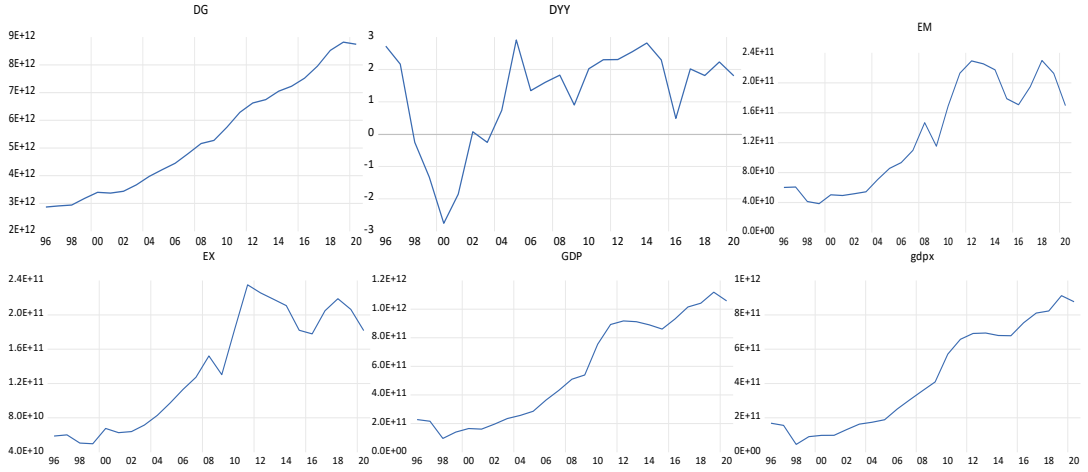
MISIR

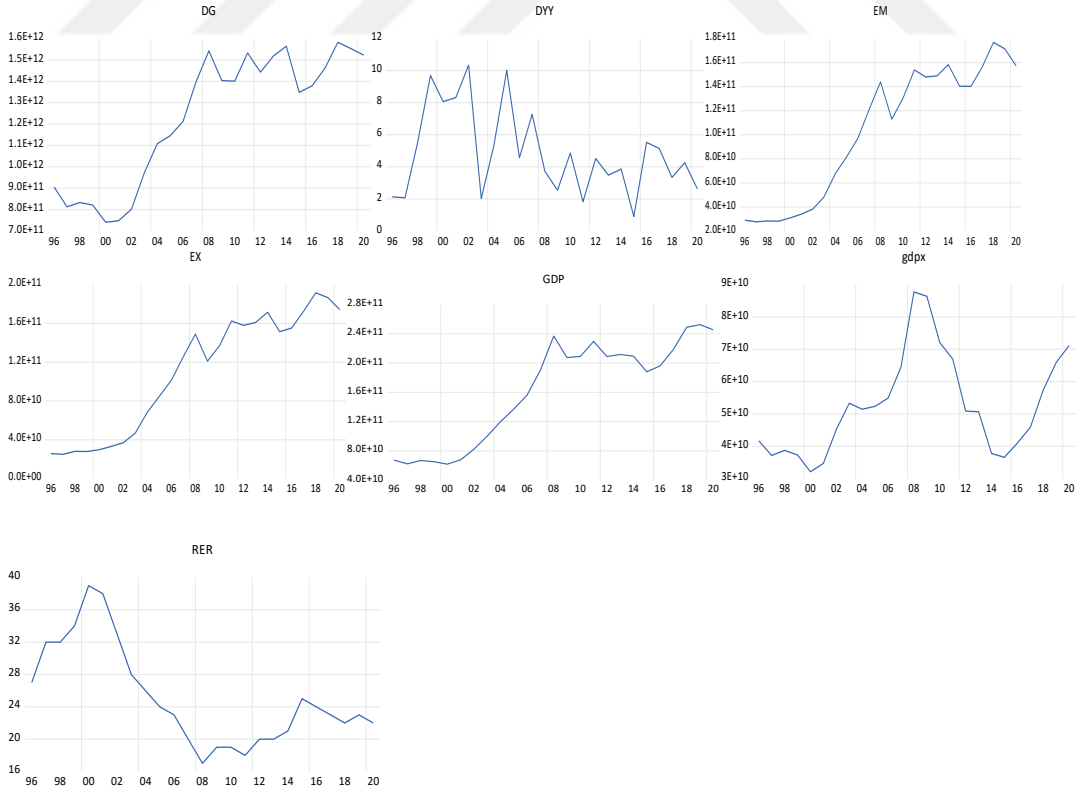
TAYLAND

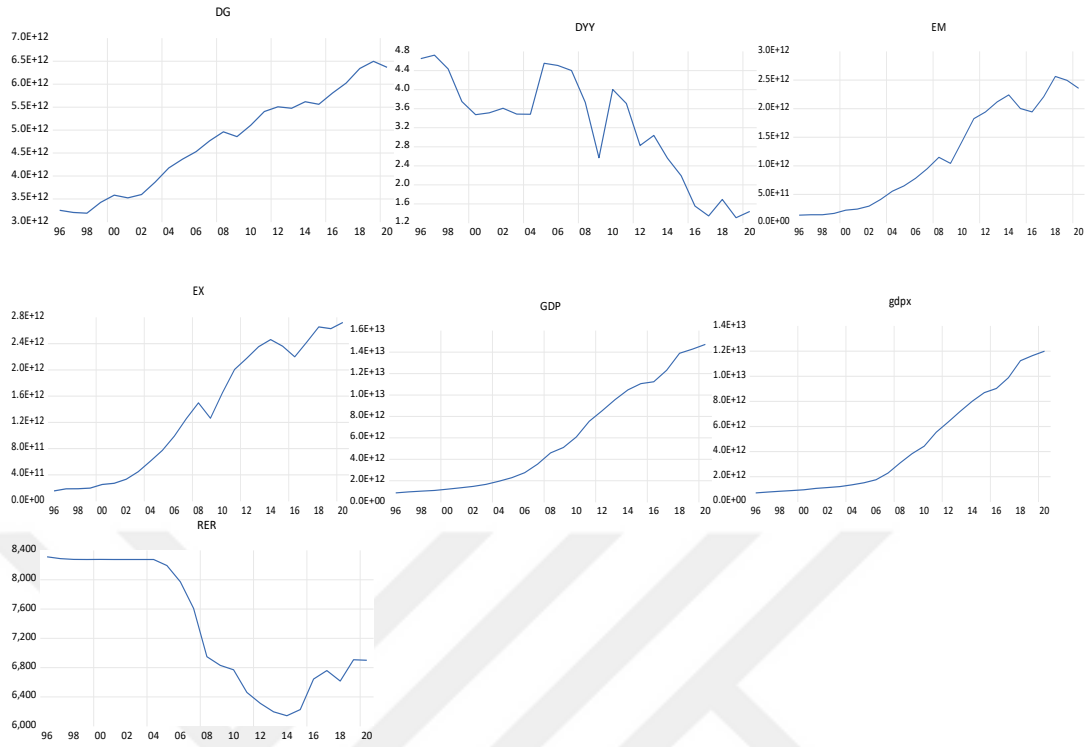
ENDONEZYA

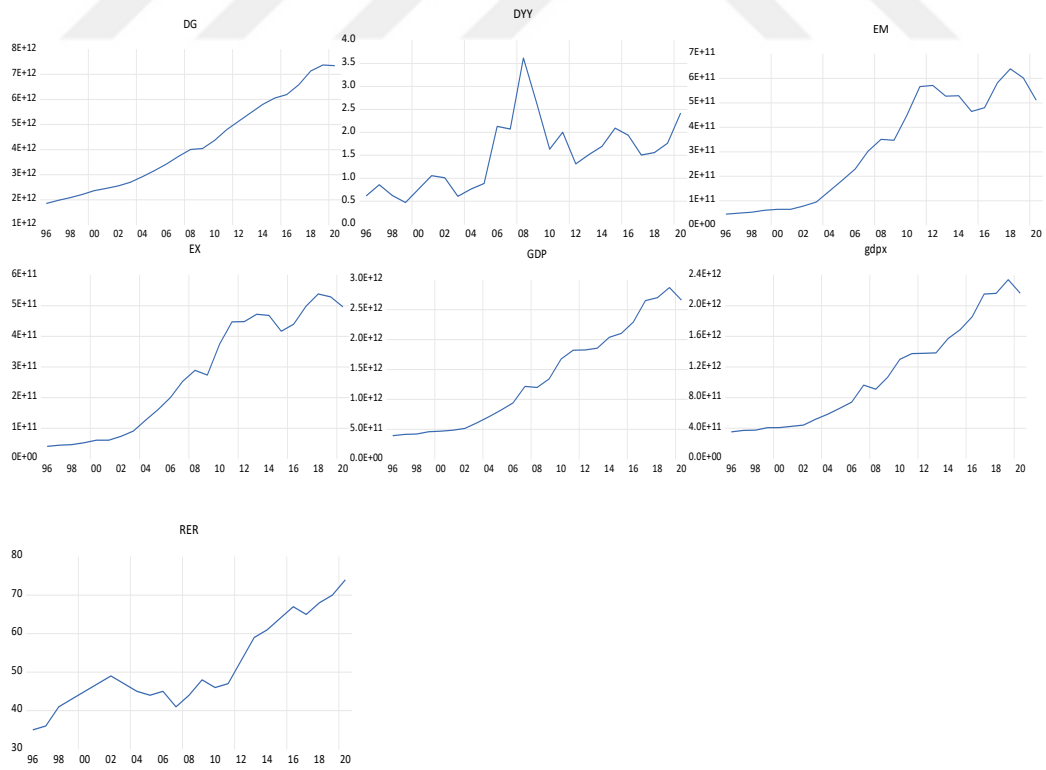
ÇEK CUMHURİYETİ

ÇİN

HİNDİSTAN

3.2.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişkenler arasında eş-bütünleşme testi incelenmeden önce ülkeler (yatay kesit) arasındaki bağımlılığı test etmek için Breusch-Pagan (1980) tarafından bulunan ve Peseran vd. (2008) tarafından sapması düzeltilen LM_{adj} (Adjusted Lagrange Multiplier) testi uygulanmıştır. Sonrasında uygulanacak birim kök ve eş-bütünleşme testleri, yatay kesit bağımlılığının olup olmaması durumuna göre seçilecektir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisi de büyük olduğunda Peseran (2004) Cross Section Dependence (CD) testiyle incelenmektedir. Bu çalışmada 35 yıl ve 17 ülke kullanıldığı için LM testi kullanılmıştır.

Yatay kesit testi hipotezleri

H_0 : Yatay Kesit Bağımsız

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılığı Vardır

Yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda elde edilen olasılık değeri 0.05'ten küçük ise H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir ve paneli meydana getiren birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Peseran vd., 2008).

Tablo 15: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	BREUSCH-PEGAN LM	PESERAN SCALED LM	PESERAN CD
EX	3065.274/0.000	177.6133/0.0000	55.32909/0.0000
EM	3029.422/0.0000	175.4395/0.0000	55.00048/0.0000
GDP	2713.635/0.0000	156.2921/0.0000	51.93389/0.0000
GDPX	1840.593/0.0000	103.3561/0.0000	36.82491/0.0000
RER	622.7595/0.0000	29.51413/0.0000	1.222974/0.22713
DYY	308.4250/0.0000	10.45480/0.0000	6.172261/0.0000
DG	2975.155/0.0000	172.1491/0.0000	54.36752/0.0000

Yukarıdaki tabloda değişkenlerin olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu sonucuna ulaşıldığı için paneli meydana getiren ülkeler arasında yatay kesit

bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir. Bu durum söz konusu ülkelerin birinde ortaya çıkan dış ticaret şoklarının diğer ülkeleri de etkilediği anlamına gelmektedir.

3.2.3. CADF Birim Kök Testi

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunması ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerektiğini göstermiştir. Böylelikle CADF birim kök testi uygulanmıştır.

H_0 : Birim kök vardır

H_1 : Birim kök yoktur.

İlk olarak uygulaması yapılan testte bütün ülkeler için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplaması yapılan bu değerler, Peseran (2006) tarafından açıklanan Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değeriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplaması yapılan CADF değeri tablo kritik değerinden küçük ise H_0 reddedilmektedir. Yani birim kökün olmadığı ve şokların geçici olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda, CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilmekte ve yalnızca o ülkenin serisinin durağan olduğunu göstermektedir (Peseran, 2006). Ayrıca her bir ülkeye (yatay kesite) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınmakta ve panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS elde edilmektedir. CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) ile serilerin durağan olup olmadıklarına bakılmıştır.

Paneli oluşturan her bir ülkenin CADF birim kök istatistikleri ve panelin tamamı için CIPS istatistik değerleri tablo 16, 17, 18, 19, 20, 21 ve 22' de gösterilmektedir.

Tablo 16:İhracat Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)					CADF(Sabitli)				
	P	EX	Kritik Değerler			P	EX	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	0	-2.396	-4.88	-3.96	-3.53	0	-3.181	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	0	-1.205	-4.88	-3.96	-3.53	0	-2.19	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	0	-1.716	-4.88	-3.96	-3.53	0	-1.713	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	4	-2.424	-4.88	-3.96	-3.53	4	-2.931	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	3	-3.514	-4.88	-3.96	-3.53	4	-1.079	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	4	-1.464	-4.88	-3.96	-3.53	4	-2.616	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	4	-2.690	-4.88	-3.96	-3.53	4	-3.244	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	4	0.472	-4.88	-3.96	-3.53	4	-0.820	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	4	-3.229	-4.88	-3.96	-3.53	4	-3.229	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	0	0.019	-4.88	-3.96	-3.53	0	-1.842	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	4	-3.171	-4.88	-3.96	-3.53	2	-3.916	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	0	-0.247	-4.88	-3.96	-3.53	0	1.093	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	2	-4.329	-4.88	-3.96	-3.53	2	-3.405	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	4	2.912	-4.88	-3.96	-3.53	0	-2.131	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	4	-1.438	-4.88	-3.96	-3.53	2	-2.701	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	0	-2.541	-4.88	-3.96	-3.53	0	-2.117	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	4	-3.832	-4.88	-3.96	-3.53	4	-4.667	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-1.81171	-2.96	-2.75	-2.65		-2.38	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarzs Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 16’da gösterilen sonuçlara göre ihracat serisi için sabitli-trendli modelde Rusya dışındaki tüm ülkelerde sabitli modelde ise Mısır ve Tayland dışındaki tüm ülkelerde ve panelin genelinde H_0 kabul edilmiştir. Yani birim kök içermektedir. Panelin genelinde ise sabitli-trendli modelde birim kök kabul edilmiş ancak sabitli modelde reddedilmiştir.

Tablo 17:İthalat Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli-Trendli)					CADF(Sabitli)				
	P	EM	Kritik Değerler			P	EM	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	3	-1.788	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.491	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	4	-4.299	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.074	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	2	-4.942	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.408	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	3	-4.707	-4.85	-3.95	-3.52	3	-4.963	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	4	-3.437	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.723	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	4	-2.037	-4.85	-3.95	-3.52	0	-2.345	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	4	-3.840	-4.85	-3.95	-3.52	4	-4.783	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	0	-1.164	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.571	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	4	-1.360	-4.85	-3.95	-3.52	4	-1.105	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	2	-0.708	-4.85	-3.95	-3.52	2	-0.606	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	3	-4.210	-4.85	-3.95	-3.52	3	-4.344	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	4	-2.415	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.616	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	3	-2.194	-4.85	-3.95	-3.52	3	-3.168	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	0	-0.166	-4.85	-3.95	-3.52	0	-0.408	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	2	-2.555	-4.85	-3.95	-3.52	2	-2.445	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	3	-4.024	-4.85	-3.95	-3.52	3	-4.516	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	3	-1.595	-4.85	-3.95	-3.52	3	-1.074	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-2.673	-2.96	-2.75	-2.65		-2.449	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarts Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 17’de ithalat serisi sonuçları sabitli-trendli modele göre Brezilya, Arjantin, Macaristan, Mısır ve Pakistan; sabitli modele göre ise Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Mısır ve Pakistan dışındaki ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Sabitli-trendli modelde panelin gelinde birim kök kabul edilmiştir.

Tablo 18: Milli Gelir Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)					CADF(Sabitli)				
	P	GDP	Kritik Değerler			P	GDP	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	2	-1.410	-4.85	-3.95	-3.52	2	-1.583	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	3	0.154	-4.85	-3.95	-3.52	3	-1.628	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	4	-3.078	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.055	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	3	-4.006	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.760	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	4	-2.898	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.905	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	2	-2.804	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.458	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	0	-2.981	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.842	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	2	-2.887	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.690	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	4	-0.904	-4.85	-3.95	-3.52	2	-1.824	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	4	-3.125	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.967	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	4	-3.823	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.905	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	4	-1.856	-4.85	-3.95	-3.52	4	-4.086	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	4	-2.306	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.782	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	0	-2.748	-4.85	-3.95	-3.52	0	-2.572	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	4	-4.141	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.378	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	4	-2.141	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.261	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	3	-2.100	-4.85	-3.95	-3.52	3	-1.914	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-2.334	-2.96	-2.75	-2.65		-2.683	-2.43	-2.24	-4.25

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarts Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 18’de milli gelir serisi için birim kök test sonuçlarına göre sabitli-trendli modelde Macaristan ve Malezya dışındaki tüm ülkelerde, sabitli modelde ise Meksika, Çin, Polonya ve Rusya dışındaki tüm ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Sabitli-trendli modelde panelin gelinde birim kök kabul edilmiştir.

Tablo 19:İhracattan Arındırılmış Milli Hâsıla Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)					CADF TESTİ (Sabitli)				
	P	GDPX	Kritik Değerler			P	GDPX	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	4	-2.722	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.969	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	3	-2.251	-4.85	-3.95	-3.52	3	-3.674	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	4	-2.337	-4.85	-3.95	-3.52	4	-1.200	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	4	-3.541	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.910	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	4	-3.131	-4.85	-3.95	-3.52	4	-3.295	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	2	-2.805	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.543	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	1	-2.917	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.698	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	2	-2.902	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.498	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	4	1.314	-4.85	-3.95	-3.52	4	2.186	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	4	-0.502	-4.85	-3.95	-3.52	4	-1.116	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	4	-2.832	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.974	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	0	-3.064	-4.85	-3.95	-3.52	4	-3.317	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	4	-0.701	-4.85	-3.95	-3.52	2	-3.601	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	4	-2.903	-4.85	-3.95	-3.52	0	-2.772	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	4	-4.375	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.876	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	4	-3.729	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.026	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	4	0.504	-4.85	-3.95	-3.52	4	0.463	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-2.33402	-2.96	-2.75	-2.65		-1.989	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarts Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 19’da ihracattan arındırılmış milli gelir serisi için birim kök test sonuçlarına göre sabitli-trendli modelde Malezya dışındaki tüm ülkelerde, sabitli modelde ise Brezilya, Meksika, Çin ve Rusya dışındaki tüm ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Hem Sabitli-trendli hem de sabitli modelde panelin gelinde birim kök kabul edilmiştir.

Tablo 20:Reel Döviz Kuru Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)					CADF TESTİ (Sabitli)				
	P	RER	Kritik Değerler			P	RER	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	4	1.270	-4.85	-3.95	-3.52	2	-0.821	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	4	-4.872	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.218	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	0	-1.29	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.422	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	4	-0.801	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.929	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	4	-2.348	-4.85	-3.95	-3.52	4	-3.062	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	4	-3.361	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.406	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	1	-1.305	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.292	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	2	-2.594	-4.85	-3.95	-3.52	0	0.265	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	0	-3.479	-4.85	-3.95	-3.52	0	-2.437	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	4	-3.381	-4.85	-3.95	-3.52	4	-4.888	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	4	-1.351	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.586	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	4	-1.351	-4.85	-3.95	-3.52	4	-4.755	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	3	-0.923	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.709	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	4	-4.460	-4.85	-3.95	-3.52	1	-1.731	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	2	-3.926	-4.85	-3.95	-3.52	2	-1.404	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	1	-2.610	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.606	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	4	-3.325	-4.85	-3.95	-3.52	4	0.546	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-2.553	-2.96	-2.75	-2.65		-2.085	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarzs Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 20’de reel döviz kuru serisi için birim kök test sonuçlarına göre sabitli-trendli modelde Brezilya, Güney Afrika ve Malezya dışındaki tüm ülkelerde, sabitli modelde ise Şili ve Polonya dışındaki tüm ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Hem Sabitli-trendli hem de sabitli modelde panelin gelinde birim kök kabul edilmiştir

Tablo 21:Doğrudan Yabancı Yatırımlar Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)					CADF TESTİ (Sabitli)				
	P	DYY	Kritik Değerler			P	DYY	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	0	-1.774	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.926	-4.25	-3.40	-3.00
Brezilya	4	-2.090	-4.85	-3.95	-3.52	1	-2.939	-4.25	-3.40	-3.00
Arjantin	4	-5.160	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.854	-4.25	-3.40	-3.00
Macaristan	4	-0.623	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.103	-4.25	-3.40	-3.00
Endonezya	4	-2.130	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.987	-4.25	-3.40	-3.00
Meksika	4	-3.920	-4.85	-3.95	-3.52	4	-3.833	-4.25	-3.40	-3.00
Çek Cumhuriyeti	1	-3.912	-4.85	-3.95	-3.52	0	-3.024	-4.25	-3.40	-3.00
Çin	0	-1.957	-4.85	-3.95	-3.52	0	-0.790	-4.25	-3.40	-3.00
Hindistan	2	-4.581	-4.85	-3.95	-3.52	4	-1.495	-4.25	-3.40	-3.00
Şili	0	-2.011	-4.85	-3.95	-3.52	0	-3.067	-4.25	-3.40	-3.00
Mısır	1	-1.820	-4.85	-3.95	-3.52	1	-1.673	-4.25	-3.40	-3.00
Polonya	0	-3.448	-4.85	-3.95	-3.52	0	-3.067	-4.25	-3.40	-3.00
Rusya	0	-1.346	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.673	-4.25	-3.40	-3.00
Güney Afrika	4	-4.443	-4.85	-3.95	-3.52	1	-4.449	-4.25	-3.40	-3.00
Malezya	0	-4.061	-4.85	-3.95	-3.52	0	-3.837	-4.25	-3.40	-3.00
Pakistan	4	0.050	-4.85	-3.95	-3.52	4	0.605	-4.25	-3.40	-3.00
Tayland	4	-2.662	-4.85	-3.95	-3.52	4	0.414	-4.25	-3.40	-3.00
CIPS		-2.699	-2.96	-2.75	-2.65		-2.240	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarts Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 7’de Doğrudan yabancı yatırımlar serisi için birim kök test sonuçlarına göre sabitli- trendli modelde Arjantin, Hindistan, Güney Afrika ve Malezya dışındaki tüm ülkelerde, sabitli modelde ise Meksika, Güney Afrika ve Malezya dışındaki tüm ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Hem Sabitli- trendli hem de sabitli modelde panelin genelinde birim kök kabul edilmiştir

Tablo 22:Dış Gelir Serisi Birim Kök Testleri

	CADF TESTİ (Sabitli Trendli)									
	P	DG	Kritik Değerler			P	DG	Kritik Değerler		
			0.01	0.05	0.10			0.01	0.05	0.10
Türkiye	3	-4.456	-4.85	-3.95	-3.52	4	-1.862	-4.88	-3.96	-3.53
Brezilya	4	-1.251	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.757	-4.88	-3.96	-3.53
Arjantin	4	-4.272	-4.85	-3.95	-3.52	4	-4.705	-4.88	-3.96	-3.53
Macaristan	3	-3.756	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.992	-4.88	-3.96	-3.53
Endonezya	4	-0.455	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.105	-4.88	-3.96	-3.53
Meksika	1	-4.820	-4.85	-3.95	-3.52	1	-4.464	-4.88	-3.96	-3.53
Çek Cumhuriyeti	3	-3.645	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.967	-4.88	-3.96	-3.53
Çin	4	-0.821	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.560	-4.88	-3.96	-3.53
Hindistan	0	-1.810	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.804	-4.88	-3.96	-3.53
Şili	4	-2.414	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.887	-4.88	-3.96	-3.53
Mısır	2	-5.597	-4.85	-3.95	-3.52	3	-2.213	-4.88	-3.96	-3.53
Polonya	3	-4.519	-4.85	-3.95	-3.52	4	-2.534	-4.88	-3.96	-3.53
Rusya	4	1.221	-4.85	-3.95	-3.52	4	2.126	-4.88	-3.96	-3.53
Güney Afrika	0	-0.621	-4.85	-3.95	-3.52	0	-0.629	-4.88	-3.96	-3.53
Malezya	4	-0.343	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.018	-4.88	-3.96	-3.53
Pakistan	0	-1.130	-4.85	-3.95	-3.52	0	-1.231	-4.88	-3.96	-3.53
Tayland	4	-0.257	-4.85	-3.95	-3.52	4	-0.053	-4.88	-3.96	-3.53
CIPS		-2.291	-2.96	-2.75	-2.65		-1.620	-2.43	-2.24	-2.13

Not: Test istatistik sonuçlarına göre* ** *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir. P, Gecikme sayısıdır ve Schwarzs Bilgi Kriterlerine göre belirlenmiştir. Serilerin durağanlıkları %5 anlamlılık düzeyinde ele alınmıştır.

Tablo 22’de dış gelir serisi için birim kök test sonuçlarına göre sabitli- trendli modelde Türkiye, Arjantin, Meksika, Mısır ve Polonya dışındaki tüm ülkelerde, sabitli modelde ise Meksika ve Arjantin dışındaki tüm ülkelerde H_0 kabul edilmiştir. Hem Sabitli- trendli hem de sabitli modelde panelin gelinde birim kök kabul edilmiştir

Modelde kullanılan serilerin birim kök içerip içermediğini belirlemek amacıyla Peseran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi ile her bir yatay kesit birim testi için bireysel ve panelin geneline ilişkin hesaplanan istatistiklerin bazıları hem sabitli-trendli hem de sabitli modelde kritik değerlerden

büyüktür. Bazıları ise sadece sabitli-trendli modelde kritik değerlerden büyüktür. Buna göre serilerde birim kökün olduğunu varsayan H_0 hipotezi kabul edilmekte ve serilerin I(1) olduğuna karar verilmektedir. Serilerin I(1) durağan olmaması, söz konusu ülke ekonomisinin karşı karşıya kaldığı bir şokun etkisini hemen kaybetmediğini belirtmektedir. Aynı zamanda serilerin I(1) olması eş-bütünleşme analizinin yapılabilmesi için gerekli bir ön koşuldur.

3.2.4. Model 1: İhracat Denklemi

İhracat denklemini oluşturan reel döviz kuru, ihracattan arındırılmış milli gelir, ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar ve dış gelirin ihracat üzerindeki etkisi, 13 numaralı eşitlikle açıklanmaya çalışılmıştır.

İhracat denklemi literatürden esinlenerek (13) nolu eşitlikte gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

$$EX_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER_{i,t} + \beta_2 GDPX_{i,t} + \beta_3 DG_{i,t} + \beta_5 DYY_{i,t} + \beta_6 EM_{i,t} + u_{i,t} \quad (13)$$

Çalışmada ihracat denklemine ait uzun dönemli ilişki aşağıda ARDL modeli ile test edilmiştir.

3.2.4.1. Uzun Dönem ARDL Modeli

Çalışmada analizi yapılan ihracat denkleminde öncelikli olarak verilerin birim kök içerip içermediğine bakılmıştır. Verilerin durağanlık sınanması Tablo 16, 17, 18, 19, 20, 21 ve 22' de yapılan CADF birim kök testleri analiz sonucunda tespit edilmiş ve EX, EM ve GDP serisinin sadece sabitli-trendli modelde birim kök içerdiği RER, DYY, GDPX verilerinin ise hem sabitli-trendli hem de sabitli modelde, birim kök içerdiklerine rastlanmıştır. Farklı durağan seviyelerine sahip olan verilerde regresyon sorunları yaşanabilmektedir. Bu yüzden çalışmada uzun dönemli ilişkiyi test etmek için durağanlık yapıları karışık olan verilerle analiz yapılmasına olanak sağlayan ve Peseran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive distributed lags model) eş-bütünleşme testi kullanılmıştır (Kızıldere, Kabadayı ve Emsen, 2013).

Tablo 23:Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği	Olasılık
Lnrer	0.031678	2.944828	0.0037* * *
Lngdp_x	-0.071442	-17.50294	0.0000* * *
Lnem	0.971442	106.0326	0.0000* * *
Lndg	0.261433	11.427716	0.0000* * *
Lndyy	-0.181433	-2.857236	0.00047* * *

Not: Bağımlı değişken EX, anlamlılık dereceleri %10, %5, %1 * , ** , ***

Uzun dönemde reel döviz kurunda meydana gelen %1’lik bir artış ihracatı %0,03 oranında arttırmaktadır. Reel döviz kurunda gerçekleşen bu artışla rekabetçi kur yaklaşımının ortaya çıkarak Ceteris Paribus varsayımı altında dış ticaret dengesinde iyileşmenin olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda uluslararası rekabetin fiyat duyarlılığının da yüksek olduğu görülmektedir. Reel döviz kurundaki artışın ihracata sağladığı rekabet avantajı dışında reel döviz kuru, yapısal unsurlara bağlı olarak ta ihracatı etkileyebilmektedir. Yaşanan krizler, enflasyon, ekonomik yapının değişmesi ve son yıllarda yaşanan pandemi etkisi gibi unsurlar bu duruma örnek gösterilebilir. Analizde kullanılan ülkelerin yurtiçi gelirini ifade eden GDPX değişkeni ise anlamlı ve negatif işaretli bulunmuştur. İhracattan arındırılmış milli gelirdeki %1’lik bir artış ihracatı %0,07 oranında azaltmaktadır. Böylelikle ülkede artan gelir toplam talebi uyarmakta ve talepte aynı zamanda ihracata konu olan mal ve hizmetlere de yönelik olduğu için yurtiçi gelirdeki artış ihracatta azaltıcı bir rol oynamaktadır. İthalatın uzun dönemde ihracata etkisi ise anlamlı ve pozitif bulunmuştur. İthalatta meydana gelen %1’lik bir artış ihracatta %0,97 oranında artışa neden olmuştur. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde literatürde de belirtildiği gibi “ithalata dayalı ihracat” iddiasını göstermektedir. Dış gelir değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir. Dış gelirdeki %1’lik bir artış ihracatı %0,26 oranında arttırmaktadır. Çünkü karşılıklı ticari ilişkide bulunan ülkelerin gelirlerinde meydana gelen herhangi bir artış yurtiçi piyasada üretilen mal ve hizmetlere olan talebi arttıracaktır. Son olarak ta doğrudan yabancı yatırımların ihracata uzun dönemli etkisi istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif değerdedir. DYY’ da meydana gelen %1’lik bir artış ihracat üzerinde %0,18 oranında azalmaya neden olacaktır. Analiz sonucu, Temiz ve Gökmen (2009) gibi yazarların

çalışmalarında elde ettiği sonuçlarla paralellik göstermektedir. DYY ihracatın ikamesi olabilirler. Böyle bir durumda ise DYY işlemi arttıkça ihracatta azalma gerçekleşir.

3.2.4.2.Hata Düzeltme Modeli

Modeli tahmin etmek için kullanılan veriler arasında ARDL testi sonucunda eş-bütünleşme olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, veriler arasında uzun dönemde ilişki olduğunu göstermektedir. Fakat aralarında uzun dönemli ilişki bulunan veriler arasında kısa dönemde dengesizlikler oluşabilir. Bu kısa dönemli dengesizliklerin giderilmesi amacıyla Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model) kullanılmaktadır (Gujarati, 2009:729). Hata düzeltme modeline göre hata düzeltme katsayısının istatistikî olarak anlamlı ve negatif katsayılı olması gerekmektedir.

Eldeki veriler kullanılarak yapılan hata düzeltme modeli analizi tablo 24'te gösterilmektedir.

Tablo 24:Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T- İstatistiği	Olasılık
Lrer	0.011025	-1.289483	0.0111
Lem	0.698693	27.72636	0.0000
Lgdp_x	-0.031081	-2.110367	0.0354
Ldy_y	-3.66e-05	-0.008360	0.9933
Ldg	0.134002	4.040460	0.0001
Ecm(-1)	-0.061985	-3.260465	0.0012
R²	0.735079		
Düzeltilmiş R²	0.731115		
D-W İstatistiği	1.793659		
F-İstatistiği	185.4434		
F-İstatistiği(Prob)	0.000000		

İhracat denkleminin kısa dönem analiz sonuçlarına bakıldığında reel döviz kurunun kısa dönemde istatistikî olarak anlamlı ve pozitif katsayılı olduğu görülmüştür. Çalışma Ahmed, Appendino ve Ruta (2015) tarafından yapılan çalışmayla paralellik göstermektedir. İthalatın ihracat üzerindeki kısa dönemli etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde olmuştur. İthalatta meydana gelen %1'lik bir artış ihracatı %69 oranında arttırmaktadır. GDPX değişkenindeki %1'lik bir artış kısa dönemde ihracatta %0,03 oranında azalışa neden olmaktadır. Dış gelirdeki %1'lik artış ihracatı %0,13 oranında arttırmaktadır. DYY ise kısa dönemde

istatistikî olarak anlamlı bulunmamıştır. Hata Düzeltme Katsayısı negatif ve istatistikî olarak anlamlıdır. Modelde kısa dönemde ortaya çıkabilecek muhtemel şoklar 1 dönemde %0,06 oranında dengeye gelmektedir.

3.2.5. Model 2: İthalat Denklemi

Çalışmada analizi yapılan ithalat denklemi için ihracat denkleminde uygulanan testlere yer verilmiştir. Denklemin birim kök sonuçları önceki bölümlerde açıklanmıştır

İthalat denklemi (14) nolu eşitlikte gösterildiği gibi oluşturulmuştur

$$EM_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER_{i,t} + \beta_2 GDP_{i,t} + \beta_3 DYY_{i,t} + u_{i,t} \quad (14)$$

3.2.5.1. Uzun Dönem ARDL Modeli

Veriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek amacıyla ARDL eş-bütünleşme testi yapılmıştır.

Tablo 25: Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği	Olasılık
Lnreer	-0.199039	-4.569736	0.0000* * *
Lngdp	1.043630	23.07997	0.0000* * *
Lndyy	0.089162	5.139927	0.0000* * *

Not: Bağımlı değişken EM, anlamlılık dereceleri %10, %5, %1 * , ** , ***

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde reel döviz kurundaki %1’lik bir artışın ithalatı %0,19 oranında azalttığı görülmektedir. Döviz kurunun artması TL’nin değer kaybetmesine, diğer ülke para birimlerinin ise değerlenmesine neden olacaktır. Ancak analiz sonuçları da göstermiştir ki döviz kurlarındaki artışın ithalatı yavaşlatma etkisi, ihracatı arttırma etkisinden daha yüksektir. Bu durum dış ticaretin iyileşmesini ithalattaki düşüşün sağladığını göstermiştir. Elde edilen sonuç Yücesan, Torun ve Kurt (2017), Hooy ve Baharumshah (2015) tarafından yapılan çalışmalarla da paralellik göstermektedir. Ülkelerin milli gelirlerindeki %1’lik bir artış ise ithalatı %1,04 oranında arttırmıştır. Büyüme çekişli ithalat olarak ifade edilen teoriye göre, ekonomik büyümenin sağlanmasıyla artan gelir düzeyi yabancı mallara olan talebi de arttırmaktadır. Dolayısıyla ithalatta artmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda ki durum ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkmıştır. DYY’ de meydana gelen %1’lik bir artış, ithalatı %0,08 oranında arttırmaktadır. Bu

çalışma Yılmaz (2010)' un çalışmasıyla desteklenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların büyümeye katkı sağladığı görülmektedir. Böylelikle de ithalatı etkileyecektir.

3.2.5.2.Hata Düzeltme Modeli

İhracat denkleminde olduğu gibi ithalat denkleminde ait veriler arasında ARDL testi sonucunda eş-bütünleşme olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum uzun dönemli ilişkinin varlığını açıklamaktadır. Veriler arasında uzun dönemde ilişki olmasına rağmen kısa dönemde dengesizlikler oluşabilir. Bu kısa dönemli dengesizliklerin giderilmesi amacıyla Hata Düzeltme Modeli kullanılmaktadır (Gujarati, 2009:729).

Eldeki veriler kullanılarak yapılan hata düzeltme modeli analizi tablo 25'de gösterilmektedir.

Tablo 26:Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T- İstatistiği	Olasılık
Lrer	-0.338395	-5.487761	0.0000
Lgdp	1.037648	-24.01273	0.0000
Ldy	0.015096	2.494166	0.0130
Ect(-1)	-0.022	-2.12	0.0383
R²	0.670033		
Düzeltilmiş R²	0.665908		
D-W İstatistiği	2.19361		
F-İstatistiği	162.4484		
Olasılık	0.000000		

İthalat denkleminde ait hata düzeltme modeli sonuçlarına göre reel döviz kuru kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayıdır. Milli gelirdeki %1'lik bir artış ithalatı da %1,03 oranında arttıracaktır. Doğrudan yabancı yatırımların ithalata etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Hata düzeltme katsayısı negatif, yani 1'den küçük ve istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Analiz sonucunda kısa dönemde meydana gelebilecek muhtemel şoklar 1 dönemde %2 oranında dengeye gelmektedir.

3.3.Türkiye Üzerine Yapılan Ekonometrik Uygulama: Veri Seti ve Tamamlayıcı İstatistikler

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar sabit kur rejimi uygulanmış ve yerli paranın değeri Merkez Bankası tarafından belirli bir kur üzerinden yabancı paralara karşı eşitlenmiştir. Başka bir ifadeyle arz ve talep üzerinden dalgalanan kur değerleri bu sistemde sabittir. Temel mallarda meydana gelen eksiklikler, duraklayan ekonomi, yükselen enflasyon, sosyal ve siyasi kargaşa ve yürütülemeyen istikrar programları Türkiye’de 1970’lerin sonunda yaşanan önemli gelişmelerdir. 1979’daki İran–Irak savaşı 2. Petrol krizinin yaşanmasına neden olarak Dünyanın borç krizine girmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin de ekonomik açıdan zor duruma düşmemesi için kredi bulma çabasına girmesine neden olmuştur. Böylelikle Türkiye, dünya çapında başlayan bir serbestleşme hareketi kapsamının da IMF kredisi alabilmek için 1980 kararları şeklinde bir program hazırlamıştır. Bu kararlar sonraki sürecin ithal ikameci modelden ihracata dönük büyüme modeline geçilmesinde büyük rol oynamıştır. Uygulanan bu model, döviz kurunun Türkiye’nin rekabet gücünü sağlayacak şekilde değişken olmuş ve serbestleşmeye geçilmiştir. 1980 sonrasında dalgalı kur rejimine geçilmiş ve 1 Mayıs 1985’ten sonra TCMB tarafından günlük olarak belirlenmeye başlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de reel döviz kurunun ithalat ve ihracat ile olan ilişkisi ayrı ayrı analiz edilecektir. 1996-2020 yılı için İhracat (EX), ithalat (EM), reel döviz kuru (REK), İhracattan arındırılmış milli gelir (GDPX), dış gelir (DG), milli gelir (GDP) ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) veri setleri kullanılmıştır. Kullanılan veriler, ABD Doları cinsinden ele alınmıştır. Aşağıda 15 ve 16 nolu denklemle belirtilen ihracat ve ithalat modellerine ait uzun dönemli ilişki ARDL eş-bütünleşme testi ve kısa dönemli ilişki ise hata düzeltme modeli yardımıyla Eviews 12 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Literatürden esinlenerek kurulan modeller aşağıdaki gibidir.

$$EX_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER_{i,t} + \beta_2 GDPX_{i,t} + \beta_3 DG_{i,t} + \beta_4 DYY_{i,t} + \beta_5 EM_{i,t} + u_{i,t} \quad (15)$$

$$EM_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 RER + \beta_2 GDP_{i,t} + \beta_3 DYY_{i,t} + u_{i,t} \quad (16)$$

İhracat bağımlı değişkenini açıklayan reel döviz kuru (RER), ihracattan arındırılmış milli gelir (GDPX), dış gelir, doğrudan yabancı Yatırımlar ve ithalat

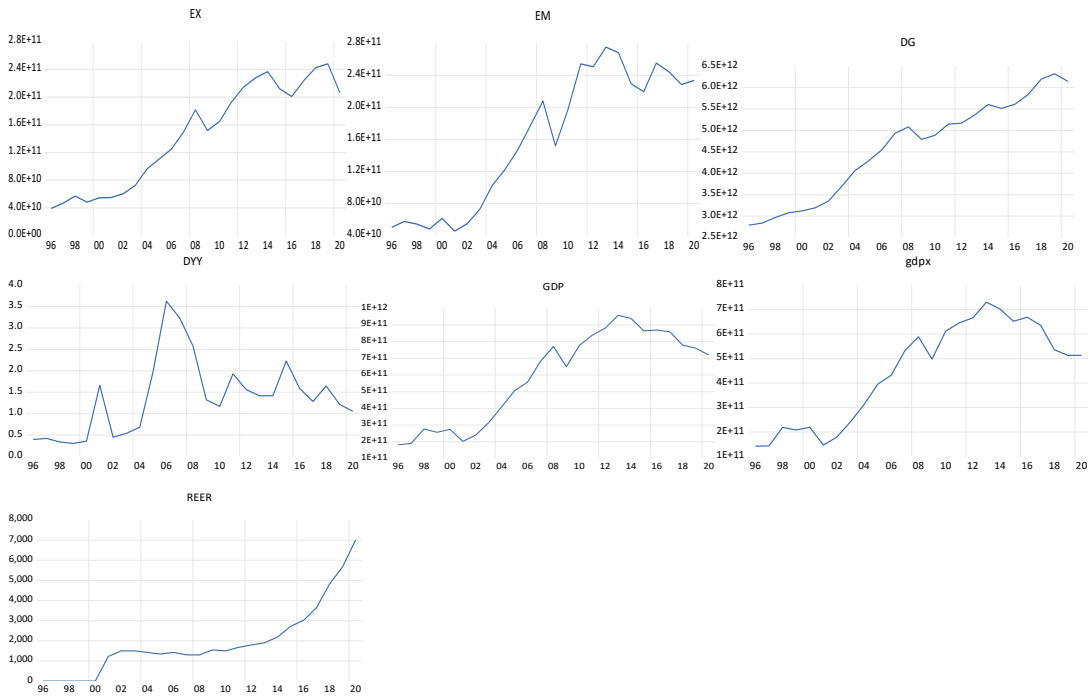
bağımsız değişkenlerine yer verilmiştir. İthalat bağımlı değişkenini ise, reel döviz kuru, milli hâsıla ve doğrudan yabancı yatırımlar bağımsız değişkeni oluşturmuştur.

Tablo 27:Analizde Kullanılan Veri Seti ve Kaynakları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Kaynak
İHRACAT (EX)	Reel Döviz Kuru (RER)	WorldBank
	İhracattan Arındırılmış Milli Gelir (GDPX)	WorldBank
	Dış Gelir (DG)	WorldBank
	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	WorldBank
	İthalat (EM)	WorldBank
İTHALAT (EM)	Reel Döviz Kuru (RER)	WorldBank
	Milli Gelir (GDP)	WorldBank
	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (FDI)	WorldBank

3.3.1.Değişkenlerin Grafiklerinin Oluşturulması

Çalışmada verilerin daha hissedilebilir hale getirilebilmesi için grafikler hazırlanarak özet istatistikler oluşturulmaya başlanmıştır. Model kurulurken kullanılan değişkenlerin zaman içerisinde nasıl değiştiğini görsel olarak incelemek için verilerin grafikleri oluşturulmuştur. Grafiklere bakılarak hipotez testleri uygulanmadan önce verilerin durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Değişkenlerin yıllık verileri yukarıdaki grafiklerle gösterilmektedir. İhracat, ithalat, dış gelir ve reel döviz kuru rakamlarının zaman yolu grafiklerinde yukarı yönlü bir trend etkisi görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ise dalgalı bir seyir izlemektedir. Milli hâsıla rakamları, 2013 yılında en yüksek seviyeye yükselmiş, 2013 sonrasında ise azalma eğilimine girmiştir. İhracattan arındırılmış milli gelir rakamları ise 2014 yılından sonra azalma eğilimine girmiştir.

Tablo 27’de verilere ait tamamlayıcı istatistikler özetlenmiştir.

Tablo 28:Değişkenler Ait Tamamlayıcı İstatistikler

	Lnex	Lnem	Lngdp	Lngdpx	Lndg	Lndyy	Lnrer
Ortalama	25.53044	25.61860	26.96378	26.68787	29.11939	0.089554	4.571353
Medyan	25.74541	25.98976	27.24732	26.96342	29.21757	0.279334	4.614427
Maksimum	26.23697	26.340081	27.587	27.31617	29.47482	1.287441	4.849840
Minimum	24.38925	24.54703	25.92439	25.68177	28.65684	-1.18613	4.101817
Std sapma	0.633956	0.666537	0.580693	0.568968	0.271237	0.736385	0.188349
Eğiklik	-0.49564	-0.49197	-0.60608	-0.62638	-0.449865	-0.36523	-0.91706
Basıklık	1.657003	1.559829	1.760996	1.845032	1.761979	1.977327	3.343620
Jargue-Bera	2.902389	3.169018	3.129689	3.024348	2.439804	1.645263	3.627215
Olasılık	0.234290	0.205048	0.209120	0.220430	0.295259	0.439274	0.163065
Toplam	638.2611	640.4649	674.0946	667.1967	727.9847	2.238838	114.2838
Top.St sapma	9.645611	10.66253	8.092905	7.769396	1.765671	13.01431	0.851409
Gözlem	25	25	25	25	25	25	25

Tamamlayıcı istatistik sonuçlarına bakıldığında değişkenler arasında standart sapma oynaklığının en düşük reel döviz kurunda olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerde oynaklık birbirine yakın düzeylerdedir. Jargue-Bera olasılık değerlerine bakılarak değişkenlerin normal dağılmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3.3.1.Analiz Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin ihracat ve ithalat denklemlerine ait uygulama sonuçları incelenmektedir. Çalışmada ihracat ve ithalat denkleminin tahmin edilmesi amacıyla zaman serisi analizi uygulanmıştır. Zaman serilerine dayanan analizlerde modellerde kullanılan verilerin durağan olduğu varsayılmaktadır. Özellikle de uzun dönem dengesinin incelendiği çalışmalarda kalıcı şoklardan etkilenmeyen ve deterministik bir trende sahip olan durağan serilerin kullanılması gerekmektedir (Gujarati, 2009:712-713). Serilerin durağan bir yapıya sahip olması kurulacak modele ilişkin ön bilgi vermekte ve tahminlemenin daha

doğru bir şekilde yapılmasına imkân vermektedir. Tersı durumda, zaman serıleri trend içermekte ve tahmin sonuçları hatalı çıkmaktadır. Durağanlık analizinden sonra seriler arasında ARDL eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmış ve uzun ve kısa dönemli ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada Eviews 12 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Değişkenlere ait birim kök analizi sonuçları tablo 28’de gösterilmektedir.

Tablo 29:Birim Kök Testleri

Değişkenler	Augmented Dickey Fuller		Philips-Perron	
	(Sabitli)	(Sabitli-Trendli)	(Sabitli)	(Sabitli-Trendli)
LEX	-1.961554 (0.3005)	-0.516173 (0.9752)	-1.931913 (0.3130)	-0.588618 (0.9704)
LEM	-1.228104 (0.6449)	-1.095637 (0.9089)	-1.227795 (0.6450)	-1.095637 (0.9089)
LGDP	-1.878393 (0.3361)	-0.642906 (0.9663)	-1.873608 (0.3382)	-0.643490 (0.9663)
LGDPX	-1.811429 (0.3662)	-0.833725 (0.9478)	-1.810595 (0.3666)	0.838875 (0.9472)
LRER	-2.487783 (0.1313)	-2.076453 (0.5310)	-2.416023 (0.1481)	-1.858913 (0.6440)
LDYY	-2.195085 (0.2129)	-2.215090 (0.4606)	-2.132060 (0.2347)	-2.225366 (0.4554)
LDG	-1.569206 (0.4823)	-0.772288 (0.9545)	-1.467547 (0.5324)	-1.015590 (0.9227)
ΔLEX	-3.754325 (0.0100)	-3.347148 (0.0848)	-3.754325 (0.0100)	-4.094971 (0.0195)
ΔLEM	-4.712430 (0.0011)	-4.724612 (0.0052)	-4.712430 (0.0011)	-4.724652 (0.0052)
ΔLGDP	-4.208182 (0.0036)	-4.779885 (0.0046)	-4.207274 (0.0036)	-4.780505 (0.0046)
ΔLGDPX	-4.357565 (0.0025)	-4.884271 (0.0037)	-4.362470 (0.0025)	-4.884271 (0.0037)
ΔLRER	-4.547985 (0.0016)	-3.501160 (0.0640)	-4.547985 (0.0016)	-4.830357 (0.0042)
ΔLDYY	-5.460725 (0.0002)	-4.326685 (0.0133)	-5.949583 (0.0001)	-6.825681 (0.0001)
ΔLDG	-2.953526 (0.0547)	-3.673719 (0.0463)	-2.824271 (0.0704)	-2.925714 (0.1731)

Değişkenler ADF ve PP birim kök testlerinde sabitli ve sabitli-trendli modelde düzey değerlerinde durağan çıkmamıştır. Değişkenlerin birinci farkları alındığında ise hem ADF hem de PP birim kök testleri sonuçları sabitli ve sabitli-trendli modelde durağan olmaktadır.

3.3.1.1.Model 1: İhracat Modeli

Bu kısımda reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki uygulamalı olarak analiz edilecektir. Değişkenlerin durağan olup olmadıkları yukarıdaki bölümlerde incelenmiş ve birinci farkları alındığında durağan oldukları görülmüştür. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya koyulmasında zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Seriler arasında durağanlık ilişkisi sağlandıktan sonra uzun dönemli ilişkilerin tespit edilebilmesi için ARDL eş-bütünleşme testi yapılmıştır.

3.3.1.1.1. Uzun Dönem ARDL Modeli

Tablo 29’da ARDL (2.0.1.2.1.2) modeli tahmin edilmiştir. Model, (AIC) Akaike bilgi kriterlerine göre en uygun model olarak seçilmektedir. Modelden elde edilen R^2 katsayısına göre bağımlı değişkenin %99’ukendi gecikme değerleri ve kullanılan bağımsız değişkenlerle açıklanmaktadır. D-W ve F-istatistik değerinin tahmin sonuçları modelde otokorelasyonun olmadığını ve modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

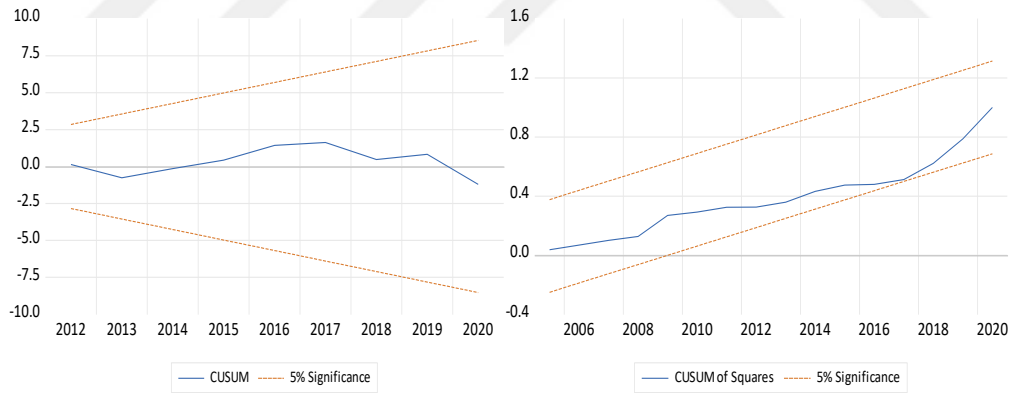
Tablo 30:Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık
Lnrer	0.020218	3.623615	0.0023
Lngdpx	-0.289247	-2.134134	0.0654
Lnem	0.405998	3.849657	0.0049
Lndg	1.807013	5.321546	0.0007
Lndyy	-0.072548	-2.931089	0.0190
R^2	0.999301		
Düzeltilmiş R^2	0.998076		
D-W İstatistiği	3.115482		
F-istatistiği	816.3492		
F-İstatistiği(Prob)	0.000000		

Not: Bağımlı değişken EX, anlamlılık dereceleri %10, %5, %1

Tablo 29’da ARDL test sonuçlarına göre reel döviz kurunun ihracata etkisi uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif katsayıdır. Reel döviz kurunda meydana gelen %1’lik bir artış, ihracatı %0,34 oranında arttırmaktadır. İhracattan arındırılmış milli gelirin (GDPX) ihracat üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayıdır. GDPX’deki %1’lik bir artış ihracatı %0,28 oranında azaltmaktadır. İthalattaki %1’lik bir artış ise uzun dönemde Türkiye ihracatını %0,40 oranında arttırmaktadır. Türkiye’nin toplam ithalatının dörtte üçünü ithal ara malları oluşturmaktadır. Buda yerli üretimde yaygın olarak ithal girdilerin kullanıldığını göstermektedir. Türkiye’nin önde gelen ihracat sektörlerinde ithal girdilerin kullanılıyor olması da ithalata bağımlılığın varlığına işaret etmektedir. Dış gelirdeki %1’lik bir artış ise ihracatı %1,80 oranında arttırmaktadır. Son olarak ta doğrudan yabancı yatırımlardaki %1’lik bir artış ihracatı %0,07 oranında azaltmaktadır.

ARDL modelinde tahmin edilen parametrelerin ve hata varyanslarının stabil olup olmadıklarını görmek için CUSUM ve CUSUM-SQ testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre şekil 7’de gösterilen grafikler modelin stabil ve anlamlı olduğunu ve herhangi bir yapısal değişikliğin olmadığını göstermektedir.

Şekil 8:ARDL Modelin CUSUM ve CUSUM-SQ Stabilite Testleri

Çalışmada değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki Hata Düzeltme Modeli (ECM) yardımıyla test edilmiştir. ECM, kısa ve uzun dönem arasındaki dengesizliğin giderilmesi ve eş-bütünleşme ilişkisi olan değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli nedenselliğin test edilmesi için kullanılan bir modeldir. Hata Düzeltme Modeli sonuçları tablo 30’da ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 31:Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T- İstatistiği	Olasılık
Lrer	-0.066751	-0.689315	0.4999
Lem	0.057443	0.573856	0.5736
Lgdp_x	-0.260987	- 2.413244	0.0274
Ldy_y	-0.001357	-0.056671	0.9555
Ldg	1.341539	3.205644	0.0052
Ecm(-1)	-0.061985	-3.260465	0.0012
R²	0.878311		
Düzeltilmiş R²	0.835362		
D-W İstatistiği	1.610781		
F-İstatistiği	20.45009		
F-İstatistiği (Prob)	0.000000		

Kısa dönem Hata Düzeltme Modeli sonuçlarına göre reel döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ve negatif katsayıdır. Yani, reel döviz kuru değiştiğinde dış ticaret dengesi üzerindeki fiyat etkisi hemen oluşmakta, ancak, hacim etkisi belli bir gecikme ile oluşmaktadır. Nedeni, ulusal para cinsinden fiyatların döviz kurundaki değişim ile anında ayarlanırken, tüketicilerin ve üreticilerin görece fiyatlardaki değişikliklere uyum sağlamak için harcadıkları sürede gecikme yaşanır. Yani reel döviz kurundaki artış ihraç mallarını hemen ucuzlatıp, ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatlarını yükseltmesine rağmen, dış ticarete yapılmış sözleşmelerden dolayı yeni siparişlerin verilmesi zaman alır. Dolayısıyla kısa dönemde ihracat hacminde artış görülmez. Analiz sonucu, Durusoy ve Tokatlıoğlu (1997) tarafından yapılan çalışmayla benzerlik göstermektedir. İthalatın ihracat üzerindeki etkisi kısa dönemde istatistiksel olarak anlamsız ve pozitif katsayıdır. Son olarak, doğrudan yabancı yatırımların kısa vadede ihracat üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ve negatif katsayılı olmaktadır.

3.3.1.2. Model 2: İthalat Modeli

Çalışmanın bu kısmında reel döviz kuru ve ithalat arasındaki ilişki uygulamalı olarak analiz edilecektir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddetinin incelenmesi için ARDL eş-bütünleşme testi yapılmıştır.

3.3.2.2.1. Uzun Dönem ARDL Modeli

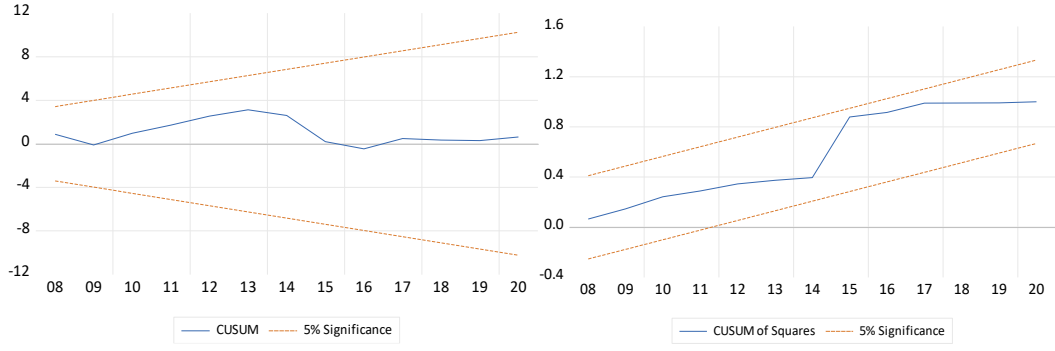
Tablo 31’de ARDL (2.0.1.2.1.2) modeli tahmin edilmektedir. Model, (AIC) Akaike bilgi kriterlerine göre en uygun model olarak seçilmektedir. Modelden elde edilen R^2 katsayısına göre bağımlı değişkenin %99’u kendi gecikme değerleri ve kullanılan bağımsız değişkenlerle açıklanmaktadır. D-W ve F- istatistik değerinin tahmin sonuçları modelde otokorelasyonun olmadığını ve modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 32:Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık
Lnrer	-0.028716	-2.129321	0.0515
Lngdp	1.436532	8.865068	0.0000
Lndyy	0.018568	1.247235	0.6084
R^2	0.995814		
Düzeltilmiş R^2	0.992564		
D-W İstatistiği	1.615160		
F-istatistiği	374.0911		
F-İstatistiği (Prob)	0.000000		

Uzun dönemde reel döviz kurunun ithalat üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve katsayısı negatif bulunmuştur. Reel döviz kurundaki %1’lik bir artış ithalatı %0,02 oranında azaltacaktır. Yani döviz kurundaki artış ulusal paranın değerini düşüreceğinden dolayı diğer ülke malları daha pahalı hale geleceği için kur geçişkenliği ile maliyet enflasyonu oluşacak ve fiyatlar yükselecektir. Ayrıca döviz kurundaki artış, borçlu reel kesim için riski de arttıracaktır. Milli hâsılanın ithalat üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif katsayıdır. Doğrudan yabancı yatırımların ithalata etkisi ise uzun dönemde anlamsız ve pozitif katsayıdır.

İhracat modelinde olduğu gibi ithalat modeli ARDL analizi sonucunda da CUSUM ve CUSUM-SQ testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre şekil 7’de gösterilen grafikler modelin stabil ve anlamlı olduğunu ve herhangi bir yapısal değişikliğin olmadığını göstermektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki Hata Düzeltme Modeli (ECM) yardımıyla test edilmiştir. Hata Düzeltme Modeli sonuçları tablo 32’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 33:Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t- İstatistiği	Olasılık
Lrer	-0.033205	-1.767827	0.0428
Lgdp	0.894103	- 7.099696	0.0000
Ldy	-0.049035	1.192230	0.0378
Ecm(-1)	-0.756314	-3.845318	0.0024
R²	0.753798		
Düzeltilmiş R²	0.701967		
D-W İstatistiği	1.878062		
F-İstatistiği	14.56416		
F-istatistiği(Prob)	0.000013		

İthalat denklemine ait hata düzeltme modeli sonuçlarına göre reel döviz kuru kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayıdır. Reel döviz kurundaki %1’lik bir artış Türkiye’nin ithalatını %0,03 oranında sınırlı ölçüde azaltmıştır. Milli gelirdeki %1’lik bir artış, ithalatı %0,89 oranında arttıracaktır. Doğrudan yabancı yatırımların ithalata etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlıdır. Analiz sonucunda kısa dönemde oluşabilecek muhtemel şoklar 1 dönemde %0,7 oranında dengeye gelmektedir.

3.4.Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Analiz Sonuçlarının Karşılaştırılması

Yukarıdaki bölümlerde Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini etkileyen makroekonomik değişkenler sırasıyla zaman serisi ve panel veri analizi yardımıyla test edilmiştir. Uzun dönemli ilişki ARDL eş-bütünleşme testi, kısa dönemli ilişki ise Hata Düzeltme Modeli yardımıyla analiz edilmiştir.

ARDL testi analiz sonuçları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 34:İhracat Denklemi Uzun Dönem ARDL Testi Sonuçları

Değişken	Gelişmekte Olan Ülkeler Ekonomisi	Türkiye Ekonomisi	Analiz Sonuçları
Lnrer	0.031678***	0.020218***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lngdpx	-0.071442***	-0.289247***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lnem	0.971442***	0.405998***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lndg	-0.181433***	-0.072548***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lndyy	0.261433***	1.807013***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik

Uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye ekonomisinde, İhracatın belirleyicilerinden biri olan reel döviz kuru, benzer bir etki göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler kalkınabilmek için sanayileşmeye önem vermek, bu amaca ulaşabilmek için de ihtiyaç duydukları hammadde ve yatırım malları ithalini, ihracattan elde ettikleri gelirlerle karşılamak durumundadırlar. Bu yüzden ülkeler açısından ihracat artışı büyük önem taşımaktadır. Reel döviz kurundaki değişimler, yerli paranın değer kaybetmesi/değer kazanması gibi durumlara yol açarak söz konusu ülkelerin rekabet gücünü etkilemektedir. Dolayısıyla döviz kurundaki değişimler, gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacmini belirleyen önemli faktörlerden biridir. Çalışmada döviz kuru değişimleriyle ihracat arasındaki ilişki teoriyle örtüşen bir sonuca sahiptir. Uzun dönemde ihracattan arındırılmış milli gelir, ithalat, dış gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar bağımlı değişkenlerinin etkileri hem gelişmekte olan ülkeler hem de Türkiye’de istatistikî anlamlılık ve işarete benzer sonuçlar göstermektedir.

Tablo 35:İhracat Denklemi Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Gelişmekte Olan Ülkeler Ekonomisi	Türkiye Ekonomisi	Analiz Sonuçları
Lnrer	0.011025**	-0.066751	Anlamlılıkta ve işaretle farklılık
Lngdpx	-0.031081**	-0.260987**	Anlamlılıkta ve işaretle benzerlik
Lnem	0.698693***	0.057443	Anlamlılıkta farklılık, işaretle benzerlik
Lndg	0.134002***	1.341539***	Anlamlılıkta ve işaretle benzerlik
Lndyy	-3.66e-05	-0.001357	Anlamlılıkta ve işaretle benzerlik

İhracat denklemi kısa dönemli karşılaştırmalı sonuçlar, reel döviz kurunun gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye’de hem anlamlılıkta hem de işaretle farklılık olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda söz konusu ülkelerde İhracattan arındırılmış milli gelir, dış gelir ve doğrudan yabancı yatırımların ihracata etkisinin istatistikî olarak anlamlı ve işaretle benzerlik gösterdiği görülmektedir. İthalatın kısa dönemli etkisi ise, gelişmekte olan ülkelere anlamlı ve pozitif işaretli, Türkiye’de anlamsız ve pozitif işaretli bulunmuştur.

İthalat denklemi uzun dönemli karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında hem gelişmekte olan ülkelere hem de Türkiye’de reel döviz kurunun ithalata etkisi anlamlı ve negatif işaretlidir. İthalata bağlı üretim ve ihracat yapan Türkiye’de kur değişimleri maliyet unsuru olarak önemli sayılmaktadır. Yani ileri teknoloji ve sermaye gerektiren tüketim malları üretiminin düşük olması kur değişimleri karşısında ithalatın etkilenmesine neden olmaktadır (Doğan ve Kurt, 2016). Milli gelir ve ithalat arasındaki ilişki söz konusu ülkelere anlamlı ve pozitif işaretli bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlarda ise anlamlılıkta farklılık işaretle ise benzerlik söz konusudur.

Tablo 36:İthalat Denklemi Uzun Dönem ARDL testi sonuçları

Değişken	Gelişmekte Olan Ülkeler Ekonomisi	Türkiye Ekonomisi	Analiz Sonuçları
Lnrer	-0.199039***	-0.028716**	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lngdp	1.043630***	1.436532***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lndyy	0.089162***	0.018568	Anlamlılıkta farklılık, işarete benzerlik

Tablo 37:İthalat Denklemi Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Gelişmekte Olan Ülkeler Ekonomisi	Türkiye Ekonomisi	Analiz Sonuçları
Lnrer	-0.338395***	-0.033205**	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lngdp	1.037648***	0.894103***	Anlamlılıkta ve işarete benzerlik
Lndyy	0.015096**	-0.049035**	Anlamlılıkta benzerlik, işarete farklılık

Kısa dönemli İthalat denklemi sonuçları, söz konusu ülkelerde reel döviz kuru ve milli gelirden hem işarete hem de anlamlılıkta benzerlik olduğunu, doğrudan yabancı yatırımlarda ise anlamlılıkta benzerlik, işarete farklılık olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkelerin rekabet güçlerinin en önemli göstergesi olan reel döviz kurları ekonomik birimlerin tüketim, üretim ve yatırım kararları üzerinde etkili olan bir değişkendir. Bu nedenle politika yapıcılar, reel döviz kuru seviyesini bir sinyal olarak algılamakta ve buna bakarak ekonomi politikalarını belirlemektedir. Bunun yanında ülke ekonomileri hakkında değerlendirmeler yapılırken reel döviz kurundaki sapmaların da ölçülmesi gerekmektedir. Kısa dönemde reel döviz kurunun uzun dönemdeki denge değerinden uzaklaşması reel döviz kuru sapması şeklinde ifade edilmektedir. Reel döviz kurundaki sapmalar ekonomik nedenlerin yanı sıra politik nedenlerden de kaynaklanmaktadır. Özellikle de reel döviz kurlarının denge seviyelerinden kalıcı olarak sapması dünya genelinde meydana gelen finansal kriz dönemlerinde görülmektedir. Bununla birlikte seçim dönemlerindeki belirsizlikler ve politikacıların fırsatçı davranışları, seçim dönemlerinde reel döviz kuru dalgalanmalarının oluşabildiğini göstermiştir. Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için de döviz kurunda istikrarın sağlanması gerekmektedir. Döviz kurundaki istikrarın sağlanması, döviz kuru dalgalanmalarının azalmasında etkili olacaktır. Böylelikle hükümetler ve firmalar, dalgalanmaya bağlı olarak oluşan belirsizlik ve risk ortamından korunmuş olacaklardır. Döviz kurunda istikrarın sağlanamaması durumunda ise riskten kaçınmak isteyen ihracatçılar, artan belirsizlik ve riskten dolayı ihracatlarını (ticaret hacmi) azaltma yoluna gideceklerdir. Ya da riskten kaçınan üreticiler, ihracat gelirlerinin beklenen marjinal faydasının artması düşüncesinden dolayı döviz kurundaki dalgalanmalardan korunabilmek için daha çok ihracat yapmayı tercih edebilirler.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik göstergelerinden olan döviz kurları ülkelerdeki ekonomi politikalarının değerlendirilmesinde ve belirlenmesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Döviz kuru, birçok makroekonomik değişken ile etkileşim halindedir. Bu çalışmada da reel döviz kurunun dış ticaret ile ilişkisi ele alınmıştır. Reel döviz kurlarıyla dış ticaret arasındaki ilişki, Türkiye, Brezilya, Arjantin, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Şili, Rusya, Endonezya, Meksika, Çin, Hindistan, Güney Afrika, Pakistan ve Tayland ülkeleri özelinde incelenmiştir. Türkiye ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde dış ticareti oluşturan ihracat ve ithalat değişkenini etkileyen, makro ekonomik değişkenlerle uygulamalı analiz yapılmıştır. Analizde ihracat bağımsız değişkeni için reel döviz

kuru, ihracattan arındırılmış milli gelir, dış gelir, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar; ithalat bağımsız değişkeni için reel döviz kuru, milli gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar bağımlı değişkeni incelenmiştir. İlk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmiştir. Değişkenlerin olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu ve bundan dolayı paneli meydana getiren ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir. Bu durum, ülkelerin birinde ortaya çıkan dış ticaret şoklarının diğer ülkeleri de etkilediği şeklinde ifade edilmektedir. Sonrasında ikinci birim kök testlerinden CADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) testi uygulanarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. CADF birim kök testi ile hesaplanan istatistiklerin bazıları hem sabitli-trendli hem de sabitli modelde kritik değerlerden büyük çıkmıştır. Bazıları ise sadece sabitli-trendli modelde kritik değerlerden büyüktür. Buna göre serilerde birim kökün olduğuna karar verilmektedir. Serilerin düzeyde durağan olmaması, söz konusu ülke ekonomisinin karşı karşıya kaldığı bir şokun etkisini hemen kaybetmediğini göstermektedir. Aynı zamanda serilerin farkı alındıktan sonra durağan olması eş-bütünleşme analizinin yapılabilmesi için gerekli şartın sağlandığını göstermiş ve böylelikle ARDL eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak ta modellerde uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz edebilmek için hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Analiz sonuçları gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde reel döviz kurundaki %1'lik bir artışın ihracatı %0.03 oranında sınırlı ölçüde arttırdığını göstermiştir. Reel döviz kuru artışı ihracata rekabet avantajı sağlamaktadır. Reel döviz kurunun kısa dönemde ihracata etkisi ise istatistikî olarak anlamlı ve pozitif katsayılı bulunmuştur. Reel döviz kurundaki %1'lik bir artış kısa dönemde ihracatı %0.01 oranında arttırmıştır. Türkiye'de reel döviz kurunun ihracata uzun dönemli etkisi anlamlı ve pozitif işaretli olmuştur. Reel döviz kurundaki %1'lik artış ihracatı % 0.02 oranında arttırmıştır. Kısa dönemde ise Türkiye'de gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan analiz sonuçlarından farklı olarak reel döviz kurunun ihracata etkisi istatistiksel olarak anlamsız ve negatif işaretli bulunmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde GDPX değişkeni, anlamlı ve negatif işaretlidir. Yani ihracattan arındırılmış milli gelirdeki %1'lik bir artış, ihracatı %0.07 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemde de uzun dönemde olduğu gibi GDPX anlamlı ve negatif işaretli bulunmuştur. GDPX'deki %1'lik artış, ihracatı %0.03 oranında azaltmaktadır. Türkiye verilerine bakıldığında ise GDPX değişkenindeki

uzun ve kısa dönemli ilişki geliştirmekte olan ülkeler üzerine yapılan analiz sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

İthalatın hem uzun hem de kısa dönemde geliştirmekte olan ülkelerde ihracata etkisi anlamlı ve pozitifdir. İthalatta meydana gelen %1’lik bir artış ihracatı uzun dönemde %0.97 oranında kısa dönemde %0.69 oranında arttırmaktadır. Türkiye sonuçları ise uzun dönemde ithalatın ihracata etkisinin istatistikî olarak anlamlı ve %0.40 oranında arttırdığını göstermiştir. Kısa dönem sonuçları ise istatistikî olarak anlamsız bulunmuştur.

Dış gelir değişkeni, geliştirmekte olan ülkeler analizinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretlidir. Dış gelirdeki %1’lik bir artış ihracatı uzun dönemde %0.26 oranında, kısa dönemde ise %0.13 oranında arttırmaktadır. Türkiye analizinde ise dış gelirin ihracata etkisi istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Uzun dönemde dış gelirdeki %1’lik bir artış ihracatı %1.80, kısa dönemde %1.34 oranında arttırmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların ihracata uzun dönemli etkisi istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif değerdedir. DYY’ da meydana gelen %1’lik bir artış ihracat üzerinde %0.18 oranında azalmaya neden olacaktır. Kısa dönemde ise istatistikî olarak anlamlı bulunmamıştır. Türkiye analizinde DYY’daki değişim ihracatı %0.07 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemde ise istatistikî olarak anlamlı bulunmamıştır.

Geliştirmekte olan ülkelerde reel döviz kurundaki %1’lik bir artış ithalatı uzun dönemde %0.19 oranında, kısa dönemde %0.33 oranında azaltmıştır. Yani reel döviz kurunun ithalata etkisi kısa ve uzun dönemde anlamlı ve negatif işaretlidir. Türkiye’de reel döviz kurundaki %1’lik artış uzun dönemde %0.02, kısa dönemde %0.03 oranında ithalatı azaltmıştır.

Uzun dönemde milli gelirin %1 oranında artması, ithalatı geliştirmekte olan ülkelerde %1.04 oranında, Türkiye’de %1.43 oranında arttırmıştır. Kısa dönemde ise milli gelir ithalatı sırasıyla %1.03 ve %0.89 oranında arttırmıştır.

Geliştirmekte olan ülkelerde uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar istatistikî olarak anlamlı ve pozitif işaretli bulunmuşken, Türkiye’de istatistikî olarak anlamsız ve pozitif işaretlidir. Yani GOÜ’de DYY’daki %1’lik bir artış, ithalatı %0.08 oranında arttırmıştır. Kısa dönemde ise hem GOÜ’de hem de Türkiye’de DYY, istatistikî olarak anlamlı bulunurken, işareti sırasıyla pozitif ve negatif

bulunmuştur. Kısa dönemde GOÜ’de DYY’daki %1’lik artış, ithalatı % 0.01 oranında arttırmış, Türkiye’de ise %0.04 oranında azaltmıştır.

Döviz kurlarındaki değişim dış ticaret hacimlerini etkilemekte ve bu etkinin ihracata olumlu yansıması, ihracata dayalı üretim yapan sektörlerin üretimlerini artırdığı gibi istihdam talebini de arttıracaktır. Gelişmekte olan ülkeler, kurlardaki değişimlerden korunabilmek için türev piyasalardan yararlanmalıdırlar. Bu durum ülkelerdeki finansal piyasaların genişlemesinin yanında mali derinliğinde artmasını sağlayarak finans piyasalarındaki kırılganlığı da arttıracaktır.

Türkiye’deki döviz kuru oynaklığı, pandemi, Ukrayna Rusya krizi, petrol fiyatlarındaki artış, gıda fiyatlarındaki artış gibi dış etkenlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu nedenle Türkiye’nin önemli politikalarından birinin dış etkenlerden kaynaklanan aşırı oynaklığa karşı savunma mekanizması oluşturması olacaktır. Böylelikle sürekli müdahalelerle döviz ve altın rezervlerini azaltmak yerine daha ihtiyatlı bir şekilde hareket edilerek en çok ihtiyaç duyulduğu anda piyasalara müdahale edilmesi gerekmektedir. Rezerv opsiyon mekanizması gibi finansal araçlar daha fazla kullanılabilir. Bununla birlikte siyasi istikrar ortamının sağlanması ve dış ilişkiler daha fazla geliştirilebilir. Ülkedeki CDS primlerinin düşürülmesi de önemli konular arasındadır.

Türkiye ekonomisinde kısmi dolarizasyon bulunmaktadır ve bu dolarizasyonun en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle TL mevduat faizinin enflasyon oranlarına pozitif yansıması, kamu ihalelerinin yerel para birimi ile yapılması ve en önemlisi cari açığı kapatmaya yönelik olarak istikrarlı bir ekonomi politika uygulanmasına geçilebilir. Ayrıca alternatif enerji kaynakları kullanımı ve teknolojik yatırımlarda dış ticaret açısından faydalı olabilmektedir.

Çalışma sonucunda ulaşılan veriler ışığında söylenilebilir ki, kur istikrarı bakımından iç ve dış şoklara karşı ekonominin kuvvetlenmesi için ihracatın çeşitlendirilmesinin yanında teknolojiye dayalı katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi gerekmektedir. Tüm bunların yanında son dönemde iç ve dış şokların döviz kurundaki yükselişe yansımaları MB’sı beklentileri ile uyum sağlayabilmesi açısından MB’sının söz konusu beklentileri iyi yönetebilmesi, dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek doğru bir şekilde değerlendirebilmesi gerekmektedir. Ayrıca Merkez Bankası, faiz-kur-enflasyon ilişkilerini doğru değerlendirerek gerekli zamanlarda müdahalelerde bulunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, Ö. (1990). *Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayınları.
- Acar, S. (2004). *Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Ahmed, S., Appendino, M. ve Ruta, M. (2015). *Depreciations without Exports? Global Value Chains and the Exchange Rate Elasticity of Exports*. The World Bank, Policy Research Working Paper. 7390.
- Akbostancı, E. (2002). *Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve*. [Ticaret Dengesinin Dinamikleri: Türkiye için J-Eğrisi]. ERC Working Papers in Economic, 1-20.
- Akhtar, M.A. ve Hilton, R.S. (1984). *Effects Of Exchange Rate Uncertainty On German and U.S. Trade*. Federal Reserve Bank of New York, Research Paper No. 8403
- Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9(1): 43-62.
- Akdiş, M. (2011). *Para Teorisi ve Politikası*. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 475.
- Aksu, M. (2007). *Marshall–Lerner Yaklaşımı Çerçevesinde Reel Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki: Kuram ve Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi. *Zkü Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(11): 123-140
- Alev, N. (2020). Döviz Kuru ve Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat ve İthalata Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Aliyu, S.U.R. (2010). Exchange rate volatility and export trade in Nigeria: an empirical investigation. *Applied Financial Economics*. 20(13): 1071-1084.
- Alptekin, V. (2009). Türkiye’de Dış Ticaret- Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (Var) Analizi Yardımıyla Sınanması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2):132-149.

- Alogoskoufis, G. ve Smith R. R. (1991). On Error Correction Models: Specification Interpretation Estimation. *Journal of Economic Surveys*. s. 98-99
- Al Samara, M. (2009). The Determinants of Real Exchange Rate Volatility in The Syrian Economy. [Suriye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru Oynaklığının Belirleyicileri]. University Paris 1, Sorbonne, 1-36.
- Appleyard, D.R. ve Field, A.J. (1992), “*International Economics*” Irwin, Boston
- Appleyard, R. D., Field, A.J.ve Coob, L.S. (2008). *International Economics*. New York:6. Basım, McGraw- HillIrwin,
- Aristotelous, K. (2001). Exchange-Rate Volatility, Exchange-Rate Regime and Trade Volume: Evidence From the UK-US Export Function. *Economic Letters*. 72: 87-94.
- Arize, A. C. (1997). Foreign Trade and Exchange-Rate Risk in the G-7 Countries: Cointegration and Error-Correction Models. *Review of Financial Economics*. 6(1): 95-112.
- Arize A. C., Osang, T.ve Slottje D, J. (2012). Exchange-Rate Volatility and Foreign Trade: Evidence From Thirteen LDC's” s. 10-17.
- Arize, A., Malindretos, J. ve Kasibhatla K. M. (2003). Does Exchange-Rate Volatility Depress Export Flows: The Case Of Ldc's. *International Advances In Economic Research*. 9(1):7-19.
- Atabey, A., Saraç, T.B.ve Develi, A. (2011). *Dış Ticarete Giriş: Ders Notları*. Ankara. Efil Yayınevi.
- Atılğan, Ö. (2011). *Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi (1920-2010)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Auboin, M. ve Ruta, M. (2011). *The Relationship Between Exchange Rates And International Trade: A Review Of Economic Literature*. World Trade Organisation, Economic Research And Statistics Division, Staff Working Papers No: ERSD-17, Cenova, Switzerland.
- Ay, A. (2007). *Türkiye’de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aysoy, D. (2017). *Türkiye’de Merkez Bankası Müdahaleleri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki (1 Ocak 2004- 30 Haziran 2015)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Baak, S. J. (2004). *Exchange Rate Volatility and Trade among the Asia Pacific Countries*. Graduate School of International Relations International University of Japan.
- Baek, J. (2014). *Exchange Rate Effects On Korea–U.S. Bilateral Trade: A New Look*. *Research in Economics*. 68(3): 214–221.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Kanitpong, T. (2019). Thailand-China Commodity Trade and Exchange Rate Uncertainty: Asymmetric Evidence from 45 Industries. *The Journal of Economic Asymmetries*. 20 e00130:1-17
- Bhattacharyya, R. ve Rit, B. (2018). On the Relationship Between The Nominal Exchange Rate And Export Demand In India. *South Asian Journal of Macroeconomics and Public Finance*. 7(1).
- Baharumşah, A. Z. (2002). The Effect of Exchange Rate on Bilateral Trade Balance: New Evidence From Malaysiz And Thailand. *Asian Economic Journal*. 15(3):291-312.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Ardalani, Z. (2006). Exchange Rate Sensitivity of U.S. Trade Flows: Evidence from Industry Data. *Southern Economic Journal*. 72(3):542-559.
- Bahmani-Oskooee, M.&Mitra, R. (2007). “Exchange Rate Risk and Commodity Trade Between the U.S. and India”, [Hindistan ve U.S Arasında Mal Ticareti ve Döviz Kuru Riski]. *Open EconRev*, 19:71–80 DOI 10.1007/s11079- 007-9009-9, 71-81.
- Baillie, R.T. ve McMahon P.C. (1994). *The Foreign Exchange Market Theory and Econometric Evidence*. Cambridge: Cambridge University.
- Baltagi, H. B. (2005). “*Econometric Analysis of Panel Data*”, John Wiley&SonsLtd, Third Edition, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, England.
- Baltagi, H. B.&Pesaran, H. M. (2007). “*Heterogeneity and Cross Section Dependence in Panel Data Models: Theory and Applications*” *Journal of Applied Econometrics*, 22, s. 229 – 232.
- Bakkalcı, A.C. ve Argın, N. (2013). Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 11(21): 49-73.
- Bano, S.S., Raashid. R. ve Rasool, S. A. (2014). Estimation of Marshall LernerCondition in theEconomy of Pakistan. *Journal of South Asian Development*. s.72-86.

- Barak, D. ve Naimoğlu, M. (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11(2):82-95.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(3):71-84.
- Barrell, R., Davis, P. ve Pomerantz, O. (2009). *The Impact of EMU On Exchange Rate Volatility of EU Countries*”, [Avrupa Birliği Ülkelerinde Kullanılan EMU’nun Döviz Kuru Oynaklığı Üzerine Etkileri]. *NIESR and Brunel Universty*.
- Baum, F. C. ve Çağlayan, M. (2009). *The volatility of international trade flows and exchange rate uncertainty*. [Döviz Kurları Belirsizliği ve Uluslararası Ticaret Akımları Hareketleri]. *Journal of Applied Econometrics*, Mart, 12, 1-45.
- Bayrakdar, S. (2007). *1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(2):175-180.
- Baxter, M. ve Kouparitsas, M.A. (2006). What Determines Bilateral Trade Flows? *National Bureau Of Economic Research*, s.3-46.
- Begg, D., Vernasca, G., Fischer, S.ve Dornbusch, R. (2011). *Economics*. New York-USA: Tenth Edition, McGraw-Hill/IrwinPress.
- Begovic, S. ve Kreso, S. (2017). The Adverse Effect of Real Effective Exchange Rate Change on Trade Balance in European Transition Countries. *Zb. rad. Ekon. fak. Rij*, 35(2): 227-299.
- Bilgili, Y. (2013). “*Karşılaştırmalı İktisat Okulları (Makro İktisadın Teorik Esasları)*” Güven Mücellit ve Matbaacılık, 10. Baskı, İstanbul, s. 45.
- Binay, Ş.ve Kunter, K. (1998). Türkiye’de Mali Liberalleşmede Merkez Bankasının Rolü 1980-1997. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*.14(154):24-48.
- Broda, C. & Romalis, J. (2011). Identifying the Relationship between Trade and Exchange Rate Volatility. In *Commodity prices and Markets, East Asia Seminar on Economics*. *National Bureau of Economic Research*. 20:79-107.
- Broll, U. ve Ewert, B. (1999). Exchange Rate Volatility and International Trade. *Southern Economic Journal*. 66(1):178–185.

- Byrne, J. P., Darby, J. ve MacDonald, R. (2006). US Trade and Exchange Rate Volatility: A Real Sectoral Bilateral Analysis. *Journal of Macroeconomics*. 30(1):238-25.
- Bocutoğlu, E. (2012). *Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar*. Ankara: Murathan Yayınevi:
- Boratav, K. (2016). “*Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*”. Ankara: İmge Yayınevi.
- Bordo, M.D. (2003). “*Exchange Rate Regime Choice In Historical Perspective*” NBER Working paperno. 9654, <http://papers.nber.org/papers/w9654> p.5
- Boratav, K. (2006). “*Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*”, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.
- Bulut, E. (2005). *Döviz Ekonomisi (Piyasanın Mikro Yapısı)*. Ankara: Platin Yayınları.
- Cameron, A.C. ve Trivedi, P.K. (2010). *Microeconometrics Using Stata*.
- Carbaugh, R.J. (2009). *International Economics, South-Western Cengage Learning*. USA:12th. Edition,
- Chaudhary, G.M., Hashmi, S. H.ve Khan, M. A. (2016). Exchange Rate and Foreign Trade: A Comparative Study of Major South Asian and South-East Asian Countries. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 230 :85 – 93.
- Chit, M. M., Rizov, M. ve Willenbockel, D. (2008). *Exchange Rate Volatility and Exports: New Empirical Evidence from the Emerging East Asian Economies*”. [Döviz Kuru Oynaklığı ve İhracat: Gelişmekte Olan Asya Ekonomileri Üzerine Yeni Bir Uygulama]. *MPRA Paper* No: 9014, 1-35.
- Clark, P. B. (1973). “*Uncertainty, Exchange Risk, and the Level of International Trade*”, *Western Economic Journal*, 11(3), s. 302-313.
- Cooper, S.K. &Fraser, D.F. &Uslton, G.C. (1983). “*Money, the Financial System, and Economic Policy*”
- Copeland, L.S. (2005). “*Exchange Rate and International Finance*”, Pearson Education, Fourth Edition, England.
- Campos, M. I.&Torres, J. L. &Villegas, E. (2006). “*The Credibility of the Venezuela Crawling – Band System*”, *Review Economic Rosario Bogota*, 9 (2):111-123.
- Corsetti, G. (1999). “*Competitive Devaluations: A Welfare-Based Approach*”, NBER Working Paper Series, No: 6889, Cambridge, January, s. 1-2
- Cuddington, J.T. &Liang, H. (2000). “*Purchasing power parity over two centuries?*”, *Journal of International Money and Finance* 19 (2000) 753–757.

- Cushman, D. O. (1983). “*The Effects of Real Exchange Rate Risk on International Trade*”, Journal of International Economics 15.
- Çarıkçı, E. (2004). “*Türk Dünyasında Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*” Akçağ Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2004, s. 58.
- Çelebi, E. (2011). “*Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923- 2000)*” Doğu Üniversitesi Dergisi, 2(1), 2011, s.59.
- Çiçek, S. (2006). “*Türkiye’de Döviz Kuru Sistemleri ve Politikalarının İhracata Etkileri (1980-2004)*”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çolak, Ö.F. (2010). “*Küresel Finansal Sistemde Yeniden Yapılanma ve Kur Savaşları*”. İktisat ve Toplum Dergisi, 2, 32-39.
- Canterbery, E. R. (1965). “*Foreign Exchange, Capital Flows and Monetary Policy*,” Princeton Studies in International Finance No: 15.
- De Grauwe, P. (1994). “*The Economics of Monetary Integration*”, New York, OXFORD University Press,
- Dell’ariccia, G. (1999). “*Exchange Rate Fluctuations and Trade Flows: Evidence from the European Union*” IMF Staff Papers, Vol. 46, No. 3, s. 315-334
- Deviren, V. N. (2003). “*Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri- İçi Ticaretin Analizi*” yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s: 95-113
- Değer, K. (2006). “*Ticari Liberizasyon ve Gelir Dağılımı: Gelişmekte olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz*” s:64-82.
- Değer, M. K. & Emsen, Ö. S. (2005). “*Geçiş Ekonomileri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermayenin Dinamikleri*” Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Yayın No:953.
- De Lombaerde, P. (2010). “*Stolper- Samuelson Theorem*” s.1619-1620
- Demir, A. (2022). “*Kur korumalı TL vadeli mevduat*” hesabı rafa mı kaldırılıyor? Rota: Kurdukları köprü çöktü, faiz artırımını gelebilir. <https://www.indytrk.com/> erişim:24.07.2022.

- Demirtaş, G. & Demirhan, B. (2013). “*Gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru politikaları ihracat ve ithalat üzerinde bir etkiye sahip midir?*” *İktisat, İşletme ve Finans* 28(326)
- Dominguez, K.M. & Frankel, J.A. (1993). “*Does Foreign-Exchange Intervention Matter? The Portfolio Effect*” *The American Economic Review* 83(5) s.1356-1369
- Duasa, J. (2009). “*Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Imports and Exports: An Empirical Analysis*” *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(3), s. 99-114.
- Durusoy, T. Ö. & Tokatlıoğlu, İ. (1997). “*Devalüasyon ve J Eğrisi*” *Ekonomik Yaklaşım*, Y.8, 24-68.
- Duygulu, A. A. (1998). “*Döviz Kurlarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi*” *İİBF Dergisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi 13(1).
- Edwards, S. (1989). “*Real Exchange Rates, Devaluation and Adjustment*”, The MIT Press, Cambridge. 16-25.
- Eğilmez, M. (2012). “*Karşılıklar Politikası ve Rezerv Opsiyon Katsayısı*”. *Kendime Yazılar*. (23 Kasım). <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/karsiliklar-politikasi-ve-rezerv-opsiyon.html>
- Ekanayake, E. M. & Ledgerwood, J. R. & D’Souza, S. (2010). “*The Real Exchange Rate Volatility And U.S. Exports: An Empirical Investigation*” *The International Journal of Business and Finance Research*, s.1-13
- Eren, A. (1999). “*Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar*”, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla.
- Eren, A. (2010). “*Türkiye Ekonomisi*”, Ekin Yayıncılık, s.146.
- Erkılıç, S. (2006). “*Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*”, TCMB.
- Ersoy, A. (2008). “*İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*”, Nobel Yayın Dağıtım, 3. Basım, Ankara.
- Ertekin, M. S. (2001). “*Döviz Kuru Değişmelerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar*,” *Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 17(1), 171-188.
- Ertuğrul, H.M. (2010). “*Türkiye’de Döviz Kuru Volatilitesi Modellemesi*” *Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Ertürk, E. (1996). “*Uluslararası İktisat*”, İstanbul: Ekin Kitabevi.

- Ethier, W. (1973). "International Trade and the Forward Exchange Market", The American Economic Review, 63(3), Jun. s.494-503.
- Feenstra, R. C. (2004). "Advanced International Trade: Theory and Evidence". New Jersey: Princeton University Press.
- Fogarasi, J. (2008). "The Effect of Exchange Rate Volatility upon Foreign Trade of Romanian Agricultural Products" Global Development Network Regional Research Competition, Project RRC8+39, s. 3-12
- Fogarasi, J. (2011). "The Effect of Exchange Rate Volatility upon Foreign Trade of Hungarian Agricultural Products" s. 85-92.
- Frear, D. &Edmonds, J. (2011). "The Influence of U.S Presidential Elections on Exchange Rate" Wilkes University, Wilkes-Barre, Pennsylvania.
- Fu Feng, G.&ChangYang, H.&Gong, Q.&PingChang, C. (2021). "What is the exchange rate volatility responseto COVID-19 and government interventions? Economic Analysis and Policy 69, s:705-719
- Gomez, F. A. R. &Paz, L.S. (2005). "Can Real Exchange Rate Devaluation Improve The Trade Balance? The 1990-1998 Brazilian Case," Applied Economics Letters, 12/9: 525–528.
- Gotur, P. (1985). "Effects of Exchange Rate Volatility on Trade: Some Further Evidence" Staff Papers- International Monetary Fund, 32(3), Sep, s.475-512.
- Göçer, İ. & Elmas, B. (2013). "Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 7(1), 137-157.
- Granger, C.W.J. &Newbold, P. (1974). "Spurious regressions in econometrics". Journal of Econometrics, 2(2), 111-120
- Greenee, W. H. (2003). "Econometric Analysis", Prentice Hall, 5 th Ed., New York, (2003).
- Grydaki, M. &Fountas, S. (2009). "Exchange Rate Volatility and Output Volatility: A Theoretical Approach" Review of International Economics, 17(3), s. 552–569.
- Gujarati, D. N. (2009). "Temel Ekonometri" (Çev. Ü. şenesen ve G. G. şenesen). İstanbul: Ayhan Matbaası

- Gumel, G.B.&İlyasu, M.N. (2017). “*The Effect Of Exchange Rate Volatility On International Trade In Nigeria (1986-2015)*” Department of Economics and Development Studies Federal University, Dutse, Jigawa State, s. 32-42.
- Gül, E. & Ekinci, A. (2015). “*Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1990 – 2006*”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4758/65361>
- Gül, E. & Ekinci, A. (2015). “*Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1990–2006*”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (16) Retrieved from
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4758/65361>.
- Güler, A. (2021). “*Reel Döviz Kuru Şoklarının İhracat ve Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Asimetrik Etkileri: Türkiye İçin NARDL Yaklaşımından Kanıtlar*” MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (2), 950-970. DOI: 10.33206/mjss.869125.
- Güloğlu, B. &İvrendi, M. (2010). “Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America”, Applied Economics Letters, 17. 381-386.
- Güran, N. (1987). “*Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge*”. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2012). “*Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*”, Güncelleştirilmiş 7. Baskı, Ekin kitabevi: Bursa.
- Gürsoy, M. (2009). “*Ekonomik ve Finansal Krizler Dünü ve Bugünü*”. İstanbul: M.G.
- Güzeldal, Ö. (2001). “*Devalüasyon ve Dış Ticarete Etkileri*”, Vergi Dünyası, Sayı. 242, çevrimiçi, <http://www.vergidunyasi.com.tr/dergiler.php?id=2736>, 05.02.2021.
- Habanabakize, T. (2020). “*The Effect Of Economic Growth and Exchange Rate On Imports and Exports: The South African Post-2008 Financial Crisis Case*”, International Journal of Economics and Finance Studies 12(1) 223:235
- Hall, S. &Hondroyiannis, G. &Swamy, B. &Tavlas, G. & Ulan, M. (2005). “*Some Further Evidence On Exchange Rate Volatility and Exports*”, [İhracat ve Döviz Kuru Oynaklığı Üzerine Birkaç İnceleme]. Bank Of Greece, WorkingPaper, No: 28, 1-30.

- Hassan, R.&Chakraborty, S.& Sultana, N. &Rahaman, M. (2016). “*The Impact of the Real Effective Exchange Rate on Real Export Earnings in Bangladesh*”. Monetary Policy and Research Department Bangladesh Bank, *Working Paper Series: WPNo 1605*:1-21.
- Hanke, S. H. (2002). “*Currency Boards*”. The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 579(1), 87-105.
- Hakkio, C. S. (1984). “*Exchange Rate Volatility And Federal Reserve Policy*”, Economic Review, 18-31.
- Hausmann, R. &Panizza, U. &Rigobon, R. (2006). “*The Long-Run Volatility Puzzle Of The Real Exchange Rate*” Journal of International Money and Finance, Vol.25, s.93-124.
- Engel, C. &Hakkio, C.S. (1993). “*Exchange Rate Regimes and Volatility*”, Federal Reserve Bank Of Kansas City Economic Review, Third Quarter, 43-58.
- Helpman, E. (1999). “*The structure of foreign trade*”. The Journal of Economic Perspectives, 13(2), 121-144.
- Hinkle, L. E, &Montiel, P. J. (1999). (ed.), “*Exchange Rate Misalignment: Concept and Measurement for Developing Countries*”, Oxford University Press
- Hepaktan, E.&Çınar, S.& Dündar, Ö. (2011). “*Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi*”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C.3, S.5, s. 67.
- Hodge, D. (2005). “*The Effect Of Exchange Rate Volatility On Trade and Employment: A Brief Review Of Literature, Employment Growth& Development Initiative*” Human Sciences Resource Council, Erişim Adresi: <http://www.hsrb.ac.za/en/research-data/ktree-doc/1308>. Erişim Tarihi:10.11.2021
- Hook, L.S. &Boon, T.H. (200). “*Reel Exchange Rate Volatility and Malaysian Exporttoits Major Trading Partners*” Universiti Putra Working Paper, No.6, s. 2.
- Hooper, P. &Kohlhagen, S.W. (1978). “*The Effect Of Exchange Rate Uncertainty On The Prices and Volume Of International Trade*” Journal Of International Economics, 8, s. 483-511.
- Hooy, C.W. &Baharumshah, A. Z. (2015). “*Impact of exchange rate volatility on trade: Empirical evidence for the East Asian economies*” Malaysian Journal of Economic Studies 52(1):75-95

- Hsiao, C. (2003), “*Analysis of Panel Data*”, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge: England
- Hwang, H. & Lee, j. (2005). “*Exchange Rate Volatility and Trade Flows of the U.K. in 1990's*”, International Area Studies Review, Hankuk University of Foreign Studies, 8(1), 173-182
- İyibozkurt, E. (1995). “*Uluslararası İktisat: Teori ve Politika – Uygulama*” Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Jadhav, N. (2005). “*Exchange Rate Regime and Capital Flows: The Indian Experience*”, Chief Economist's Workshop, Bank Of England, April 4-6, 2005
- Jacques G. (1996). “*Les Politiques Economiques*”, Paris
- Jeffrey, F. & Sergio, S. & Servén, L. (2000). “*Verifi ability and The Vanishing Intermediate Exchange Rate Regimes*”, NBER Working Paper Series, WP7901, Cambridge, September,
- John T. Cuddington, H.L. (2000). “*Purchasing Power Parity Over Two Centuries?*”, Journal of International Money and Finance, 19, 2000, pp. 753-757
- Jurcic, L. & Josic, H. & Josic, M. (2013). “*Testing Rybczynski Theorem: An Evidence From The Selected European Transition Counries*” s.100
- Kalkan, S. & Başdaş, Ü. (2009). “*Türkiye'nin İhracat Performansı Üzerine Bir Değerlendirme*”. TEPAV Politika Notu, 1-9.
- Kalkınma Bakanlığı, (2018). “*Üretim ve Dış Ticaret İlişkisi*” On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Çalışma Grubu Raporu, Ankara, s:57
- Kanca, O.C. (2012). “*1950-1960 Arası Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar*”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Der.9(19). Hatay
- Kang, J. W. & Dagli, S. (2017). “*International trade and Exchange rates*” Journal of Applied Economics, 21(1), 84-105
- Kansu, A. (2010). “*Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri/ Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*” İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). “*Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi*”. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi.
- Karacan, R. (2010). “*Faiz, Döviz Kuru İlişkisinin Makro Ekonomik Performansa Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*”. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (2), 72-92.

- Karagöz, M. & Doğan, Ç. (2005). “*Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15 (2), 219-228,
- Karakaş, G. (2015). “*Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaretine Etkisi*” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü
- Kartal, G. (2019). “*Türkiye’de Son Dönemde Yaşanan Döviz Kuru Volatilitésinin Dış Ticarete Etkisi Üzerine Bir Uygulama: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi*” Fiscoeconomia 2019, Vol.3 (1), s. 246-256
- Kazgan, G. (2012). “*Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929- 2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*”, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları,
- Kazgan, G. (2009). “*Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s. 95-96.
- Kenen, P. (1988). “*Managing Exchange Rates*” London
- Kenen, P.B. & Pack, C. (1994). “*Exchange Rates, Domestic Prices And Adjustment Process*” Exchange Rates And Them Monetary System, Ed. By. s.275
- Kepenek, Y.&Yentürk, N. (2005). “*Türkiye Ekonomisi*”, 17. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005
- Keskin, Ş. (2009). “*Döviz Kuru Politikaları-Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Uygulaması (1987-2007)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, S. B. & Özel, H. A. & Kılıç, C. (2013). “*Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi*”, Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, Ss. 55-78.
- Kızıldere, C. (2012), “*Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kızıltan, A.&Ciğerlioğlu, O. (2008). “*Türkiye’de Reel Döviz Kuru Değişmelerinin İhracat ve İthalata Etkisi*” Ekev Akademi Dergisi Yıl: 12 Sayı: 36, s.423-444.
- Kibritçioğlu, A. (1996), “*Uluslararası (Makro) İktisat*”, TDFOB Yayıncılık, Ankara.

- Koray, F. & Lastrapes, W. D. (1989). "Real Exchange Rate Volatility and U.S. Bilateral Trade: A Var Approach" *The Review of Economics and Statistics*, 71(4), s. 708-712.
- Krugman, P.R. & Obstfeld, M. (2000). *International Economics, Theory and Policy*, USA: Pearson Publishing
- Kaya, E. (2009). "Döviz Kuru Rejimlerinin Euro'ya Geçişteki Rolü", Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Karluk, R. (2003). "*Uluslararası Ekonomi – Teori – Politika*", Beta Yayınevi, İstanbul.
- Köse, N. & Ay, A. & Topallı, N. (2008) "Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995–2008)" *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 25-45.
- Khondker, B.H. & Bidisha, S.H. & Razzaque, M.A. (2012). "The exchange rate and economic growth: An empirical assessment on Bangladesh", Working paper.
- Kogid, M. & Asid, R. & Lily, J. & Mulok, D. & Loganathan, N. (2011), "The Effect of Exchange Rates on Economic Growth: Empirical Testing on Nominal Versus Real"
- Kreinin, M.E. (1991). "*International Economics: A Policy Approach*", USA: Harcourt Brace Jovanovich
- Kramer, L. (2021). "How Importing and Exporting Impact the Economy" <https://www.investopedia.com/articles/investing/100813/interesting-facts-about-imports-and->
- Krueger, A.O. (1983), "Exchange Rate Determination" Cambridge: Cambridge University Press.
- Krugman, P. R. (1979). "Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade". *Journal of International Economics*, 9(4), 469-479.
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2003). "*International Economics Theory and Policy*" Sixth Edition, Pearson Education International, Boston, s.389-390.
- Krugman, P. & Wells, R. (2010). "Makro İktisat" s. 510.
- Kurt, S. & Berber, M. (2008), "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 57-80.

- Kutlar, A. (2017), "*Adım Adım EViews ile Panel Veri Ekonometrisi Uygulamaları*". Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kuyucukluoğlu, N. (1993), "*Türkiye İktisadı*" Filiz Kitabevi, s.556-557.
- Lahiri, S. & Fernando, M. (2004). "*Local Content Requirement on Foreign Direct Investment Under Exchange Rate Volatility*" *International Review of Economics and Finance*, Vol.20, No. 30.
- Langwasser, K., (2009). "*Global Current Account Adjustment: Trade Implication for The Euro Area Countries*" *International Economics And Economic Policy* 6.2, S. 115-133
- Lothian, J. R. (2004). "*Forthcoming Oxford Encyclopedia of Economic History. Exchange Rates Exchange Rates*" s. 1-14
- Lossifov, P.K. & Fei X. (2019). "*Real Effective Exchange Rate and Trade Balance Adjustment: The Case of Turkey*, IMF Working Papers, 19/131, 1-38.
- Linder, B.S. (1992). "*An Essay on Trade and Transformation*" John Wiley & Sons, New York, 1961, ss.88.
- Mankiw, N.G. (2010). "*Makroekonomi*" Ankara: Elif Yayınevi.
- Maddala, G.S. (2001). "*Introduction to Econometrics*", John Wiley & Sons Inc, 3rd Edition, New York, (2001).
- Maddala, G. & Wu, S. (1). "*A Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test*" *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1). s.31-65 2999
- Magendzo, I. I. (2002). "*Are Devaluations Really Contractionary?*". [*Devalüasyonlar Gerçekten Daraltıcı mı?*], Central Bank of Chile Working Papers No 182, 1-45.
- Marrewijk, C. V. (2007). "*International Economics: Theory, Application And Policy*." Oxford: Oxford University Press.
- Manzan, S. & Westerhoff, F. (2005). "*Representativeness of News and Exchange Rate Dynamics*", *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 29, Issue 4, April 2005, pp. 677-689
- Mariano, C. N. Q. & Sablan, V. F. & Sardon, J. R. C. & Paguta, R. B. (2016). "*Investigation of the Factors Affecting Real Exchange Rate in the Philippines*" *Integrative Business & Economics* vol 5(4), s. 171.

- McDonald, R. (1988). *“Floating Exchange Rate sTheorie sand Evidence Unwin Hyman”* London.
- Mehtiyev, J. & Magda, R.&Vasa L. (2021). *“Exchange Rate Impacts On International Trade”* Economics Annals- XXI, 190(5-6) (2), 12-22.
- Mckenzie, M.D. (1999), *“TheImpact of Exchange Rate Volatility on International TradeFlows”*, Journal of Economic Surveys, 13(1), s.71-106.
- MEB. (2011), *Dış Ticaret Kavramları*, Ankara. <http://www.megep.meb.gov.tr>
- Mendali, G. &Das, S. (2014). *“TheEffect of Exchange Rate Variability on Exports: The Case of India”*, 56(3)
- Mohammadi, T. &Taghavi, M. &Bandidarian, A. (2011). *“TheEffect of Exchange Rate Uncertainty on Import: TARCH Approach”* 1(4), s.211-220.
- Moosa, I. A. &Bhatti, R. H. (2010). *“TheTheoryandEmpirics of Exchange Rates”* Singapore: World Scientific.
- Morrow, P. M. (2010). *“Ricardian–Heckscher–Ohlin comparative advantage: Theory and evidence”* Journal of International Economics s: 137–151
- Mougoue, M.&Aggarwal, R. (2011). *“TradingVolüme AndExchnage Rate Volatility: EvidenceFort He SequentialArrival Of InformationHypothesis”*. Journal of Bankingand Finance, 35, 2690-2703.
- Müslümov, A. &Hasanov, M. &Özyıldırım, C. (2002). *“Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri”* Tügiad EkonomiÖdülleri.
- Nicita, A. (2013). *“Exchange rates, internationaltradeandtradepolicies”*. International Economics, 47-61.
- Obstfeld, M. (1995). *“International CurrencyExperience: New Lesson sand Lesson sRelearned,”* Brookings Papers on Economic Activity, No: 2, pp. 119- 220.
- Obstfeld, M. (1985). *“Floating Exchange Rates: Experience and Prospects”* Brookings Papers on Economic Activity, No:16(2), pp. 369-450.
- Obstfeld, M. &Rogoff, K. S. (1998). *“Risk andexchangerates”*.
- Okur, Ahmet. *İktisadi Düşünce Evrimi*, Güleç Matbaacılık, İzmir 2000
- Okur, A. (2002). *“Türkiye’de İzlenen Esnek Kur Politikasının İstikrar Üzerindeki Etkileri”*, Yönetim ve EkonomiCilt:9 Sayı:1-2.
- Onafowora, O. (2003). *“Exchange Rate AndTradeBalanceIn East Asia: Is There A J-Curve?”*, EconomicsBulletin, Cilt 5, Sayı 18, s. 1-13.

- Oskooee, M. B. & Lgbal, J. & Salam, M. (2016). “Shortrun and longrun effects of exchange rate volatility on commodity trade between Pakistan and Japan” *Economic Analysis and Policy* s. 131–142
- Ordu, C.F. (2013). “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın
- Öncel, A. & İnan, V. (2016). “The Relationship Between Turkey’s Real Exchange Rate And Foreign Trade Balance: An Empirical Analysis Via ARDL Model For The Period Of 2000-2015” *BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* S. 786-799.
- Öz, S. (2011). “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret”. https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn1103.pdf
- Özdemir, Ü. & Yiğit, K. G. & Muhammed, O. (2016). “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi” s:165.
- Özdemir, K. A. & Şahinbeyoğlu, G. (2000). “Alternatif Döviz Kuru Sistemleri” TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği, 1-11.
- Özer, T.C. (2011). “Türkiye’de 1980-2010 Arası Uygulanan Döviz Kuru Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, F. (2003). “Denge Reel Kur Hesaplama Yöntemleri ve Reel Kur Dengesizliğinin Ölçülmesi: Türk Lirası Üzerine Bir Çalışma”. TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara: TCMB.
- Özpençe, A. İ. & Eren, E. (2017). “Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.19, Sayı.4, ss. 134-145.
- Öztürk ve Bayraktar (2010). “Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar” C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1).
- Öztürk, N. (2012). “Dış Ticaret: Kuram Politika Uygulamaları”, Ekin Kitabevi: Bursa.
- Pamuk, Ş. (2014). “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,” 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 265.
- Parasız, İ. (2009). “Para Banka ve Finansal Piyasalar”, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Pazarlıoğlu, M. & Gülay, V.E. (2007). “*Net Portföy Yatırımları İle Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992:I-2005:IV)*”, Dokuz Eylül Üniv.Sos.Bil.Ens.Dergisi, 9(2), 201-221.
- Pentecost, E. J. (1993). “*Exchange Rate Dynamics: A Modern Analysis of Exchange Rate Theory and Evidence*” Edward Elgar Publishing Limited, Vermont.
- Prawoto, R.B. (2007). “*Cointegration Analysis On Trading Behavior In Four Selected Asean Countries Before Monetary Crisis.*” GadjahMada International Journal Of Business 9.2, s. 273-288.
- Pesaran, H.H., Shin Y. (1998), “Generalized impulse response analysis in linear multivariate models”, Economics Letters, 58(1), 17–29.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., Smith, R.J., (2001) “Bound testing approaches to the analysis of level relationships”. Journal of Applied Econometrics 16, 289–326.
- Pesaran, M. H. (2004), “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf> (21.10.2017)
- Pesaran, M. H. (2006), “Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure”, Econometrica, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). “*A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence*”, Journal of Applied Econometrics, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M., Hashem, A. U., Takashi Y. (2008), “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”, The Econometrics Journal, 11(1), 105-127
- Pesaran, M.H. (2007). “*A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence*” Journal Of Applied Econometrics 22: 265-312.
- Kenen, P.B. (1987). “*Exchange Rate Management: What Role for Intervention*”, The American Economic Review, 77(2), s. 195
- Plihon, D. (1995). “*Döviz Kurları*”. (M. Bolar, H. Levent, & E. Tokdemir, Çev.) İletişim Yayınları/Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
- Pirimoğlu, A. (1991). “*Para Politikası*”, Eskişehir, s.194-195
- Ramos, P. & Clar, M. & Suriñach, J. (2000). “*Trade And Exchange Rate Variability: New Evidence From Eu Countries*” Grup d’Anàlisi Quantitativa Regional Department of Econometrics, Statistics and Spanish Economy University of Barcelona
- Ratha, A. & Bahmani-Oskooee, M. (2014). “*The J-Curve: A Literature Review*”. Applied Economics, 36(13), 1377-1398.

- Ravindra, H. D. & Raveendra, V. S. (2000). "Exchange Rate Pass-Through And Volatility: Impact On Indian Foreign Trade". *Economic and Political Weekly*, 35(47), 4109-4116.
<http://www.jstor.org/stable/4409977>
- Rios, M. C. & McConnell, C. R. & Brue, S. L. (2013). "Economics: Principles, problems, and policies". McGraw-Hill.
- Rose, A. K. (1991). "The Role of the Exchange Rate in a Popular Model of International Trade. Does the Marshall-Lerner Condition Hold?" *Journal of International Economics*. 30 (3-4): 301-316
- Saatçioğlu, C. (2001), "Devalüasyon ve Etkileri", İstanbul Üniversitesi, İktisat, archive.
- Saatçioğlu, C. & Karaca, O. (2004). "Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 183-195.
- Saatçioğlu, C. & Kutlu, R. (2004). "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama (1993-2002)", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 140-155
- Sadok, H. (2018). "The Effect Of Exchange Rates on Trade Balance: an Empirical Study of Morocco", *Journal Of Business And Economics Review*, 3(1), 1-10
- Safuan, S. (2017). "Exchange Rate Volatility and Export Volume: The Case of Indonesia and its Main Trading Partners". *European Research Studies Journal*
- Sagib, N. & Sana, I. (2012). "Exchange rate volatility and its effect on Pakistan's export volume" s.110-121
- Sağlam, Y. & Yıldırım, M. (2007). "2001 Krizi Sonrası Uygulanan Faiz ve Kur Politikalarının Türkiye Ekonomisine Etkileri". Adnan Menderes Üniversitesi ve Avrupa Araştırmalar Merkezi. Güncel Ekonomik Sorunlar Kongresi.
- Salvatore, D. (2004). "International Economics", John Wiley & Sons, sixth edition, New York
- Sarno, L. & Taylor, M.P. (2002), "The Economics of Exchange Rates" Cambridge University Press, 2002
- Schumacher, R. (2012). "Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and the Use of Doxography in the History of Economics" [Erasmus Journal for Philosophy and Economics](http://www.erasmusjournalforphilosophyandeconomics.org/) 5(2):54-80
- Senadza, B. & Diaba, D. D. (2018), "Effect of exchange rate volatility on trade in Sub-Saharan Africa" *Journal Of African Trade*, 4(1-2), 20-36.

- Sevüktekin, M. & Nargeleçekenler, M. (2010). “*Ekonometrik Zaman Serileri Analizi (EViews Uygulamalı)*”. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sharma, C. & Pal, D. (2018). “Exchange rate volatility and India's cross-border trade: A pooled mean group and nonlinear cointegration approach” *Economic Modelling* 74 S. 230–246.
- Shatz, H. & Tarr, D. (2000). “*Exchange Rate Overvaluation and Trade Protection*”, The World Bank, Policy Research Working Paper, No. 2289.
- Seyidoğlu, H., (2006), *uluslararası İktisat*, İstanbul, güzem yayınları,
- Sadersten, B. (1980). “*International Economics*” USA, McMillan Pub., s.399.
- Sengupta, J.K. (2002). “*Modelling Exchange Rate Pass-Through: Experiences Of Some Industrial Countries*” BIS Working Paper No. 202, Basel.
- Serdengeçti, S. (2005). “Dolarizasyon / Ters Dolarizasyon” Başkanın Konuşmaları, TCMB.
- Edwards, S. & Savastano, M.A. (1999). “*Exchange Rates in Emerging Economies: What Do We Know? What Do We Need to Know?*” NBER Working Paper, No:7228, Cambridge MA, s. 6-7.
- Soytaş, U. & Ünal, Ö.S. (2010). “*Türkiye Döviz Piyasalarında Oynaklığın Öngörülmesi ve Risk Yönetimi Kapsamında Değerlendirilmesi*”. Yönetim ve Ekonomi, 17, 121-145.
- Södersten, B., Reed, G., (1994), “*International Economics*” St. Martin's Press, s.83.
- Srinivasan, T.N. & Bhagwati, J. (1980). “*Trade and Welfare in a Steady State*, Chipman, John, S., and Kindleberger, Charles, P. (Editör), *Flexible Exchange Rates and the Balance of Payments*, North- Holland Publish, Amsterdam 1980, p. 345.
- Sukar, A. (1998). “*Real effective exchange rates and export adjustment in the U.S.*”, *Quarterly Journal Of Business and Economics*, Lincoln: Winter, Vol.37.
- Svenson, F. (2015). “*The Theory of Comparative Advantage- How applicable is it today?*” An invited lecture in Entrepreneurship Education” s:2-4
- Sweidan, O. (2013). “*The Effect of Exchange Rate on Exports and Imports: The Case of Jordan*” *The International Trade Journal* 27(2):156-172.
- Şahin, H. (2007). “*Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu*”, Ezgi Kitabevi, Yenilenmiş 9. Baskı, Bursa 2007.

- Tapşın, G. & Karabulut, A. T. (2013). “*Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*” Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (26), 190-205.
- Tarı, R. & Yıldırım, D.Ç. (2009). “*Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye için Bir Uygulama,*” Yönetim ve Ekonomi, 16 (2), s. 95-105
- Tatoğlu, F. (2012) (a). “*Panel Veri Ekonometrisi*”, 1. bs., İstanbul, Beta Yayınevi,
- Tatoğlu, F. (2012) (b). “*İleri Panel Veri Analizi*”, 1. bs., İstanbul, Beta Yayınevi,
- Tatoğlu, F.Y. (2013). “*Panel Veri Ekonometrisi*”, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,
- Tecer, M. (2005).“*Türkiye Ekonomisi*”, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2. Basım, Ankara, s. 21.
- Tekin, R.B. & Yazgan, E. (2009). “*Exchange Rate pass Through in TurkishExportandImportPrices*, AppliedEconomics, 42, 2221-2228.
- Temiz, D.D. & Gökmen, A. (2011). “*Foreign Direct Investment (FDI) andExportRelation in Turkey: 1991–2010*”Journal of Transnational Management 16(3):157-180
- Tenreyro, S. (2007). “*On theTradeImpact of Nominal Exchange Rate Volatility*” Journal of DevelopmentEconomics, No. 82, s.485-508.
- Terzi, H. & Zengin, A. (1999). “*Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması*”. Ekonomik Yaklaşım, 10(33), 48-65.
- Tezel, Y.S. (2015). “*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*”, Türkiye İş Bankası KültürYayınları, Ankara, s.150-156.
- TCMB, (2002). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödemeler Dengesi Raporu,<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Eski+Raporlar/Odemeler+Dengesi+ve+Uluslararası+Yatirim+Pozisyonu+Raporu/2002>
- TCMB, (2008). Üç Aylık Ekonomik Bülten 2008-I Ocak-Mart. TCMB Yayınları ISSN 1300-4565, Ankara, Temmuz 2008.
- TCMB, (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, 04.03.2021 tarihinde http://www.tcmb.gov.tr/yeni/kurlar/kurlar_tr.html? Adresinden alındı
- TCMB, (2018), Enflasyon Hedefleri, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/main+menu/para+politika/si/fiyat+istikrarı/enflasyon+hedefleri>, 4 Mayıs 2018.

- Thuy, V.N.T. &Thuy, D.T.T. (2019). "The Impact of Exchange Rate Volatility on Exports in Vietnam: A Bounds Testing Approach" S.1-14
- Tunc, H. (2021). "Gelişmekte Olan Ekonomilerde İhracatın Reel Etketif Döviz Kuru Endeksine Olan Duyarlılığı: Panel Veri Analiz" Gümrük ve Ticaret Dergisi, 8 (25), 12-24.
- Türker, O. (2018). "Kamu Harcamalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: G-7 Ülkeleri Örneği", Sosyal Bilimler Dergisi, 5(27), 141-156.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası The Impact of Globalization on Turkish Economy, s. 11-12.
- Uçar, Kazım. (2020). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Ticaretin Gelişimi", Adıyaman Üniversitesi, s:1
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2013). *Exchange rates, international trade and trade policies. Policy Issues in International Trade and Commodities Studies Study Series No. 56.*
- Uslu, H. (2019). "Ekonomik Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi" İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, s.2-6.
- Usta, C.& Sivri, U. (2003). "Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki," <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/16-ugur/16-ugur.htm>.
- Uygur, E. (1994). "Türkiye'de Ekonomik Kriz: Oluşumu, Seyri, Geleceği". İşletme ve Finans. 9(100), s.42.
- Uzunoglu, S. (2007). "Para ve Döviz Piyasaları" Genişletilmiş 3. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Ünal, Y. A. (2022). "Kur Korumalı Mevduat ve Katılıma Hesapları Aralık Sonuna Kadar Açılabilir" <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kur-korumali-mevduat-ve-katilma-hesapları-aralık-sonuna-kadar-acilabilecek/2512333>
- Ünsal, M. E. (2005). "Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi", İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Ünsal, E. M. (1998). "Mikro İktisat" 2.b., Ankara, s:178-188.
- Ünsal, E.M. (2004). "Makro İktisat", Turhan Kitabevi, Ankara, s. 427.
- Üstün, Ç. & Özçiftçi, S. (2020). "COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması" 25(1), s.142-151
- Üstünel, B. (1983). "Makro Ekonomi", 14. Basım, Mısırlı Matbaacılık, İstanbul, s. 301.

- Xiangquan, Z. &Yuxue, C.&Shisong, Q. &Yumei, Y. (2011). “*Real Exchange Rate, ForeignTradeandEmployment: EvidencefromChina*”
- Wijnbergen, V. S. (1986). “*Exchange Rate ManagementsandStabilizationPolicies in DevelopingCountries*”, EconomicsAdjustmentand Exchange Rates in DevelopingCountries, SebastianEdwardsandLiaquatAhamed, Chicago, NBER pub
- Verbeek M. A. (2004). “*Guide to Modern Econometrics*”, John Wiley&SonsLtd, West Sussex, England, (2004).
- Viner J. (1930). “*English Theories of ForeignTradeBefore Adam Smith*” Journal of Political Economy, Jun., 1930, Vol. 38, No. 3 (Jun., 1930), pp. 249- 301
- Walter, T. (2002). “*Dünya Ekonomisi*”. Çeviren: Ünal Çağlar. Alfa Yayınları.542s.
- Zhang Z. &Sato, K. (2011). “*The RMB Exchange Rate anditsImpact on theTradeBalance*”, [online], Available at: , [Erişim 4 Mart 2020].
- Yakupoglu A. (2010). “*Merkez Bankasının 2002–2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi*”. Maliye Finans Yazılar. 24(88) s.47–52.
- Yalta, Y. (2011). “*Para Teorisi ve Politikası Ders Notları*” Türkiye Bilimler Akademisi Açık Ders Malzemeleri Projesi, Hacettepe Üniversitesi,
- Yapraklı, S. (2007). “*Döviz Kuru Rejimleri ve Merkez Bankacılığı: Türkiye Üzerine Uygulamalar*”, İmaj Yayınevi, Ankara 2007, s. 108.
- Yıldırım, K. &Mercan, M. & Kostakoğlu S.F. (2013). “*Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Seri-si ve Panel Veri Analizi*” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 8(3): 75-95.
- Yıldırım, K. & Karaman, D.& Taşdemir, M. (2008). “*Makroekonomi*” Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. &Tekgöl, Y. (2019). “*Türkiye’de Döviz kuru Politikalarının Olası Etkileri*” Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 28(3). S.212-223.
- Yılmaz, E. Ş. (2016). “*Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*” Gazi Üniveristesi Yayınevi, Ankara, 1992, s.178
- Yılmaz, M. K. (2002). “*Döviz Vadeli İşlem Sözleşmeleri (CurrencyFutures)*”, Der Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ö. & Kaya, V. (2007). “*İthalat, İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Bir VAR Modeli*”, İşletme İktisat ve Finans Dergisi, 22(250), 69-84.

- Yılmaz, M. (2010). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme” Sosyal Bilimler 8/1) s .241-26
- Yurtoğlu, Y. (2016). “Türkiye’nin İhracat Yapısı ve Reel Döviz Kuru ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1997-2015” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yücesan, M. (2017). “Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye’nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”.
- Yücesan, M.& Torun, M. & Kurt, S. (2017). “Döviz Kuru Değişimlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Türkiye’nin Yeni Dış Ticaret Pazarları Arayışında Seçilmiş Ülke Grupları Üzerine Ekonometrik Bir Analiz” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(52), s.1289-1296
- Yüksel, E. & Sarıdoğan, E. (2011). “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul Krugman’ın Katkıları”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 35, ss. 199-206
- Yaya, M.E. & Lu, X. (2012). “The Short -Run Relationship Between Real Effective Exchange Rate And Balance Of Trade In China” International Journal of Applied Economics, 9(1), 15-27
- Wooldridge J. (2002). “Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data”, MIT Press, London, England,
- “The Impact Of Exchange Rate Movements on Consumer Prices” Bank of Canada Review Winter <http://www.Bank-banque-canada.ca>.2002. 05.09.2021, s.22. “The Impact Of Exchange Rate Movements on Consumer Prices” Bank of Canada Review Winter
- <https://www.compareremit.com/money-transfer-guide/key-factors-affecting-currency-exchange-rates/:2020>
- <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyede-dolarin-20-yillik-seruveni/6279929.html>
- <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii/>
- https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kur2015_tr.html

<https://www.cnnturk.com/ekonomi/doviz/dolar-ne-kadar-euro-kac-tl-26> aralik-2021-
guncel-euro-ve-dolar-kuru-verileri

